

אהרון וייס

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

מוגשים בזה פרקים מתוך עבודה רחבת יותר המתארת פעילות ציבורית יהודית בדרום-מזרח פולין (לשעבר), המושג הגיאוגרפי „דרום-מזרח פולין“ כולל איזור לפי הגבולות הבאים: במזרח ובדרום — גבולות פולין עד ספטמבר 1939; בצפון — הגבול הצפוני של פלך פולסיה לפי הקו שהפריד בין מערב אוקראינה ומערב ביילורוסיה בתקופת הסובייטיות בשנים 1939–1941; במערב — הגבול שבין בריה"מ וגרמניה בשנים 1939–1941. אין בפרקים אלה התייחסות למצב בעיר לבוב והדרמים יסוממו במאמר נפרד.

„יודנראט“ כמוסד כפוי

אין אחדות בשיטות ובדרכים להקמתו של מוסד ה"יודנראט". מקורם של ההבדלים בגורמים רבים: גישתם של השלטונות הגרמניים, המתיחות בין הגרמנים לבין החוגים האוקראיניים, מצבת של המנהיגות היהודית ויחסה אל המוסד הכולקס, תגובתה של האוכלוסיה היהודית בנקום, הערכות שונות לגבי אופיו ותפקידו של ה"יודנראט" ועוד.

מקובל לראות ב"יודנראט"ים מוסד כפוי על הקהילה היהודית, אולם בדיקת הבעיה מוכיחה שאין הדבר נכון בכל המקרים. לצידן של תופעות המצביעות על כפייה מוחלטת בתהליך הקמתם של ה"יודנראט"ים ניתן להצביע על שיטות אחרות. במקרים רבים אלמנט הכפייה מופיע רק בשלבים מסוימים של התהליך ובמצבים מסוימים גובר היסוד של הכרעה יהודית פנימית ועצמית.

ברור שלגבי הנקודה האחרונה ישנם שני סייגים חשובים:

(א) אין ליהודים כל השפעה על עצם הקמתו או אי-הקמתו של ה"יודנראט". הגרמנים דואגים להתהוותו של מוסד זה בכל מקום שם היתה קיימת קהילה יהודית.

(ב) המושגים כגון: „הכרעה יהודית עצמית“ או „בחירה חופשית“ מקבלים משמעות אחרת כאשר הם מופיעים במצב שהערב מונחת על הצוואר, כאשר זכויות האזרח מאבדות כל חשיבות, כאשר לחיי אדם אין כל ערך.

אולם אין הסייגים הללו יכולים לפגום בהערכת חשיבותן של כל יוזמה ושל הכרעה יהודית עצמית-פנימית. בדיקת התופעות הנ"ל יכולה לתרום להבנת

התנהגותם ועמידתם של היהודים באותה תקופה. ניתן יהיה להצביע על קשר בולט בין הרכבו של ה"יודנראט" לבין דרכי עבודתו והתנהגותו, ועל אופי המוסד השפיעה במקרים רבים העובדה כיצד הוא הוקם.

כאן ייעשה נסיון לתאר מקרים בהם נכפה ה"יודנראט" על הקהילה היהודית וכן מצבים של בחירה עצמית ולו גם חלקית:

בעיר בורשטין הוקם ה"יודנראט" על-ידי הגרמנים וגם הרכבו נקבע על ידם. ד"ר ליפא שומר מספר: „קיבלתי עלי את המינוי באונס, מפני שאיימו עלי בגירוש מן העירייה“.¹

בעיר בוסק מבליטים את העובדה שה"יודנראט" לא נבחר: „כשתגרמנים השתלטו על העיר וזרעו פחדם בקרב האוכלוסייה, הצליחו בעזרת פיתויים וכל מיני הבטחות להקים נציגות יהודים בשם 'יודנראט'. היודנראט לא נבחר (הדגשה שלי — א.ו.) אלא עסקנים וביניהם גם הרפתקנים סברו, כי מוטב אולי שתקום נציגות וזו תארגן מחדש את האוכלוסייה היהודית ותגן עליה“.²

על מינויו של ד"ר וולף קס (כעס) לתפקיד יו"ר ה"יודנראט", שומעים אנו מן העיר בורשצ'וב.³ עם זאת אין ידיעות ברורות כיצד הגיעו אנשים נוספים לשורות ה"יודנראט".

לפי עדותו של פרץ גולדשטיין מן העיר האשץ (Haszecz), נתמנה ה"יודנראט" על-ידי הגרמנים, שכפו אותו על היהודים שלא בטובתם.⁴

בעיר הורודנקה „נתמנה ועד יהודי מקומי של שלושה חברים“.⁵

בעיר בזבולוטוב „מונתה מועצת היהודים בת שלושה חברים“.⁶

בעיר קומרנא מונה הוועד.⁷

בעיר קרמניץ: „עם איז געקומען דער יודנראט אויף די אידן פון קרעמעניץ. דער מאגיסטראט (הכוונה, כנראה, לאוקראינים שעמדו בראש השירותים המוניציפאליים — א.ו.) האט באשטימט זיין צוזאמענשטעל" (היודנראט הוטל על יהודי קרמניץ. העירייה קבעה את הרכבו).⁸

בעיר רפאלובקה הסמוכה לוולאדימיר התפתחו העניינים בצורה הבאה: „יום אחד קיבלנו הוראה להתייצב בפני הרשות שכתחנה של רפאלובקה לשם בחירת ועד יהודי שיתא אחראי כלפי השלטונות. אף אחד לא רצה להיות שליחם של הגרמנים לתפקיד זה ובחירת הוועד נתקלה בסירובו של כל אחד — עד שנתקבלה הודעה ובה שלושה שמות שהשלטונות בעצמם קבעו“.⁹

ניתן אם-כן לסכם ששיטה זו, לפיה הגרמנים בעצמם קבעו את כל השלבים בהקמתו של ה"יודנראט", הופעלה במיספר לא-מועט של מקומות. השפיעו על כך סיבות שונות, כגון: הרצון להבליט את העובדה שה"יודנראט" הינו מוסד מטעם השלטונות ותלוי בהם תלות מוחלטת, יוזמתם של האוקראינים אשר רצו להוכיח את סמכותם כלפי היהודים ועוד. אך קשה להתעלם מסיבה נוספת והיא: סירובם של היהודים ליטול על עצמם אחריות כבדה זו.

מכל מקום היתה זו רק אחת השיטות שהופעלו להקמת ה"יודנראט".

שילוב אלמנט הכפייה מצד הגרמנים עם יוזמה חלקית של היהודים בהקמת ה"יודנראט"ים

במקרים רבים הטילו הגרמנים על אנשים ידועים את התפקיד להרכיב את ה"יודנראט". בדרך-כלל היו אלה אנשים שהועמדו לאחר-מכן בראש מוסד זה. עם קבלת ההוראה מטעם השלטונות הגרמניים התחילו התייעצויות בקרב הקהילה בדבר הרכבו של ה"יודנראט". לא תמיד התערבו הגרמנים בתהליך זה. ה"התערבות" הגרמנית הופיעה בשלבים מאוחרים יותר כאשר פעילותו של ה"יודנראט" לא היתה לפי רוחם של הגרמנים ואז קיבל הדבר אופי טראגי ביותר והיה מסתיים לרוב בחיסולו של ה"יודנראט" כולו או של חלקים ממנו.

הנה מיספר דוגמאות:

בעיר טלוסטת מינו הגרמנים את יעקב פל ל"זקן יהודים" אך חברים נוספים ב"יודנראט" נבחרו ביוזמתם של בני הקהילה.¹⁰ בלודביפול, הרעמד יאנה גפנבוים בראש ה"יודנראט". אליו צורפו אנשים נוספים.¹¹

בלוצק, נקראו מנהיגים יהודיים למשטרה ותוך איומים ומתן מלקות נצטוו להקים "יודנראט".¹² לאחר לחץ זה — ביחזמת היהודים עצמם מצאו את דרכם אל ה"יודנראט" רבים מבין המנהיגים הוותיקים והבולטים בעיר. בהקמת ה"יודנראט" בעיר סטולין עסק נתן ברנגר — פליט מלחמה.¹³ הוא עשה זאת תוך קיום מגע הדוק עם בני הקהילה במקום. בוויד השתתפו מנהיגים מקומיים רבים.

בסטרי, קרא מושל המחוז הגרמני את אוסקר הוטרר, התנו של הרב אליעזר לדיד וציווה לו לבחור (ההדגשה שלי — א.ו.) באנשים למרעצת היהודים.¹⁴ אוסקר הוטרר היה לראש המועצה.

על שימוש בדרך זו להקמת ה"יודנראט"ים שומעים גם מן הערים: סקאלאט,¹⁵ קובל¹⁶ ועוד.

שיטת "ביניים" זו של שילוב יסוד הכפייה עם אפשרות של בחירה — אומנם מצומצמת — מצביעה על האוריינטציה של חוגי הציבור היהודי. האנשים עליהם הוטל התפקיד להרכיב "יודנראט" (לרוב בעצמם עסקני ציבור) פונים אל מנהיגי הקהילה לשעבר ומבקשים (ואף מפעילים לחץ פנימי) להצטרף אל המסגרת החדשה.

הפניית אל עסקני הציבור הוותיקים והמסורים מוכיחה כי רואים, לפחות בשלב ראשון, את ה"יודנראט" כמוסד שיצטרך לטפל בצורכי הקהילה היהודית ולא כלי לביצוע המדיניות הגרמנית.

בחירה יהודית עצמית של ה"יודנראט"ים

בראשית הפרק יש לחזור ולציין, שגורם תבחיזה היהודית העצמית אינו הל על עצם קיומו של ה"יודנראט" אלא על הרכבו. במצב זה של חיסול כל

פעילות יהודית ציבורית, כאשר הפעילות המותרת והיחידה היתה זו של ה"יודנראט" וגם היא בתחומים מאוד מוגדרים, הרי כל גילוי של הכרעה עצמית מקבל משמעות מיוחדת. לעיתים קרובות מצביעים תהליכים אלה על הרצון להבטיח בחירתו של מוסד, אשר יוכל להקל את סיבילה של הקהילה היהודית. מאותם המקרים הפך ה"יודנראט" למוקד של מאבק בין המגמה הגרמנית להופכו לסבשיר-עזר בתהליך התשמדה לבין שאיפתו של תישוב היהודי לראות בו מגן לתבטחה הקיום. להערכת התנהגותם של חברי ה"יודנראט" יוקדש פרק מיוחד. כאן יעשה ניסיון לתאר מיספר מקרים בהם נבחר ה"יודנראט" על-ידי היהודים עצמם והם קבעו את אופיו.

על בחירת הוועד בלוג'שוב (לובשצ'אוו) מספרת יפה פלאטיק:¹¹ "מיר איז שווער צו פארגעסן דעם טאג פון דער, וואל אקציע". א טאג פאר ראש-השנה די יידישע עדה האט זיך פארוואנדלט אין טייל בכדי צו אויסקלויבן א פאסיקן מענטשן וועלכער זאל באציען מער ווי יושר, מער פון דאס וואס מקען אנרופן גערעכטיקייט, ווייל אין זיין האנט ווערט איבערגעגעבן דער שווערער תפקיד אין א סכנה-דיקער גרויזאמע צייט" (קשה לי לשכוח את היום של "מיבצע הבחירות"). יום לפני ראש-השנה נתאספה העדה היהודית בבית-הכנסת במטרה לבחור אדם מתאים בעל התכונות של יותר מיושר, יותר מזה הניתן להיקרא "צדק", כי לידו יימסר התפקיד הקשה בתקופה אימה הרת סכנות).

העדה מציינת, כי איש לא היה חסר באסיפת הבחירות, משום שהבינו את חומרת המצב. מתוך העדות הנ"ל מולט העובדה, שבני הקהילה ראו ב"יודנראט" את הנציגות שלהם והיו מודעים לגבי האחריות הרובצת על אותם הנציגים.

בדורות-ציון (דראהיטשין) הופעלו הגזירות כבר בימים הראשונים, אבל "טראץ דעם אלעמען האבן יידן דאך געהאפט, זיינען געגאנגען צו די וואלן וויילן א וועלטספארוואלטונג וואס זאל דינען די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג" (למרות כל זה היהודים בכל זאת קיוו, הלכו לבחירות לבחור הנהלה עצמית שתשרת את האינטרסים של האוכלוסיה היהודית).¹²

בהמשך נאמר שאסיפת בחירות נערכה, אין גרויסן בית-המדרש" (בבית-המדרש הגדול).

ויסוצק: "פקודתו הראשונה של המפקד הגרמני היתה — יצירת היודנ-ראט. התאספנו בבית-המדרש לאסיפת לבחירת היודנראט. תוצעו 10—12 אנשים..."¹³ כדי לעמוד על האווירה הכללית סביב לבחירות ועל יחסם של תושבי המקום אל בעיה זו, יש לקרוא קטע נוסף: "אשתי בסיל שטופר לא היתה מרוצה מכניסתי ליודנראט, ראתה בזה טראגדיה, אך לא היתה ברירה. קיבלתי את דין הציבור."¹⁴

לפנינו דוגמה לשיתופו של קהל רב בבחירות ל"יודנראט". במקומות אחרים שותפו בהכרעות אלה קבוצות קטנות יותר ובעיקר עסקי-הציבור.

לחוא: "באחד מאותם הימים הטורפים, נתכנסו אחדים מעסקניה וחתיקים של העיר לדין על המצב והחליטו, על-פי רצון מעורפל של קציני

המטה הצבאי להקים ועד מקומי שיתייצב בראש הפעולה להרגעת הרוחות המסוערות והמבוהלות, לישא וליתן עם השלטונות הנאציים בעניינים הנוגעים לחייהם של היהודים ולתנאי קיומם במצב הדיכוי והטרור.²¹ כל החברים שנבחרו נימנו עם המנהיגות הוותיקה של הקהילה, וחם עמדי בראש המרד שפרץ בגיטו לחווא ב' 2–3 בספטמבר 1942. היה זה אחד המקרים הראשונים של התגוננות פעילה ומאורגנת.²² כל ניצולי העיירה מצביעים על הקשר ההדוק בין ה"יודנראט" לאנשי הקהילה ועל פעולה קולקטיבית לתצלת חייהם היהודים במקום.

עם כניסת הגרמנים לראווה רוסקה פנו השלטונות ליהודים שיציעו מועמדים ל"יודנראט". מטעם הקהילה הוצעו אנשים בעלי מעמד ציבורי מוכר כגון: פרופ' טנגבוים – מורה בגימנסיה, ואטנברג – בעל בית-מרקחת ועוד... „אבער אין שפיץ האט זיך געשטעלט דער הערליכער און הארציגער איבערגיי געבענער ייד ד"ר יוסף מאנדל" (אבל בראש התייצב היהודי הנפלא, הלבבי והמסור יוסף מאנדל).²³ בעיקבות התגוננותו למדיניות ההשמדה הגרמנית עורר את זעמם ושילם בחייו. הוא נאסר והוצא בגניבה מראווה רוסקה כדי לא לעורר תנובות מצד הקהילה היהודית אשר העריכה אותו מאוד.²⁴

גלינה (Gliniany): „שבת ביינאכט איז מען זיך צווישנעקומען אין רבינים בית-המדרש צו שאפן דעם יודנראט. עס איז אָנגעקומען זייער שווער צווישנעמען 12 פערזאן. קיינער האט נישט געוואלט אַרײַן אין דעם יודנראט, ווייל מען האט שוין געהערט אז עס איז א שווערע און פאַראַנטוואָרטליכע אַרבעט" (במוצאי-שבת התכנסו בבית-המדרש של הרבי כדי לבחור ביודנראט. בקושי רב מאוד עלה לבחור 12 איש. איש לא רצה להיכנס ליודנראט, כיוון שכבר שמעו כי זאת עבודה קשה ואחראית).²⁵

גדול היה חלקם של היהודים בבחירת ה"יודנראט" בפּינסק. כו"ר נבחר דוד אלפר מנהל הגימנסיה „תרבות".²⁶ יומיים לאחר בחירתו התפטר ונרצח בטבח הראשון יחד עם מרבית חברי ה"יודנראט".

בפּשמישלי: „היהודים הקימו ועד מנכבדי העיר".²⁷ אין אומנם פרטים על דרך בחירתם, אך יש להניח שהיתה זו יוזמה יהודית עצמית.

על המצב ברוהטין כותבים: „כדי למנוע חשבוניות אישיים" (הכוונה, כנראה, לפגיעות על רקע אישי מצד האוכלוסיה הנוצרית – א.ו.) וכדי להסדיר את התטיפות לעבודה בחרו היהודים מועצה".²⁸ היו אלה בעיקר חברי ההנהלה של הקהילה היהודית לשעבר.

מדיריץ – אסתר זיגמן כותבת: „לפי פקודת הגרמנים נבחר היודנראט" (ההדגשה שלי – א.ו.).²⁹ יצוין כי יו"ר ה"יודנראט" אברהם שוץ איבד את עצמו לדעת.³⁰

על תופעות של בחירה עצמית שומעים גם מן המקומות הבאים: מיילגיצה,³¹ צ'ורטקוב,³² קוטי,³³ קוסוב,³⁴ פריץ,³⁵ קמין קושינסקי,³⁶ רדזיווילוב³⁷ ועוד.

גם בקולומביא עדים אנו למידה גדולה של התארגנות עצמית. בולטת כאן העובדה כי ההרכב האישי של חברי ה"יודנראט" נקבע על בסיס מפלגתי: כפי שהזכרתי, היהודים היו צריכים להתארגן. הגרמנים לא התערבו באשר להרכב האישי של היודנראט. ד"ר קראמר ופאקטור הציעו אז שכל אחד מן האירגונים הפוליטיים והחברתיים היהודיים, כולל השמאל הקיצוני, ישגר מועמד אחד. ברשימה נמצאו אפילו כאלה שלפני המלחמה לא היו עסקנים" (תורגם מן המקור הפולני).²⁸

התפתחות זו מקבלת אישור בעדות נוספת ואף בה יש הסבר נוסף: „ביוזמי ראש היו מיוצגות כל המפלגות מימין ועד שמאל פרט לקומוניסטים".²⁹

בשעה שעוסקים ב„בחירה יהודית עצמית" ניתן לטעון, כי הגרמנים יצרו אשליה של „בחירות" כדי להרדים את ערנותם של היהודים. גם אם זו היתה כוונתם, הרי היהודים התייחסו לתופעה זו אחרת. רבים מבין חברי ה"יודנראט" ראו בבחירות אלה מאנדאט מטעם הקהילה. אין להסיק מכאן כי אלה אשר מונו על-ידי הגרמנים התכחשו לאינטרסים של הקהילה, וגם לא כל הנבחרים עמדו במבחן באותה מידה. אולם אלמנט הבחירה היהודית הירק את הקשר בין המנהיגים לקהילה ולעובדה זו השלכות על המשך הפעילות הציבורית.

פעולות ה"יודנראט" לסיפוק הצרכים של האוכלוסיה היהודית — המטרות והשיטות

שונות הן התערכות לגבי התפקיד אותו מילאו ה"יודנראט" בתקופה קודמת זו של תולדות עמנו. רבים נוהגים לראות במסדר זה אמצעי בידי הגרמנים שסייע להם במלאכת ההשמדה. וחיו אינם תופעות של הידרדרות מוסרית, שיתוף-פעולה פעיל עם הגרמנים בעת אקציות שונות, התעללות מצד אנשי ה"יודנראט" והמשטרה היהודית בכני קהילתם, העדפת האינטרס האישי על זה של הציבור ועוד דברים מצערים רבים אחרים. גם אם לא בכל מקום ניתן להצביע על מקרים קיצוניים מסוג זה כפי שצוינו לעיל, הרי מועלית נגד חברי ה"יודנראט" טענה אחרת: על-ידי השלמה עם המציאות ורעו בקרב היהודים אשליה — במקום לארגן אותם למאבק פעיל נגד הנאצים.

נראה לי, כי שתי הבחינות הללו בהערשת אופיים ופעולתם של ה"יודנראט" אינן ממצות את כל האספקטים של מוסד זה.

לרוב התערכות הג"ל מקורן בראייה כוללת של התוצאות האיומות של השואה. פוסט פאקטום, כאשר התוכניות הנאציות על כל שלביהן גלויות עתה לעיני כול. לאור הסיכום הקודר של התקופה ניתן להסיק מסקנות, אפשר ללמוד לקח, אבל אין להשתמש בהערכות אלה כקנה-מידה יחיד לבדיקת פעולתם של קבוצות ושל יחידים בתקופת השואה. אין המסקנות המאוחרות יכולות לבוא במקום ראית הדברים כפי שהם השתקפו בעיני האנשים שחיו, פעלו ונאבקו באותם הימים. שתי הבחינות של הכעיה: מאוחרת יותר ובת אותה תקופה הן לגיטימיות

— תוך הכלטת ההבדלים ביניהן ובמיוחד תוך ההתחשבות במיגבלותיה האובייקטיביות של הראייה בת "אותם הימים".

לזכותם של אנשים רבים, שהנציחו את קורות הימים ההם, ייאמר כי כבר אז העריכו נכונה את כוונותיה ואת מטרותיה של המדיניות הנאצית. עסקנים לא מעטים נמנעו מלשתף פעולה עם הגרמנים כבר מן הרגע הראשון. אחרים הגיעו למסקנות דומות בשלבים מאוחרים יותר.

אולם רבים מבין המנהיגים גרמו בעול הפעילות הציבורית בתיוותם מודעים לגבי חומרת המצב. לעסקנים אלה אותה נקודת-מוצא, שבגללה אחרים הסתייגו מפעילות ציבורית, שימשה להם מסיבציה להשתלבות במעגל הפעילות עם כל הסכנות הכרוכות בזה.

גישה זו באה יפה לידי ביטוי בעמדתו של ד"ר קרוה, היו"ר הראשון של ה"יודנראט" בצ'ורטקוב. ד"ר קרוה פנה במכתב לחתנו ישראל וינטר שיצטרף ל"יודנראט". הוא התרעם על כך שווינטר יושב לו רחוק מן העיר (התחבא אצל האיכרים) ואינו מוכן להושיט יד ולעזור ליהודים הנתונים בצרה.⁴⁰

בתחום אחד ישנה רציפות וזהות מוחלטת בהערכות — בהוקעת מעשים שפלים ושיתוף-פעולה מעשי בתהליך ההשמדה. הציבור היהודי לא יכול היה להשלים עם תופעות אלה. האלמנטים השליליים הוצאו מתוך המחנה ופעלו בחסותם של הגרמנים.

לגבי בעיות אחרות שהמציאות העלתה אותן, הדעות והגישות לא היו אחידות. האנשים נחלקו בדעותיהם בשאלות, כגון: יכולתה של העבודה היהודית להשפיע על יחסם של הגרמנים אל היהודים, שיטות שונות בגביית קונטריבוציות, בעיית שיתופה או אי-שיתופה של הקהילה היהודית בהכרעות גורליות ועוד. נקודה חשובה, שלגביה נתעוררו ויכוחים מרים היתה שאלת הגבול בשיתוף-הפעולה עם הנאצים. במקומות שונים התכרעות בשאלה זו היו שונות.

בדיקת המצב בקהילות רבות מוכיחה, שהבעיות בפניהן הועמדו היהודים או השאלות עליהן היו צריכים לתת תשובה לא היו קטניות כמו: כניעה מוחלטת לגרמנים ושיתוף-פעולה פאסיבי תוך השלמה עם תהליך ההשמדה מול הרעיון של מרד והתנגדות בכוח הזרוע. המציאות היתה אחרת, וכאן חשבה מאוד ההבחנה בין שלבים שונים בתולדות התקופה הנדונה.

היהודים צריכים היו לעמוד בנטל כבד של קונטריבוציות, עבודות-כפייה יצרו בעיות חמורות, היה צורך לעשות להקלת הרעב, נעשו נסיונות למנוע מחלות ולצמצם ממדי המגיפות. האנשים נתנו את דעתם גם על ענייני חינוך.

היום ניתן אולי לומר, שכל המאמצים הללו לא מנעו את האסון הגדול, ואולי לא היה בכוחם מלכתחילה לשנות את המצב, אך אז כל קטע בפעילות הציבורית או האינדיווידואלית היה חלק מן החזית הגדולה להבטחת הקיום היהודי. הפעולות, שהיום עשויות להתפרש כגורמים להגברת האשליה ולהחדרת תקוות שווא — נשאו אז אופי של בסיון ריאלי להגיב על מצבים ידועים. כמובן, עולה

כאן שוב בעיית הגבול ומנהיגים רבים גילו רגישות גדולה ועמדו במבחן, רבים אחרים נכשלו.

במסגרת פרק זה ייעשה ניסיון להצביע על המטרות בפעילות ה"יודנראט"ים, כפי שהן הובנו וגוסחו על-ידי אנשי ה"יודנראט" עצמם, או כפי שהן פורשו על-ידי בני הקהילה היהודית. בהמשך יתוארו שיטות שונות בעבודתם של ה"יודנראט"ים כלפי פנים. העובדה ש"יודנראט"ים מסוימים כמצבים דומים מגיבים בצורה דומה מאפשרת להתוות קווים לטיפולוגיה של מוסד זה.

תודעת החיץ והבלימה אצל אנשי ה"יודנראט" ובקרב בני הקהילות היהודיות

כבר בימים הראשונים לכניסת הגרמנים תופרדו היהודים מן הסביבה הנורית. על-ידי שורה של אמצעים אדמיניסטרטיביים הגבילו את חופש התנועה, את הפעילות הכלכלית ושינו את הבסיס המשפטי עליה היו בנויים כל החיים הציבוריים והפרטיים. לא נגזים אם נאמר, שחוסל למעשה כל בסיס משפטי ביחס ליהודים וחייהם נעשו הפקר. הגרמנים הקימו חיץ בין הקהילה היהודית לבין הלא-יהודים. יצוין שהחומה הזאת היתה חד-סיטרית. בשעה שכל מעד היהודים עם הסביבה צומצם ובאופן הדרגתי נותק לגמרי, הרי במקביל לכך הלא-יהודים יכלו לחזור ביתר קלות ולפגוע בהם באין מפריע.

לאור התפתחות זו נכון יהיה לבדוק מה היתה תגובתם של היהודים. הגרמנים רואים בבידודם של היהודים אמצעי חשוב במדיניות ההשמדה, אך היהודים — גם אם הם מבינים את משמעותן של הגזירות הללו — מנסים להיאחז בחיץ זה כדי להקטין את מידת הפגיעות.

הגרמנים ניסו, כנראה, להפיץ במקומות מיספר את הסיסמה של "אייזנרברות" בעניינים הפנימיים של היהודים. לא מן הנמנע, שהרים על הענקת "אוטונומיה" פנימית ליהודים הגיעו גם ממערב פולין.

סקובל כותבים: „אמונתנו זו הלכה ונתחזקה לאחר שהגרמנים הודיעו שאין בדעתם להתערב בחיינו וכי על היהודים לבחור מקירבם, יודנראט' שיארגן את החיים בעיר."¹

על מצב דומה מספרים סקוריץ: „הגרמנים והדיעו שאין בדעתם להתערב בחייהם הפנימיים של היהודים והציעו לבחור ב"יודנראט'".²

בסקאלאס כבר התלוצצו על חשבון ה"אוטונומיה" הזאת ודיברו בלעג על „רפובליקה יהודית קטנה תחת כנפי הגרמנים".³

לא היה אומנם מקום לאשליות מסוג זה, אך היו נסיונות לנצל כל מה שניתן בותבסס על העובדה שחלק מן הסמכויות נמסר לידי היהודים עצמם. המושג „תודעת החיץ" או „הבלימה" מצד אנשי ה"יודנראט" אפשר לפרשו כנסיון

לקבל עול הגזירות ולהעבירו בצורה מאורגנת, פחות פניצה ויותר צודקת אל הקהילה היהודית. אנשי הקהילה משתמשים יותר במושג "תיווך".

בוצ'אץ': "בימים הראשונים לכיבוש היו הגרמנים והמיליציה האוקראינית חוטפים יהודים לעבודה מכל הבא בידם: זקנים, חולים, נשים הרות ועוד. הסדר ה"יודנראט" עם השלטונות הגרמניים ביחס לאספקת העובדים נראה הרבה יותר נוח, מאחר ונקבע תור מסוים, נוצרה מעין "לישכת-עבודה"... תפקיד ה"יודנראט" היה לתווך בין האוכלוסיה היהודית והשלטונות הגרמניים, לדאוג עד כמה שאפשר למעט את רוע הגזירה ולהשתדל שנטל הקורבנות יתחלק שווה בשווה. אין ספק מה היתה מגמת אנשי המועצה והם האמינו באמת שיעלה בידם להקל על היהודים ולפעול לטובתם, הם לא ראו בזה חלה לפחות שבסופו של דבר הסבו למכשיר בידי הנסטאפו".⁴¹

היו מקרים שה"יודנראט" שימש בלם כנגד הלחץ הגרמני ואירגן את החיים הפנימיים של הקהילה כדי לחזק את כוח עמידתה. דוגמה קלאסית להתפתחות זו משמשת העיירה לאחוא בפולסיה:

"הודות למסירותו העצומה (געוואלטיקער איבערגעבנקייט פון יידישן קאמיטעט) של הוועד היהודי ובראשו המנהיג הציוני דוד לופאטין הצליחו לשחד את הגרמנים ולהפסיק את האקציה הראשונה".⁴² "ועד העיירה, ה"יודנראט", היה כולו יהודים טובים, מסורים לאחייהם ואנשי מרץ, יהודים שהשתדלו להגן לא על עצמם אלא על אחיהם כל עוד היתה להם אפשרות לכך".⁴³

יצוין שלפניו דוגמה של מאמץ קולקטיבי להבטחת קיומה של הקהילה היהודית. בקהילות אחרות ניתן להצביע על קווים דומים בפעילות, אך מעטות הן הדוגמאות של פעולה מתוכננת, מרוכזת ומאורגנת היטב, כפי שאנו עדים לה בלאחוא. כאן בולטת יוזמה יהודית פנימית שמקורה בעובדה, כי הוטל מצור על קהילה בת 2,000 איש כדי להכחידה. הוועד היהודי במקום מארגן את כל חיי הגיטו והודר לתחומים שבמקומות אחרים נשארו במסגרת פעילות פרטית. כדי לייעל את הגשת הסיוע לנזקקים ריכוז הוועד את הפיקוח המלא על מקורות התזונה בגיטו. אל המנה האפסית של הקמח הגרוע שהיו מקבלים כל שבוע היו מוסיפים כמות נוספת של קמח או דגן שהיו שוקדים להשיג בדרכי הברחה והליפין.⁴⁴

הוועד דאג לחולים, לזקנים ולעובדים. אורגנה שמירת לילה בפיגמ, תגיסן, כדי שניתן יהיה להרוץ ולהשתלט על כל גסירן מצד קבוצות פרשעים לפרוץ לתחומיו. קבוצות מישמר-לילה היו חייבות גם להתחקות אחרי כל תנועה חשודה מצד השוטרים בחוץ.

בניטו הוקם מישמר מתגברים שטיפל בבעיות הבאות:

שיפור התנאים הסאניטאריים; סדרים פנימיים בכל בית ובמקומות ציבוריים; חלוקת עבודה צודקת; סיוע לאנשים שהצליחו להתקשר עם גויי חסביבה להשגת מיצרכי מזון ועוד.

אין לדעת האם ניתן היה להגיע למצב דומה גם בקהילות אחרות וגדולות יותר, אך מותר להסיק כי עמידתו היפה של הוועד, אשר זכה לתמיכה ציבורית נרחבת היקשתה על הגרמנים. בלאחוא לא היו פגיעות בנפש עד ל-2 בספטמבר 1942, וכאשר פרצה האקציה בתאריך זה – היתה זו הראשונה והאחרונה. הקהילה הגיבה במרד כללי והיתה זו התנגדות פיזית ופעילה של כל הקהילה עם ה"יודנראט" בראש. הדביקות ברעיון לשרת את הקהילה קיבלה כאן ביטוי עליון.

אולם גם אם אין תופעות דומות בקיצוניותן ובשלימותן כפי שהוכחו לעיל, הרי במקומות נוספים ניכרים סימני ויכר דומים בפעילות הציבורית.

על הדילמה שבמצבו ובפעילותו של ה"יודנראט" שומעים אנו מסטולין. גם מתיאור זה עולה התפיסה של בלימת הפורענות: „קשה ומר היה מצבם של חברי הוועד שרצו בכל ליבם להגן על בני קהילתם ולהצילה מפורענות המרחפת עליהם ומאידך חייבים היו לקיים את הפקודות של השליטים הנאציים שידם הכבדה מיום ליום. הם קיוו שעל-ידי זה אולי יחזקו את המצב ומנעו אסון.“⁴⁰

ראדזיווילוב: „עם כניסת הגרמנים – במטרה למנוע מצב פרוץ והפקרות, נוצר ועד יועדי עם מר וידרזגורין בראש, שיבוא בקשר עם השלטונות וידאג לכך, שכל דרישה מאיתם תופנה אל הוועד אשר יעשה כמיטב יכולתו למלאה, אבל שלא יהיה מקום לשוד פראי. ועד זה הפך לאחר-מכן ליודנראט.“⁴¹

קאמין קושירסקי: מתברר שהוועד בעיר זו התחיל את פעילותו כמסגרת שהיתה צריכה לתווך לא רק בין הגרמנים ליהודים אלא כמוסד ש, מתפקידו היה לקיים קשר עם הוועד הנוצרי ולספק את דרישותיו.⁴² הכוונה, כנראה, לרשות המוניציפאלית שהיתה בידי האוקראינים ולעיתים שותפו בה באיזור זה גם הפולנים. בראש הוועד עמד שמואל ורבלית, „הוא גילה אתריות אישית ומוסרית בתפקידו היתה כעמוד של אור באפילת הלילה שירדה עלינו.“⁴³

רוה טין: אותה ההרגשה, שיש בכוחו של ה"יודנראט" להכניס קצת סדר ולמנוע פגיעות בנפש, בולטת ביומנה של רוזה הלפרין.⁴⁴ היא מציינת שנעשה נסיון למנוע הטיפוח לצבודה ולהסדיר בעיות אחרות. כ"יודנראט" נטלו חלק מנהיגי הקהילה לשעבר.

ניתן אם כן לומר, כי הכיוון הכללי במגמות הנ"ל הוא סיפוק הצרכים של האוכלוסיה היהודית. גישה זו משתקפת גם בשיטות אותן נקטו הסודעות היהודיות בפעילותן.

שיתוף האוכלוסיה היהודית בפעילות הציבורית ובהכרעות גורליות

התנאים בהם פעלו ה"יודנראטים", הדרישות הקיצוניות של הגרמנים והעובדה שהוועדים היהודיים ינקו את סמכותם החלקית או תמלאת מן השלטון הזר הרצחני העמידו במיבחן את הקשרים בין מוסד זה לבין האוכלוסיה היהודית.

במקרים מסוימים היתה התעלמות מוחלטת מצד אנשי ה"יודגראט" מהערכותיה של הקהילה היהודית. לעיתים בלטה גישה זו כבר מראשית צעדיו של ה"יודגראט" ולפעמים מתפתחת תופעה מסוג זה בשלבים מאוחרים יותר, כאשר חלו שינויים בהרכב האישי של ה"יודגראט".²³

עיקרו של פרק זה בבדיקת הקשר בין ה"יודגראט" לאוכלוסיה היהודית המבוסס על עקרון שיתוף-פעולה והתחשבות — תוך הרחבת מעגל האחריות של שכבות חוגים נוספים.

גלינה (Gliniany): בהקמת ה"יודגראט" נתגלו קשיים משום שהאנשים שחרגו.²⁴ לבסוף נמצאו שני פעילים אשר התייצבו במועצת העירייה האוקראינית, שם הוטלה על הקהילה קונטריבוציה של מיליון ו-30 אלף זחובים. 30 אלף זחובים שנוספו על המיליון באו כעוצש על האחרון בהופעתם של הנציגים היהודיים בעירייה. עם שובם מודיעים הם על הגזירה לבני העיריה שהתכנסו בבית-הכנסת — „וואו דער גאנצער עולם איז פאראמלט".²⁵ כדי להקטין את סכום הקונטריבוציה ולדחות את מועד מסירת הכסף אורגנה פעולה עניפה. נבחרה משלחת בת שלושה נשים (ההדגשה שלי — א.ו.) אשר נסעה לעיר הסמוכה פרמישלאני עם מכתב לד"ר רוטפלד, לשעבר יו"ר ההסתדרות הציונית בעיר זו. משלחת אחרת ובה נשים וגברים נסעה לזלוציב. וחנה המשד החיאר (תרגום מן המקור האידי):²⁶ „בעשה 12 כבר היה בית-המדרש מלא וגדוש. הרב גוטסמן ואחרון חוכברג נואמים. הם מדברים על אודות מצב היהודים הנוכחי בכללי. כאן מובאת ציטאטה במקור המוסרת את דברי הנאמים: „משום כך הגנו מבקשים מן הנאספים, שיציעו מי יהיו האנשים, שכל אחד ירכוש אליהם אימון, כדי שיטילו את מיכסת המס' — בהצעות שהובאו היו שמותיהם של 40 איש. אבל הרי יכול להגיע לחילוקי-דעות ביניהם, חילקו את 40 האנשים ל-10 קבוצות, וכל קבוצה המורכבת מ-4 אנשים, תתישב במקום נפרד, אחת לא תדע את החלטתה של השנייה, והם יעריכו היטב כל יהודי ויקבעו את סכום המס של כל אחד ואחד".

במקביל לכך הוקמה עוד ועדה אשר פנתה לאוכלוסיה בקריאה להתחייב במס — כל אחד לפי יכולתו — ועל-ידי כך ידעו מהו הסכום שניתן לאסוף.

אולם אותה הנטייה לשתף חוגים רחבים בפעילות ובאחריות הציבורית אינה מצטמצמת לחלוקה צודקת יותר של העול הכספי. לאחר שבאסיפה בבית-המדרש נבחר „יודגראט" בן 12 איש, הוקמה גם מועצה בת 30 איש „מחוץ לאותם 12 האנשים בחרו בחשאי (ההדגשה שלי — א.ו.) עוד 30 איש, שאיתם צריכה הקהילה לעמוד בקשר רצוף. זה בעשה לפי בקשת ה-12. הם לא רצו ליטול על עצמם את כל האחריות" (תרגום מהמקור האידי).²⁷

בורשטיין: נציגי ה"יודגראט" המקומי השתתפו בהתייעצות של אנשי ה"יודגראט"ים מעיירות הסביבה ברוהטין, שם דגו בעניין הקונטריבוציה שהוטלה על כל המחו. „בו ביום חזרנו הביתה, אני, פיליפ ומינע טוביאס, כינסנו את כל היהודים לבית-המדרש"²⁸ — שם מסרו להם פרטים על הגזירה. „למחרת נתמנה ועד ונערכה רשימה של כל היהודים בעירה והוטל על כל אחד לשלם לפי ערכו".²⁹

בעיירה זו הפך בית־הכנסת למרכז של פעילות ציבורית גם בשאלות נוספות. כאשר ביקשו הגרמנים 250 יהודים מן ה„יודנראט“, כינס מינע טוביאס את האנשים בבית־הכנסת והודיע שם על התפטרותו מתפקיד יו"ר ה„יודנראט“, וגנש מסגרת זו לגמרי.⁶¹ אנו רואים כאן, שאדם זה — אחד המנהיגים הבולטים מלפני המלחמה, נצא לנחוצו להתייצב לפני אנשי הקהילה ולהודיע להם על האסון המתקרב ועל החלטתו.

לפנינו אלמנט חשוב בכל עבודת ציבורית — אחריות שליחי הציבור כלפי שולחיהם.

טו צ'ין: הקהילה היהודית במקום העלתה את נס המרד נגד הנאצים. פרשה זו ראויה לבדיקה ולהערכה מיוחדת. במסגרת פרק זה נציין את העובדה לפיה המרד לא בא רק כתוצאה מיוזמתם של יהודים אלא העניין הובא להכרעתה של הקהילה כולה. „לגישו טו צ'ין הגיעה הידיעה על האקציה המתקרבת. סגן היו"ר של היודנראט מאיר גרינפלד כינס את יהודי הגיטו לבית־הכנסת וקרא למרד. הוא ציוות להבין חומרי־שריפה ודרש שכל אחד יציה את ביתו.“⁶²

לא חווא: לפעילותו של ה„יודנראט“ בעיר זו הוקדש מקום נרחב, אך כאן יובלט אספקט נוסף הודן בהרחבת האחריות הציבורית. ל„יודנראט“ עצמו קשרים אמיצים עם האוכלוסיה היהודית, אבל נוסף על כך פעלו לצידו שני יעצנים קבועים והם הרבנים ר' אברהם חיים זלמן ור' ליזרקה. וכן „בין הפליטים הרבים שהגיעו ללאחוא בדרך נדודיהם היה גם הרב מינצברג הי"ד, אחד מראשי הישיבה של „חכמי לובלין“ ומגדולי התורה שבפולין לפני המלחמה. אליו היה פונה הוועד בבקשת עצה והוא, בכוח פיקחותו והמצאתו המאסלאת בכל עניין, שימש להם מדריך בפעולותיהם.“⁶³

סוקולוי: לאחר שנתגלעו סיכסוכים בין אנשי הקהילה וה„יודנראט“ בעניין חלוקת העבודה, אסף הרב את החייבים בעבודה ונאם לפניהם. ואלה עיקרי דבריו: רק באמצעות העבודה ניתן להציל את חיינו, ולכן עלינו לקבל את העול. על האנשים המשתמטים מהעבודה יש להטיל קנסות. הוא הציע לחלק את החייבים בעבודה לפי קטגוריות, והקריטריונים לחלוקה יהיו: „גיל ותכוחות“ (יארן או כוחות).⁶⁴ כן עשו סידור לפיו התחשבו במשפחות הגתונות במצב קשה; ומפגנים יחידים שוחררו מעבודות־כפייה, כדי שיוכלו „לדאוג למשפחותיהם“. בדבריו של הרב, שהיה „חבר כבוד“ ב„יודנראט“⁶⁵ מופיע יסוד הכפייה — הטלת קנסות — אך תיחה בהשקפתו ובפעילותו של ה„יודנראט“ נמזגות לבוא בקשר עם הקהילה, לשתף אותה בבעיות המתעוררות, כאשר נקודת־המוצא היא: דאגה לשלום התושבים.

נישה זו בולטת גם במקרה נוסף: כאשר נדרש ה„יודנראט“ לספק 250 פועלים לבתי־המלאכה של הרכבת, שנמצאו במרחק־מה מן המקום, וערכבה ועדה בה השתתפו נציגי כל השכבות בקהילה (התדגשה שלי — א.ה.) ושם ערכו את תרשימה.⁶⁶

קוטי: בראש ה"יודנראט" הראשון עמד ד"ר מנשה מנדל, "יהודי לאומי גא, המנהיג המוכר של יהודי קוטי בני הדור האחרון" (במקור: א שטאלצער נאציאנאלער ייד, דער אנערקענטער פירער פון די קיטעווער יידן פון לעצטן דור).⁶⁵ במילוי דרישתם של הגרמנים פעל על בסיס של שיכנוע ושיתוף-פעולה עם האוכלוסיה — „בלי אמצעים דראסטיים". בימים הראשונים כאשר נדרשו היהודים לספק חומרי-בניין, זימן יו"ר ה"יודנראט" את עשירי העיר, הציג לפניו את חומרת המצב וביקש להחליט מה לעשות. הנוכחים „התרימו עצמם בו במקום".⁶⁶ „בזמן הראשון, כטרם התחילו האקציות נגד יהודים", עמדו בראש יודנראטים מסוימים עסקנים יהודים אחראים, שהתאמצו למלא באמונה את עבודתם הסרת-התורה, כי אכן קיוו שבכך יצליחו להציל חיים יהודיים (תורגם מידיש).⁶⁷ ובעת גביית כספים לקונטריבוציה הראשונה „הם גם אמדו את היהודים לפי אפשרותם היחסית".⁶⁸

עם הגברת תהליך החיסודה הורחקו העסקנים האחראים מן הקהילה ואחדים מהם התאבדו.⁶⁹

קוסוב הוצולסקי: מעיר זו מתקבל תיאור על פעולה שונה בצורתה אך דומה באופייה. ניתן להצביע גם כאן על קשר הדוק בין אנשי ה"יודנראט" לבין בני העיריה. הדבר קרה לאחר שהחלט לגרש חלק מאנשי קוסוב לקולומיאט „גורם מצב זה התעוררנו לפעולה. הוצעד לעזרת משפחתית בשיתוף עם ועד קהילתנו העמיד סכום גדול לרשות יהודי קוסוב היושבים בקולומיאט. בכספים אלה הוחלט לתקים מיטבה ציבורי, משלחת מיוחדת הגיעה לקולומיאט ובאה בדברים עם הורוביץ, יו"ר ועד הקהילה בקולומיאט, אולם נתקלנו בהתנגדותו. בדרך-כלל היה יחסו של הורוביץ זה יחס של בוז ולעג למאמצינו... לאחר התייעצות עם אנשי קוסוב (ההדגשה שלי — א.ו.) באנו פה-אחד לכלל דיעה, שמוטב בלית ברירה, לחלק את הכסף בין כולם מאשר להתקיים על המרק וכך הוזנה רעיון המיטבה ובמקומו בוצעה חלוקת כסף".⁷⁰

כן הצליח הוועד להתוויר בדרכים שונות כמה ממגורשי קולומיאט לקוסוב.

לפי עדותו של שלמה הוולמן ראו אנשי קוסוב ב"יודנראט" כתובת — „היתה כתובת לפנייה בכל הבעיות והצרות" (עם איז געווען אן אדרעס וואוהין זיך צו ווענדן מיט אלע פראבלעמען או צרות).⁷¹

שרות נאמן ומסור של אנשי היודנראט למען בני הקהילה עורר תגובות הודעות מצד הציבור היהודי עם מנהיגיו, ביטוי ליחס כזה מוצאים אנו במז'יריט הגדול: „מילוי פקודותיהם של הגרמנים היה כרוך תמיד בסבל רב ועינויי נפש ללא-נשוא מצד חברי היודנראט, שנאלצו לספק לעבודות שונות אנשים שבורים ורצוצים בנופם וברוחם או לגייס כסף וחפצי-ערך אצל אנשים חסרי-כול, תושבי הגיטו ראו בסבלותיהם של חברי היודנראט והשתדלו לעזור להם בכל האפשר במילוי תפקידם".⁷²

תאומם כאשר נדרש אברהם שוץ, יו"ר ה"יודנראט", לשלוח 120 יהודים לקייב — „איבד את עצמו לרעת במשרד השלטון המקומי".⁷³ אחרי מותו של

שווץ קיבל את ראשות ה"יודנראט" ישעיה רובינשטיין. הוא נאסר לא-פעם והוחזק כבן-תערובות, ולאחר המקרה של שוויץ חרדו מאוד (הדגשה שלי — א.ו.) לחייו של ישעיהו, ועשו את המאמצים הגדולים ביותר למילוי התביעות" (תורגם מידיש).¹⁶

כל המקרים הנ"ל מצביעים על דפוסי התנהגות דומים וביסודם מערכת עקרונות כמו: הבטחת צדק מאקסימאלי בחלוקת העול, עד כמה שהתנאים מאפשרים זאת; ראיית האוכלוסיה היהודית כמקור הסמכות, ופעילות ב"יודנראט" כתפקיד מטעם הקהילה.

בהמשך הגיוני לאותה גישה מתגבשות שיטות פעולה שונות שהמשותף להן — הניקה אל התושבים הנתונים בצרה, שיתופם בהכרעות גורליות, פנייה אל תדענותם ושיכנוע.

דפוסי התנהגות אלה אופייניים לפעמים ל"יודנראט"יים שלמים, במצבים אחרים דוגלים בעקרונות הללו רק אחדים מבין חברי ה"יודנראט", ובשלבם ידועים פועלים ה"יודנראט"יים בדרך אחרת הנוגדת את האינטרסים של הקהילה ודרך העזר כל התחשבות בה.

כאשר עוסקים בבעיית סיפוק תצרכים הפנימיים של הקהילה היהודית יש להתייחס לצורך העליון באותם הימים והוא — הצלת חיי אדם. על פעולות בתחום זה ידובר בפרק מיוחד.

להשלמתו של פרק זה יובאו עוד מיספר דוגמאות, שיש בהן כדי להאיר על שיטות נוספות בפעילות היהודית הציבורית.

ה"חרם" כאמצעי בפעולה הציבורית

ביצוע הוראות הגרמנים על-ידי ה"יודנראט" נתקל לא פעם בקשיים גדולים. ה"יודנראט"ים, שלא היו מקובלים על האוכלוסיה היהודית וביססו את מעמדם ואת פעילותם על תמיכה גרמנית בלעדית, לא יכלו לצפות לשיתוף-פעולה ולהיענות מצד הקהילה היהודית. אולם גם ה"יודנראט"ים, ששטרו על הקשר עם הקהילה וניסו לפעול תוך הישענות על הציבור היהודי ועל בסיס של הבנה, לא יכלו להשתמש לתמיד בשיטות המקובלות. הסברים, מגעים אישיים וגם התחשבות במצבם האובייקטיבי של האנשים לא הועילו בכל מקרה. לאור מצב זה התעורר הצורך להפעיל שיטה שמקורה במסורת היהודית (היא אינה יונקת ממקורות זרים ואינה מוכתמת בכתם של שיתוף-פעולה עם הגרמנים), שיטה שתהא בה סמכות מספקת, אשר תוכל להייב את בני הקהילה היהודית. כאן פונים המנהיגים אל ה"חרם" שעל הפעלתו שומעים במיספר מקומות.

בויסוצק: בדומה למקומות אחרים, הטילו הגרמנים קונטריבוציה על היהודים. הם גדרשו לאסוף כמות גדולה של זהב. בעיקבות גזירה זו, התאספו ראשי הקהילה בביתו של אשר חיים לשכס עצה איך לאסוף את הזהב. היו נוכחים

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

באסיפה זו – אשר חיים, הרב אבלסון, סגדר קפטן, אהרן חונצ'ק ואחרים. באסיפה זו הוכרז, חרם' על כל יהודי בעיירה שלא יכניס את רכושו לפי פקודת הגרמנים. הצרה היתה בכך, שהיו יהודים כי אף אם רצו לא יכלו למסור את רכושם באשר היה מוסתר במקומות כאלה שבתנאי הגישו אי אפשר היה להגיע אליהם... מעמד החרם' היה מדכא. תקעו בשופרות, הדליקו נרות והשביעו את כל היהודים למסור את כל הרכוש. הנוכחים געו בבכי, אחרי זה אספו כ"1 ק"ג זהב שנמסר לגרמנים".

רפאלובקה: גם כאן הטילו הגרמנים מס כבד מאוד. בפגישה שנתקיימה בבית הרב פסמניק יחד עם חשובי העדה וחברי המועצה היהודית הוחלט להכריז חרם על הציבור. על כל יהודי יהיה איפוא לתתודות ולגלות את רכושו. אל בית-הכנסת הוזמנה כל האוכלוסיה היהודית. כאן עמדו ראשי הקהל על המצב וחומרתו. רבים ביקשו שלא להביא את העיירה בנסיחן כזה של הטלת חרם, אולם לא היתה ברירה. בשקט שנשתלט הודלקו הנרות השחורים, ארון-הקודש נפתח והרב לבוש בקיטל הלבן ועטוף בטלית כשקולו רועד מדמעות ועימו פורצים בבכי גדול כל הנאספים. עתה החלה עריכת הרשימה – פירט רכושו של כל אחד".

אין לדעת האם השימוש ב"חרם" קיבל ממדים נרחבים, אבל גם שתי הדוגמאות הנ"ל יש בהן כדי להצביע על הדרכים בהן השתמשה המנהיגות היהודית כדי למצוא פיתרון לבעיות, שהעסיקו את הציבור היהודי. כאמור, חשובה כאן העובדה, שמפעילים שיטות יהודיות פנימיות כדי להתגבר על הקשיים.

מדיניות ה"יודנראט"ים כלפי השלטונות הגרמניים

הפרדנו בין פעילותם של ה"יודנראט"ים לטיפול הצרכים הפנימיים של האוכלוסיה היהודית לבין המדיניות כלפי הגרמנים. אך זו למעשה הפרדה מלאכותית, משום שאירגון החיים הפנימיים הושפע השפעה מכרעת מן הלחץ החיצוני. מבחינה מתודית ההבחנה היא בין המאמצים להסדרת החיים הפנימיים לפעילות שחודה מופנה כלפי הגרמנים.

בהערכת מדיניות ה"יודנראט"ים ישנם שני אספקטים:

(א) בדיקת הדברים כפי שהם נראו והוכנו על-ידי האנשים באותה תקופה בה הם היו ופעלו;

(ב) הערכת מדיניות ה"יודנראט"ים בתקופה מאוחרת יותר, תוך ראייה טרוסקטיבית של כל התמונה.

בפרק זה יבדק האספקט הראשון של הבעיה, קשה להצביע על טאקטיקה אחידה בפעולות ה"יודנראט"ים, אולם ניתן למיין אותן לקבוצות בעלות צביון דומה.

גם בשאלת האיסטראטגיה כלפי הגרמנים נחלקות ההשקפות. רבים הוכיחו שמטרתם העיקרית היא הצלת העדה והמאבק על חייו של כל פרט ופרט.

בקצה השני של אותה קשת רחבה של טיפוסי ה"יודנראטיים" ניצבים האנשים, אשר העדיפו את האינטרס הפרטי על זה הציבורי, והיו מוכנים לשרת את הגרמנים ללא כל נסיון להשתחרר מתלות זו. כאן עדים אנו לגילויים מופנזים ומצערם. אולם המציאות הקודרת של הימים החם העלתה תופעות נוספות לפיהן ניסו להציל חלקים של האוכלוסיה היהודית תוך השלמה עם אובדן חלקים אחרים. המטרה תשונות במדיניות ה"יודנראטיים" מבחיבות את שיטות העבודה, את הטאקטיקה, אולם לא רק המטרות קובעות את דרך הפעולה. כאן משפיעים גורמים נוספים:

(א) התנאים האובייקטיביים — בעלי ציביון לוקאלי, נזכר מיספר אפשרויות: יחסם של השלטונות המקומיים, גיגורים בין הרשויות השונות, חיוניותה של האוכלוסיה היהודית מבחינת כלכלית, ניצול הגיגורים הלאומיים (בעיקר בין פולנים לאוקראינים) ותנאים גיאוגרפיים (דבר זה בלט במקומות ישוב קטנים ומרוחקים ממרכזי השלטון הגרמני).

(ב) נסיון העבר בפעילות הציבורית: היהודים מנסים להפעיל שיטות שרכשו בפעילות הציבורית בעבר במצבים דומים או כמעט דומים. למנהיגים יהודיים נסיון היסטורי ומעשי עשיר. הזעזועים שעברו על אזור זה בתקופת מלחמת העולם הראשונה, המאבק הנמרץ על קיום והתבטחת זכויות האזרח בפולין העצמאית ונסיון קצר אך רבי-חשיבות בשנות השלטון הסובייטי 1939—1941 — כל אלה הטביעו את חותמם על שיטות הפעולה של המנהיגות היהודית.

(ג) הגזירות הנאציות, המעברים החדים במדיניות ההשמדה (במיוחד באזור זה) חייבו את ה"יודנראטיים" ואת כלל הציבור להגיב במהירות ותוך הסתגלות למצבים חדשים. לאחר שהשיטות הישנות המקובלות לא האמו יותר את חומרת המצב ולא היה בכוחן להעביר את הגזירות או אפילו לדחותן — או הופיעו תגובות אחרות: בסיונות הצלה נואשים, תחבולות למיניהן ועמידה גאה עד הסוף או — אדישות, השלמה עם הגורל, כניעה וניזון מוסרי.

המאבק להצלת הכלל והפרט

ממקומות רבים מגיעות אלינו עדויות על המאמצים מצד אנשי ה"יודנראט" לעשות לביטול הגזירות. לעיתים לא עלה בידם להשיג שום תוצאות ולא פעם היו התוצאות חלקיות. באופן כללי ניתן לומר, שכל החישובים היו זמניים, משום שיד הרוצחים השיגה את הניצולים מאוחר יותר. אולם המאבק עצמו להצלת כל נפש מישראל יש לו חשיבות היסטורית-לאומית ממדרגה ראשונה.

אוויראן: הגרמנים דרשו משלוח של 70 בחורים למחנה העבודה בסטופקי. בשידולו של ה"יודנראט" הופחת המיספר ל-35. אחר-כך הוקם ועד ביוזמת ה"יודנראט" בו נטלו חלק משפחות הנשלחים ומטרתו היתה להבטיח קשר עם

מתנת זה שליד טארנופול. לאחר זמן-מה התחילה פעולה לפירוק הנמצאים במחנה לגבי אחדים הדבר הצליח, אולם אחרי-כך שוב נחפסו למתנות שונים בסביבה.⁷⁷

מאמץ משותף להצלת שרידי הקהילות נעשה באיוור אוסטראה, גדול-בונוב ומיוז'ץ. לפי הסכם תשאי נתוועדו בודלבונוב היודנראטים של וודלבונוב ומחוז, כדי לסכם עצה ביחד ולראות מה ניתן עוד לעשות להצלת קומץ היהודים. בעיקר תלו תקוות בחורף המתקרב, וכל המאמץ היה מסווג לדחיית הפורענות בכל מחיר להודשים מוספר בלבד, כי כידוע לא בוצעו שום אקציות בתודשי החורף. בראש הפעולה עמד ה' שליפשיטין, ראש היודנראט בודלבונוב, שהתקשר עם ה' גרעבע, המהנדס הגרמני של חברת הבניין, יונג' שהתפרסם בימים ההם בעזרתו שהרשיט ליהודים במחוזו. גרעבע הבטיח להשתדל לפני השלטונות הגרמניים ולקנות מהם בסכום גדול, מכתב ברזל ליהודי המחוז. על סמך חברת הבניין, שפעלה בסביבה, ביקש להכריז על המחוז כולו כעל שטח מוגן, שאין לחשוד בו יהודים הדרושים ככוח עבודה חיוני. נעשו הצעדים הראשונים עלידי מתווכים שונים, נקשרו הקשרים עם הגורמים האחראים של ה-ס.ס. היודנראטים התפזרו למקומותיהם וניגשו לאיסוף הכספים הדרושים.⁷⁸

בוברקה — ה"יודנראט" הצליח להחליף את החולים ממחנה "קארעוויטש" בבריאם ומסוגלים לעבודה. יש להניח שהאנשים אשר נאלצו למלא את מקומם נמצאו במצב קשה, אך היה זה מעשה שהציל את החולים.⁷⁹

בלאחוא נצטווה ה"יודנראט" למסור מאה אנשים. יו"ר ה"יודנראט" דוב לופאטין סירב בתוקף. דבר זה הסתיים בפגיעות גופניות בג"ל, אך בשלב זה לא נמסר ולא נהרג איש. אפיזודה זו הינה רק חלק במסכת גדולה של פעולות להצלת הקהילה במקום.⁸⁰ כוללת כאן העובדה שהמנהיגות המקומית לא היתה מוכנה לוותר על העיקרון לפיו אין מוסרים נפש מישראל.

סטולין: בעיר זו הפכו בנות ישראל קורבן לתתקפותיו של אוקראיני ממנהיגי המקום. יו"ר ה"יודנראט", ברגנר, ניצל את קשריו האישיים עם המפקד הגרמני במקום והצליח להביא לתוצאתו להורג של צורר זה.⁸¹

בסטאניסלאבוב: ביקשו הגרמנים את רשימת היהודים הנצרכים הנתנים מעורת סעד, וברור היה שהם יישלחו למחנות-המוות. אחרי התייעצויות הוחלט להגיש רשימה פיקטיבית. במשך הלילה סודרה רשימה חדשה של אנשים שכבר לא היו בחיים⁸² (התהדגשה שלי — א.ו.).

פשישלי: כשתחילה האקציה ביולי 1942 דרש תמושל הצבאי של העיר, שהיהודים אשר עבדו בוורמאכט לא יגורשו על אף חוסר החתמות מהגסטאפו. היא לא נענתה לדרישה זו ואז תפס הוורמאכט את הגשרים המחברים את שני חלקי העיר ולא הירשו לגסטאפו לעבור עליה, ואף איימו שלא ירשו לעבור למשלוח הרכבת. סוף סוף אחרי שיחות טלפוניות עם קראקוב נענתה הגסטאפו לדרישת הוורמאכט.⁸³ בעיצומה של אקציה זו, באותו יום, נקרא לגסטאפו ראש ה"יודנראט" ד"ר דולדיג ועוזרו מר רכטר — ושם נהרגו ונקברו.⁸⁴

נראה שהקשר בין שתי הפרשיות הללו בולט לעין. יתכן כי רצח ראש ה"יודנראט" בא להוכיח את שליטתה של הגסטאפו בתחום הנוגע ליהודים. אך לא מן הנמנע שבמתיחות שבין הוורמאכט לגסטאפו אותה תיארונו לעיל היה לאנשי ה"יודנראט" חלק. נעשה אולי נסיון מצד היהודים לנצל את הניגודים החולפים בין שתי הרשויות הגרמניות לשם הצלת מיספר ניכר של יהודים. הנהה זו מקבלת אישור בעדות נוספת לפיה היו לדי"ר דולדיג קשרים עם הוורמאכט הגרמני כבר מראשית תקופת הכיבוש.⁶⁷

ט ל ו ס ט ה: בעיר זו בלט הנסיון לנצל את השיקולים הכלכליים של הגרמנים כדי להגביר את חשיבותה של הפעילות היהודית בתחום זה. באיזור שבקירוב העיר היו חוות בהן ניסו לגדל צמח מיוחד במינו ממנו ציפו להפיק גומי. יחס הנהלה הגרמנית של החברה אל היהודים היה טוב יחסית. החברה, ג. ג. קאוטשוק" הביאה גם עובדים נוספים ממקומות אחרים. על רקע זה של העסקת היהודים הורגשה מתיחות בין הגסטאפו בצ'רטקוב לבין הנהלת המפעל. הניסוי עצמו להפיק גומי לא עלה יפה, אך כל עוד הוא נמשך הועסקו שם היהודים.⁶⁸ ביולי 1943 ביצע ה"יודנראט" את הקשרים עם מנהל החוות, הגרמני פאטי, ולשם הועברו כ-1,000 יהודים.⁶⁹ וכאן אומנם ניצלו כמה מאות יהודים עם הופעתם של הרוסים בראשית 1944. בטלוטטה גילה ה"יודנראט" גם פעילות קדחתנית לשיחרור יהודים שנאסרו ב"עוזנות" שונים ועשה זאת בדרך של שתדלנות ושחד.⁷⁰

ק ו ס ו ב: עוד בתקופת שלטונם של ההונגרים באיזור עשתה המנהיגות היהודית המקומית לשיחרורם של העצורים תמורת השלום.⁷¹ מאוחר יותר ניסו חברי ה"יודנראט" לדחות את הגזירה בדבר הכניסה לגיטו.⁷² בערב פסח, כאשר הגרמנים גילו שאופים מצות ותפסו את היהודים העוסקים במלאכה זו, פנו הנפגעים ל"יודנראט" בתקווה שניתן להצילם. ה"יודנראט" התערב והצליח לשחררם.⁷³ כן סצליחים אנשי ה"יודנראט" להציל 5 יהודים שנתפסו בעת "שחיטה שחורה",⁷⁴ פרשה מסוג זה היתה כרוכה במוות בטוח. מכל המתרחש בעיר זו ניתן להסיק כי בני הקהילה היהודית רואים ב"יודנראט" מוסד שמסור לענייני הציבור, מוכן להפעיל את השפעתו ולעיתים אף מצליח. עדיין נשארת פתוחה השאלה האם ההצלחות הן שלמות, אולם זו שאלה כללית ואינה מתייחסת לעיר זו.

ב ו ס ק: מתוך התיאורים הבאים ניתן לעמוד על מגמותיו ועל כיוון פעילותו של ה"יודנראט" בעיר זו.

בזכרוני נשתמרו מיספר עובדות על דבר מסירותו ונאמנותו של היודנראט לשלימותה של הקהילה ושל האוכלוסיה היהודית ואנשה לתארן: ...עיקר עבודתו של ליבלה ועוזריו היתה לעמוד על המיטמר בכבישים ולאריב ל"אורחים". האלחוט שלו פעל כראוי ובין-רגע התפשטה הידיעה: גסטאפו ישנן ואחר-כך באה פקודה, אף איש ברחוב! רחובות הרובע היהודי התרוקנו ולא נראתה בהם נפש חיה. הפקודה הגיעה וחדרה עד לבתים המרוחקים ביותר בפרברי העיירה (הגיטו עדיין לא היה).⁷⁵

בבוקר עבות אחד הופיעה קבוצה של קלגסים כדי לחטוף המישים גברים למחנה-עבודה, הוזה אומר: מחנות-המוות. מנהל הארבייטסאמט ה' האלפר הודיע לראש הקלגסים כי אין בעיר מחסרי-עבודה וכי כולם עובדים. קצין הגסטאפו השיב: הוא יעבור עם אנשיו ברחובות העיר ובמקרה ויתפס יהודי אחד ברחוב יומת מיד, ומנהל הארבייטסאמט ואנשי היודנראט יישלחו למחנות-העבודה. מן הסתם לא ידע קלגס הגסטאפו ולא הכיר את לייבלה ואירגונו. ברחוב לא נמצא ולא נתפס אף יהודי וקבוצת הקלגסים עזבה את העיר בכושת פנים ובידיים ריקות וללא כל שלל חי.

קרה גם מקרה הרבה יותר חמור. מן המפקדה דרשו מאות אחדות של צעירים. האוכמן היה במצב מאוד לא נוח, וכמעט תקף אותו יאוש, אם כי במשפחתו ובין קרוביו לא היו בחורים צעירים, והוא התבטא: ,אתאבד אם אהיה נאלץ למסור להם בחור אחד. העניין הגיע לבירור בלכוב והמורת כסף רב ותכשיטים רבי-ערך בוטלה הגזירה. כל הבחורים נשארו בבית.⁹⁶

במקרה נוסף עשה ה"יודנראט" לשיחרורה של קבוצת בחורים אשר נתפסו ועמדו להישלח למחנה. ה"יודנראט" נקט צעדים מתאימים והשתמשו בכל האמצעים האפשריים להחזרת עובדי-הכפייה לביתם. ,אחרי מאמצים בלתי פוסקים ותמורת כופר-נפש הוחזרו הבחורים הביתה.⁹⁷

ועוד פרט לשם השלמת תיאור אופיו ודרך-עבודתו של ה"יודנראט": ,...כבר הוכרתי, שאינטליגנציה עובדת כמעט ולא נותרה בעיירה, על כל פנים מועטת. ובאלה המעטים התעללו האוקראינים ושלחום לעבודה הבויה ביותר. מן הרגע שהיודנראט קיבל את השליטה על האוכלוסיה היהודית נכנסם לחפקידו מנע התאכזרות באנשים הללו, שמר על יחיד-הסגולה בעלי-ההשכלה אשר הוכוונו לעבודות קלות, בלתי משפילות כבודו של האדם.⁹⁸

אם נחשוף את הגרעין העובדתי מתוך התיאור הנ"ל עולה לפנינו תמונה לפיה נעשו כאן מאמצים משותפים מצד הקהילה וה"יודנראט" לפתח שיטות שמגמתן העיקרית — הצלת הכלל וחפרט. היהודים במקום ראו ב"יודנראט" מוסד שלהם. קיבלו את מרותו והודוה עימו. ועל פעילות דומה תוך שימוש באמצעים שונים ומגוונים שומעים אנו ממקומות נוספים:

לוצק: ה"יודנראט" ניסה להציל ממוות כל מי שניתן תוך מתן שוחד למשרה הגרמנית.⁹⁹

קמין קושינסקי: ה"יודנראט" נדרש לספק יהודים צעירים ל"עבודה", במקום ,מרוחק" מהעיר. חברי ה"יודנראט" ,מתרצצים לבטל את הגזירה, אוספים זהב וכסף. הגזירה בוטלה.¹⁰⁰

קוריץ: כידוע, הוציאו השלטונות הנאציים הוראות להבטחת פיקוח מלא על האוכלוסיה היהודית. מדי פעם היתה הופכת קבוצה מסוימת לאובייקט של רדיפות שפירושן השמדה. בעיר זו הופיעו פליטים יהודיים מן השטח הרוסי (בשל קירבתה של עיר זו אל הגבול הרוסי מלפני 1939) והיו צפויים לדרישת הסגרה.

בעזרת ה"יודנראט" המקומי פעלו יהודי המקום להכללת הפליטים ברישומות ובכך חסכו אותם ל"חוקיים".¹⁰²

ראשונה: במקרה מסוים דרשו הגרמנים מן ה"יודנראט" 7 בני-ערובה, ר' דוד אהרן שפירא, יו"ר ה"יודנראט", סירב והגרמנים תפסו בעצמם 7 אנשים, הם שוחררו הודות להתערבות ה"יודנראט".¹⁰³

על מאמצים להושטת עזרה ליהודים שנמלטו מרכבות לבלוץ נמסר מעיר דולקוב.¹⁰⁴

אין הסקירה הנ"ל ממצה את כל התופעות מסוג זה באזור בו עוסקת העבודה, אך סתוך הדוגמות המובאות מסתמנות הסטורות בפעילות ה"יודנראט" והמשותף להן הוא: להציל מה שניתן להציל, לדחות כל נזירה חדשה על הכלל ועל היחיד — כאשר השיטות הן שונות, שתדלנות, ניצול כל פירצה במחנה הצורר תוך הפעלת תרשיה, קשרים אישיים ולא פעם תוך הקרבה עצמית.

אשר לשיטות — השתמשה המנהיגות היהודית באמצעים "קונבנציונליים" שהיו רחוקים בעבר, לפני הכיבוש הגרמני. הפעילות הציבורית המבוססת בדרך-כלל על תקדימים ועל נסיון העבר והסתגלות למצבים חדשים, קיצוניים, אינה מדבריה את קצב השינויים. כאן אסור לשכוח שהגרמנים לא יצרו אקלים "נוח" לפעילות היהודית הציבורית — כל מטרתם היתה לשבור, לשחק ולמנוע כל התארגנות שעשויה היתה להקשות על ביצוע תוכניותיהם.

ולכן לא היה מקום לצפות לתגובות המוניות מצד היהודים, אשר היו תואמות יותר את חומרת המצב בו היתה נתונה הקהילה היהודית, ואומנם הפעילות והאמצעים אותם תיארגו לעיל הופיעו בשלבים, "מתונים" יותר של תהליך ההשמדה, כאשר היו אשליה לגבי המדיניות הגרמנית.

עם זאת כבר בתקופה זאת מתגבשות צורות אירגון חדשות, געשים וסיונות הערמה, שהם תואמים כבר את המצב החדש. כבר בשלב זה ישנם גילויים של עמידה גאה וראשית הסרי, אך הבעיות החריפו עם הגברת תהליך ההשמדה.

אכן חוזרת ומופיעה השאלה — מה הטעם בכל המאמצים הללו מצד העסקנים היהודים אם התוצאות היו כה אפסיות לנוכח ממדי ההשמדה. נשמעות הצעות לפיהן כדאי היה להפנות את הפעילות לאפיק של התנגדות אקטיבית. בהתייחסו לשאלות נוקבות אלה ברצוני להביא את הערכתו של אחד מניצולי השואה: "האם האט מען דערשון, פריעגט מען נאך, אויב סיי ווי סיי זענען מיר כמעט אלע אומגעקומען? אויב מען האט מיט עפעס האט די אומגליקליכע געבראכט דערלייכטערונג, אזוי לאנג ווי זיי האבן געלעבט, איז עס אויך כדאי געווען" (מה מרוויחים מכך, שואלים עדיין, אם בין כה וכה נספינו כמעט כולנו? אם במשדה הביאו הקלה לאומללים, כל זמן שהיו בחיים, היה גם זה כדאי).¹⁰⁵ כנראה, היתה זו אחת המוטיבאציות החשובות בפעילות הציבורית היהודית בתקופת הנאצים.

האמונה בדבר מילוי קפדני של הוראות הגרמנים כתנאי להבטחת הקיום והשלכת ההשקפות הללו על פעילות ה"יודנראט"

במקומות רבים רווחה האמונה, כי על-ידי מילוי קפדני של הוראות הגרמנים מטעם ה"יודנראט" ומצד האוכלוסיה, ניתן יהיה להינצל מהחרפת המצב ומפגיעות נוספות. במיוחד השתדלו העסקנים היהודים לשואת לבני-קהילתם ציביון של "אלמנטים יצרניים".

הגרמנים עודדו את ההשקפות הללו משני טעמים:

(א) הם היו מעוניינים בניצול המלא של הפוטנציאל היהודי בתחום הכלכלה — לפני השמדתם;

(ב) עם התגברות תהליך ההשמדה הפעילו הגרמנים את תכסיס ההפרדה בין יהודים "מועילים" ו"בלתי מועילים" לשם הגברת הפילוג וכדי למנוע התנגדות אפשרית.

אולם כאשר אנו עוסקים בבדיקת תכניות מנקודת-ראות יהודית-פנימית, הרי אסור להתעלם מן העובדה, שיהודים רבים האמינו בכך, שהעבודה היהודית מטוהרת גורם חשוב בשיקוליהם של הגרמנים. לאור הנחה זו הפכה העבודה היהודית לנקודת חשובה בגיבוש המדיניות כלפי הגרמנים.

נסקור בקצרה את המצב בשאלה זו במספר מקומות באזורנו:

בוצ'אץ' — ה"יודנראט" השתדל להשיג אישור מצד הנסטאפו להקמת מחנה-עבודה במקום. דבר זה היה צריך למנוע את העברתם לגיטו צורטקוב. הם קיוו, שאם יעסיקו אותם בעבודה פרודוקטיבית יינצלו מהאקציה.¹⁰²

בבורשצ'וב — לא הרגיש היודנראט תקופה ארוכה שמדיניותם של הגרמנים היא השמדה. כאשר הגרמנים דרשו אנשים לעבודה ראו בזה סימן טוב, שהיהודים הם אלמנט חשוב. בותאם למדיניות הזאת התחיל היודנראט לארגן בתי-מלאכה, שם הועסקו בעלי-מלאכה ותלמידים ששימשו כשוליות.¹⁰³

דרהליצ' — כדי לעצור את תהליך ההשמדה של דרהליצ' הגה היודנראט את הרעיון לארגן בעלי-מקצוע צעירים בקבוצות וליסד בתי-מלאכה שתוצרתו תהיה מיועדת, כמובן, לתצרוכת הגרמנים. ד"ר רוהרברג — סגן יו"ר היודנראט הצליח לרכוש לרעיון זה את הסכמת ראש-העיר של דרהליצ' ד"ר קוסטומסקי, אשר הכניס בעניין זה אינטרפלאציה אישית משלו לשלטונות הגרמניים.¹⁰⁴ התנהלה היהודית של בתי-מלאכה עשתה הכול כדי לתאריך את קיומם של מקומות-עבודה אלה, אך שלטונות ה-ס.ס. עשו הכול כדי לחסלם.¹⁰⁵ עם בריחתו של ד"ר רוהרברג מהגיטו ניטלה מהם חסינותם.

טארנופול — בראשית שנת 1942 הוקמו בגיטו ביחמת ה"יודנראט" בתי-מלאכה לנגרות, סנדלרות, קונפקציה ועוד, וה"יודנראט" סיפק גם חומרי-

גלם. „רבים האמינו שהודות לפעילות הזאת יצליחו להציל משהו. זה אולי מסביר את ההתנהגות הנסה של אנשי היודנראט.“¹⁰⁹ הערה אחרונה זו מצביעה על הדילמה סביב הנושא בו אנו עוסקים. הערכה כללית בנקודה זו אביא בסוף הפרק.

סוקולי — השקפה דומה בולטת בדבריו של רב העיר סוקולי, שהיה חבר-כבוד ב„יודנראט“ ודיבר באוזני החייבים בעבודות-כפייה: „רק באמצעות העבודה ניתן להציל את חיינו, לכן עלינו לקבל את העול, על המשתמשים מהעבודה יש להטיל קנסות.“¹¹⁰

במיוזן — האמינו לגרמנים „שאמר והבטיחו להם, כי מיוזן תישאר על כנה בזכות המילוי המדויק של פקודות הגרמנים.“¹¹¹

קולומיא — בפעילות של יו"ר ה„יודנראט“, מוטקה (מרדכי) הורוביץ בולטת התפיסה בדבר מילוי קפדני של הוראות הגרמנים. בגלל העניין המיוחד שיש לנו בפעילותו של הנ"ל יוקדש לכך מקום מיוחד באחד הפרקים הבאים. אולם גם בקרב חברים אחרים של ה„יודנראט“ רוחו דיעות דומות. קופל גודיג, חבר בולט בתנועה ציונית סוציאליסטית לפני המלחמה, עסקן פוליטי חשוב בעיר צ'רנף ל„יודנראט“ והיה אחראי על לישכת-העבודה היהודית. הוא האמין שהנוצר ייצל רק באמצעות העבודה ולכן אסור להשתמש.¹¹²

אולם הנושא בו עסקנו בפרק זה יש בו נקודה מסוכנת במסגרת הפעילות הציבורית היהודית בתקופה הנאצית. מנהיגים רבים, גם כאשר קיבלו את העיקרון של מילוי קפדני של כל הוראות הגרמנים כתנאי להבטחת הקיום היהודי, היו מוכנים להסתגל לתפיסה זו של הפיכת היהודים לאלמנט יצרני כל עוד הדבר אינו פוגע בקיומה של הקהילה היהודית. תמושג „פגיעה“ הוא, כמובן, יחסי. אחדים לא היו מוכנים לתת יד אפילו לשדידת הרכוש היהודי, והסתייגו אף מלשתף פעולה בשאלות עבודות-כפייה. לגבי אחרים — שני התחומים הללו היו בתחום הסותר, כאשר הערך העליון למענו היו מוכנים להקריב הכול היה — הצלת חיי אנשי.

אך במצבים מסוימים נקלעו אנשי ה„יודנראט“ לסתירה, שמקורה בהסתגלות למדיניות הגרמנית. אם מקבילים בכנות את הקו של מילוי הנוריות הגרמניות במלואן או כמעט במלואן, הרי נכנסים בקונפליקט עם הקהילה היהודית, משום שגיוס לעבודות-כפייה והחרמת רכוש לשם העברתו לגרמנים עוררו התנגדות מצד התושבים. כל ניסיון להוכיח עקיבות בשאלה זו מצד ה„יודנראט“ אילץ אותם להפעיל סאנקציות נגד בני קהילתם שלא השלימו עם מדיניות זו. הדוגמה של הרב מסוקולי (ראה לעיל) הינה רק אחת מיני רבות. כאן אנו נמצאים על גבול התהום. ב„יודנראט“ים מסוימים עברו את „הגבול“ ומתוך כך שקיבלו את ההשקפה הגרמנית בדבר אלמנטים יצרניים, הם גם התחילו להשלים עם העובדה, שאין מקום לאלמנטים יהודיים כלתי פרודוקטיביים. לעיתים הוסברה מדיניות קיצונית זו של ה„יודנראט“יים בניסוק של ויתור על שכבות מסוימות לשם הצלתם של אחרים — אך תבעיה בכל זאת עומדת בכל חריפותה.

בעיית "גבול המותר" בשאלת שיתוף-פעולה עם הגרמנים

השאלה האם לשתף-פעולה עם הגרמנים או מה צריך להיות אופי של שיתוף זה העסיקה עסקנים ציבוריים רבים מיד עם כיבוש האיזור על-ידי צבאות היטלר.

ניתן למיין את התגובות לשלושה סוגים:

(א) רבים עשו הכול כדי לא להיכנס ל"יודנראט" מתוך הערכה שפעילות במוסד זה כרוכה באחריות כבדה;

(ב) במקרים לא מעטים ההשתתפות ב"יודנראט" ניכתה על האנשים. כאן יש להבחין בין הלחץ הגרמני לבין הלחץ היהודי שהיה בעיקרו מוסרי;

(ג) לא חסרו גם הערכות שהפעילות ב"יודנראט" הינה בגדר של שליחות ציבורית לטובת הציבור היהודי.

לעיתים היחס אל ה"יודנראט" נקבע לא בשלבים הראשונים לקיומו אלא מאוחר יותר, כאשר יותר ויותר ברור היה אופיית האמיתי של המדיניות הגרמנית.

יחסם של עסקנים יהודיים אל ה"יודנראט" בשלבי התהוותו

מנהיגים יהודיים רבים היו מודעים לגבי הקשיים הצפויים במיסגרת ה"יודנראט", ולכן העדיפו לא להשתלב בפעילות הציבורית. אחרים הגיעו למסקנות שונות מאלו.

אוז'ר אן — לא אחת הצטרפו מרצונם ואף שילמו סכומים נכבדים בעד פרישה או צירוף; מי מתוך שאיפה להקלת עול הגזירות או מתוך תקוות שווא להצלת עצמם וחלק סמנטיקותיהם.¹¹³

כל עוד העניינים נשאו אופי של הגשת סיוע, כמו ביחס לשיירות הפליטים מהונגריה, לשם שיחת עם פקיד אוקראיני זה או אחר תוך ניצול יחסי ההיכרות, עוד נמצאו קופצים מתנדבים לפעולה מעין זאת. כאשר התפקידים שהוטלו על ה"יודנראט" קיבלו אופי שונה נתגלו גישות אחרות.

התחיל הוויכוח על עצם ההשתתפות במוסד זה. עם ריבוי הגזירות והררישות התכופות מצד השלטונות הגרמניים החלו רוב העוסקים בצורכי-ציבור אלת להשתמט ולהתחמק.¹¹⁴

בורשטיין — היו"ר הראשון של ה"יודנראט" בעיר זו ד"ר פיליפ שומר מצייך, שקיבל את התפקיד מאונס וחייש אפשרות להשתמט מתפקיד זה. אחרי תקופה קצרה ברח והסתתר.¹¹⁵

טלוסטה — שלושה אנשים שמונו ל"יודנראט" המקומי ביקשו מיהודי בעל-השפעה אצל הגרמנים (ה"מתווך" פלישר מוסטאניסלאבוב) לשחררם מאחריות

זו, הוא הסכים לשחרר רק אותי ואת יודיסט. את פל סירב לשחרר מפני שהיית לו תשפעה מרובה בעיר.¹¹⁶

ט א ר ג 1 פ 1 ל — בעיר זו נרצחו אנשי האינטליגנציה היהודית כבר בראשית חודש יולי 1941. מורה ידוע בעיר בשם גוטפריד נדרש להרכיב ועד של לפחות 60 איש מבין האינטליגנציה. 63 איש לפי רשימתו של הנ"ל התייצבו, אולם אחרי עינויים הוצאו כולם להורג. אחרי מעשה זה הוחל בהקמת "יודנראט" חדש ורבים ניסו להתחמק מלקבל עול זה.¹¹⁷

ס ו ק ו ל י — הרכבת ה"יודנראט" נתקלה בקשיים. אנשים לא רצו להשתלב במיסגרת הזאת מרצונם החופשי. ההנמקה היתה: האחריות כבדה מדי.¹¹⁸

ס ק א ל א ט — הגרמנים פנו ליעקב פרלמוטר שיקבל על עצמו את התפקיד להקים "יודנראט". פרלמוטר סירב.¹¹⁹ גם אחרים מבין האינטליגנציה המקומית לא רצו לקבל על עצמם תפקיד זה. אחרי מיספר ימים של התרוצצות קיבל מאיר גירלר את ראשות ה"יודנראט". אדם זה הפך לאובייקט של ביקורת קטלנית על פעילותו כיו"ר ה"יודנראט".

ק ו ל ו מ י א ת — לפי מקור אחד הוצע תפקיד יו"ר ה"יודנראט" לחיים רינגלבלום — קרובו של ההיסטוריון הגדוע ע. רינגלבלום. חיים רינגלבלום היה יו"ר ההסתדרות, והתאחדות "חבר מעצת העירייה בתקופת פולין. הוא סירב בטיעון שאינו רוצה לשתף-פעולה עם הנאצים.¹²⁰ לפי עדות אחרת הצטרף חיים רינגלבלום ל"יודנראט" אם כי יחסו אל הגרמנים היה שלילי ביותר: "בנוגע ליודנראט, נתן לשכנעו בכך שהשתתפותו היא הכרחית, אף שיחסו לגרמנים היה שלילי בהחלט".¹²¹ (תרגום מפולנית).

בפרק זה רוכזו מקרים של הסתייגות מבניסה ל"יודנראט", אך זה רק צד אחד של הבעיה. אי-שיתוף-חברים נכנסו לעול הפעילות ב"יודנראט" דווקא מתוך תחושת האחריות.¹²² על-פי התיאורים הנ"ל ניתן להסיק שלא מעטים הועמדו בפני תכונה מצפונית כבר בתקופת הראשונה לכניסת הגרמנים לאזור. ההנמקות היו שונות ויש להבין שלא תמיד אפשר היה לגלות את הנימוק האמיתי ולכן הועלו תירוצים מתירוצים שונים. הנסיונות הראשונים והמרים במקומות שונים הוכיחו שאנשי ה"יודנראט" הפכו לקורבנות כבר בשלבים המקדמים של תהליך ההשמדה. אולם גם אם המשיכו לחיות ולפעול, הרי המגע הישיר עם הגרמנים היה כרוך בסבל פיזי וגפשי כל יתואר. מנהיגים רבים היו מוכנים לעמוד בכל הקשיים הנובעים מתוך הקשר עם הגרמנים, אך לא רצו ולא יכלו לשאת בתפקיד שהיה כרוך בפגיעה באוכלוסיה היהודית.

כאן יש להיזהר מחסרת מסקנה אחרת לפיה כל אלה שכן הסכימו להיות ב"יודנראט" ופעלו בו זמן ממושך יותר — השליטו עם פגיעות בקהילה היהודית. אולם, כאמור, הבעיה של שיתוף-פעולה עם הנאצים במסגרת ה"יודנראט" החרیפה עוד יותר בשלבים מתקדמים של ביצוע, הפיתרון הסופי.

שיתוף-פעולה — עד היכן?

זעזועים קשים עברו על האוכלוסיה היהודית במזרח פולין בקיץ 1941. הישוב היהודי למוד הנסיון והסבל נפגע אך לא נשבר. נעשו מאמצים להתאושש, וגם הגרמנים עודדו אשליה של „גורמאליזאציה“. אולם הוד זמן קצר הונחתו מכות חדשות על הקהילות היהודיות, והוצאו גוירות שהיבו מתן תשובה ברורה וחד-משמעית. על רקע זה התעורר ויכוח גורלי בדבר מדיניות ה"יודנראט" ובמקומות שונים ניתנו תשובות שונות. כאן נתגבשו מיספר דפוסי התנהגות:¹²³

- (א) הסתייגות משיתוף-פעולה אפילו בתחום של גוירות כלכליות-חומריות.
- (ב) נכונות ללכת עד קצה הגבול כל עוד דובר בשוד הרכוש ולחץ חומרי, אך התנגדות מוחלטת כאשר נדרשו למסור אנשים.
- (ג) השלמה עם פגיעות בחלקים מסוימים של האוכלוסיה תוך תקווה (או אשליה) להציל חלקים אחרים של הקהילה היהודית.
- (ד) שיתוף-פעולה מלא עם הגרמנים תוך שמירה על האינטרס האישי והתעלמות משיקולים ציבוריים.

יצוין שלא תמיד הדברים נחתכו באופן ברור לפי הקריטריונים הללו. הדיעות לא היו פסקניות, סופיות ומוחלטות. היו מצבי ביניים, כאן ננסה לתבאר דוגמאות לכל אחד מן המצבים המוגדרים לעיל.

מתוך הוויכוח על ממדי שיתוף-הפעולה

בפרק הקודם תיארנו את המצב הקשה בו היו נתונים הקהילה ומנהיגיה. על רקע זה פורץ במיסגרות ציבוריות ויכוח נוקב על אופיו של המגע עם הגרמנים, על היקפו של שיתוף-הפעולה ועל הגבולות בשיתוף-פעולה זה. כידוע, הנושאים עליהם התנהל הוויכוח היו גורליים לחיי הפרט, המשפחה, הקהילה והעם, והתכרעות חייבו רגישות מוסרית גבוהה.

בציר בו רשטיין — לאחר שהקהילה ואנשי ה"יודנראט" עמדו בכל הגוירות הכלכליות, הגיע השלב הקריטי של דרישה למסור אנשים. מינע טוביאס, היו"ר השני של ה"יודנראט", פעיל ותיק בחיים ציבוריים לפני המלחמה, סירב לשיתוף-פעולה עם הגרמנים, לאחר שגילת את כוונותיהם האמיתיות. כאשר הגרמנים דרשו למסור 250 יהודים כינס מינע טוביאס את האנשים בבית-הכנסת ואמר את הדברים הבאים (תורגמו מידיש): „עד עתה הייתי מוכן לקחת מכם רק את הרכוש, אבל כעת, כאשר דורשים חיים יהודיים אינני רוצה יותר לחיות. אמסור עצמי לידי הגרמנים ושיתרגו אותי; אני חשבתי שתמורת הנכסים אוכל לפדות את חייכם.“¹²⁴

דבריו של טוביאס משקפים את גישתם של מנהיגים רבים אשר היו מוכנים לכל קורבן כלכלי כדי להציל את הקהילה. גם מאמץ זה גרם להם קשיים ולא

תמיד הובן על ידי הציבור היהודי, אך היו מוכנים להסתכן בביקורת מתוך תאמונה, שהדבר יביא להעברת נזירות. אולם הפגיעות הכלכליות היו הגבול האחרון לו היו מוכנים להסכים.

ב"יודנראט" בעיר בוריסלאב התנהל ויכוח האם למסור לגרמנים רשימה שמית של קורבנות לקראת האקציה בקיץ 1942. התנגד לכך המהנדס אלסנר, שהיה מן הקורבנות הראשונים באקציה זו.¹²⁵

בדורות בי"ד התנהל ויכוח בין חברי ה"יודנראט" כיצד יש לנהוג ביחס למנהיגות דתית. "היודנראט עושה כדי להציל את האינטליגנציה, אך מסקור את היהודים הדתיים", חרדים נשלחים לאש הראשונה, ובהמשך: "העולם לא יסלח לנו אם לא נציל גם דתיים".¹²⁶

מתוך העדות הנ"ל בולטות מיספר נקודות: ההתרשמות היא, שאנשי ה"יודנראט" האמינו, כי ניתן להציל חלקים של האוכלוסיה היהודית. הם גם פעלו מתוך התכרה לפיה יצטרכו לשאת באחריות למעשיהם כפני העם והעולם. הרגישות הזאת אוסיינית גם ל"יודנראט"יים אחרים.

בטלוסטת גדרש ה"יודנראט" למסור 10% מכלל האוכלוסיה היהודית לידי הנסטאפא. לא כולם מבין חברי ה"יודנראט" הסכימו לדרישה זו. אין בידינו פרטים על אופיו של הוויכוח, אך ידוע שבסופו של דבר הוחלט למסור את היהודים הנדרשים.¹²⁷

בלוצק צריך היה ה"יודנראט" להכריע האם למסור לגרמנים 50 קומוניסטים. כנראה, הובטה ליהודים שעם ביצוע ההוראה תימנע האקציה בעיר. לא ידוע מה היו תוצאות הוויכוח, אבל מוסרים על קיום חילוקי דעות. קבוצה אחת התנגדה למסירת האנשים ודברה על הצורך באירגון התנגדות (התרגשה שלי — א.ו.). לקבוצה זו השתייכו ד"ר קארטשמעני (יו"ר ה"יודנראט") וסאשא פינטשוק.¹²⁸

סטאניסלאבוב — באוגוסט 1941, "הזמנו" בעלי מיקצועות חופשיים להתייצב בנסטאפא. בעיקבות ההודעה התפתח דיון סוער ב"יודנראט". השאלה היתה: האם ללכת או לא. "ד"ר בלומנפלד הציע שילכו רק המבוגרים — את הצעירים נציל וידעו מה עליהם לעשות".¹²⁹ הצעתו נדחתה. מתוך 1,000 בני האינטליגנציה חזרו רק 25.

סקאלאט — ביקורת קשה מושמעת נגד יו"ר ה"יודנראט" במקום ונגד מיספר חברים נוספים כמוסד זה. לפי תיאורו של אברהם וייסבארד¹³⁰ השתתפו אנשי ה"יודנראט" והמישטרה היהודית בהוצאת זקנים וחולים ומסרו אותם בידי הגרמנים. בעיקבות פעולה זו התעורר ב"יודנראט" הוויכוח האם יש לשתף פעולה עם הגרמנים בעניין מסירת היהודים או "מען זאל איבערלאזן דעם גאנג פון די געשעענישן דעם גורל אליין" (להגיד את מהלך המאורעות לידי הגורל עצמו).¹³¹

שלשה חברי ה"יודנראט": ד"ר קראן, ד"ר ברקוביץ' ועקב שארף

התנגדו למסירת היהודים בידי הגרמנים. קבוצת אנשים זו התנגדה לשימוש באותן השיטות שהופעלו באקציות הקודמות. הם דרשו לאפשר ואף לעודד את היהודים שיסתתרו ויקלטו. "ווי די אויגן טראגן" (לאשר ישאום עיניהם).¹²²

לייזר שיינברג הציג עמדה מנוגדת לזו וטען שעל ה"יודנראט" למסור מיכסות יהודים כדי להבטיח שלום אנשי ה"יודנראט" ומשפחותיהם. הוא בעצמו התחייב לתפוס 1,000 איש. אחרי ויכוח סוער קיבל הרוב את ההצעה האחרונה.

הספר כולו עומד בסימן של ביקורת קטלנית על ה"יודנראט". באקציה הנקראת "האקציה הראית" התנהג יו"ר ה"יודנראט" בצורה מחפירה. בשלב זה נשארו עדיין כל חברי ה"יודנראט" ומשפחותיהם והם ניסו לתצדיק עצמם בטענה ש,אם הגרמנים השאירו אותם בחיים סימן שיש עוד סיכוי כלשהו להמשיך קיומם של ה"יודנראט".¹²³

פיש מישל — כאשר הגרמנים העלו דרישה למסירת 1,000 אנשים למחנה יאנובסקי כתנאי לאי-פגיעה ביתר התושבים החלה תסיסה. העניין הובא בפני אסיפה פומבית ושם נתקבלה הדרישה.¹²⁴ הוחלט להקים ועדה שתרכיב את הרשימה.

המועמדים נקבעו על-פי רשימת משרד העבודה. לא הקפידו במיוחד על תגיל ועל מצב הבריאות, אבל השתדלו להכריע תוך התחשבות מסוימת בגון: בן יחיד במשפחה, צעיר חולה במחלה שעבורה קשה עלולה לסכן את בריאותו. "לפי השמועות, שאי-אפשר לקבוע תיום את מתימונתו, בהרה הודעתה בתוספת של מאתיים איש, בכדי שאפשר יהיה לפי הצורך, להוציא אנשים, נפוצו שמועות על מעשי שוחד והפליה לרעת אלה שידם לא תשיגה לשלם".¹²⁵

קולומיאה — על הקשיים בהערכת דמותו ופעילותו של יו"ר ה"יודנראט" בעיר זו נעמוד במקום אחר. אך כאן יש מקום להצביע על תפיסתו של מ. הורוביץ בשאלת אופיו של שיתוף-הפעולה עם הגרמנים וממדיו. יתכן שעמדה זו מסבירה גם את התנגדותו של איש זה. סיסמתו של הורוביץ הייתה "מען דארף געבן די דייטשן אזויפיל ביזוואגנען זיי וועלן האָבן גענוג אויסצוברעכן" (צריך לתת לגרמנים כמידה כזו עד שיהיה להם להקיא).¹²⁶ בהתאם להשקפה זו הנבחר הורוביץ את הלהץ על היהודים ובדק קשה הוציא מהם את רכושם.

על רקע זה נתגלו ניגודים חריפים בינו לבין אחדים מבין חברי ה"יודנראט". בראש ה-Beschaffungsamt של ה"יודנראט" עמד הרש ביטר (יו"ר ההסתדרות הציונית בעיר לפני המלחמה) והוא היה אחראי לסיפוק דברים שונים לגרמנים. כאשר במשפחה אחת נתקלו בסירוב למסור חפצים בטענה שנתנו כבר הרבה, ציוות הורוביץ לרוקן את הדירה לגמרי. הורוביץ הוסיף: "אם הבינו חמין לשבת יש לקחת גם את התמין".¹²⁷ (המקרה קרה ביום שישי). במתאה על מעשה זה של הורוביץ התפטר ביטר מן ה"יודנראט", נלקח באקציה הראשונה ונרצח.

הדים מן הוויכוח על ממדי שיתוף-הפעולה מבליטים את הסתירות לתוכן נקלעו אנשי ה"יודנראט". הטענה העשויה להישמע, שמוטב היה כלל לא להיכנס ל"יודנראט" — כי מי שמוכר את נפשו לשטן אין לו אפשרות של נסיגה — אינה לוקחת בחשבון את המציאות של אותם הימים. גם אם יחידים נמנעו להיכנס למיסגרות המוקמות על-ידי הגרמנים, הרי האקלים הציבורי והתנאים הפסיכולוגיים לא היו בשלים להסתייגות מוחלטת או למרי אורחי על-ידי ניתוק כל מגע עם השלטון הגרמני. רבים וטובים לא ידעו לאן מוליכה הדרך. אולם כאשר הגיעו לפרשת-דרכים ידעו רבים לומר — לא! — ואחרים הידרדרו אל עברי פי פחת.

גילויים של שיתוף-פעולה עם הגרמנים ובעיית הערכתם

אין זה קל לקבוע באיזו מידה "יודנראט" זה או אחר שיתוף-פעולה עם הגרמנים במובן השלילי של מושג זה. הדברים הם יחסיים מאוד. בשאלה זו אין הערכות זהות בין בני אותה תקופה ובין אנשי אותו מקום. אותן התופעות וכו' לעיתים להערכות שונות, וההבדלים בגישות לא פעם מנוגדות באופן קיצוני.

מקורן של הערכות שונות, בין היתר, באי-בהירות לגבי המושג: שיתוף-פעולה. אין להשתמש במושג קולאבורציה משום שמושג זה מניח מראש שהיתה כאן שותפות מסוימת. מצבם הפורמאלי והמעשי של היהודים בזמן הכיבוש הנאצי אינו מאפשר לדבר על שיתוף. היו שולטים וגשולים, היו רוצחים ונרצחים.

אולם לעיתים בלטה התעלמות של ה"יודנראט" מן הצרכים החיוניים של הקהילה, היו מקרים של העדפת האינטרס האישי וניצול לרעה של הסמכויות, שהעניקו להם על-ידי הגרמנים. כל הגילויים האלה עשויים להתפרש כשיתוף-פעולה. גם כאן ישנם מצבים שהם עדיין בגדר של ויכוח. אך לצידם ישנן תופעות חריגות באופן קיצוני, אשר שום שיקול אינו יכול להביא להצדקת מעשים מסוג זה וגם לא להבנותם. אין בכוחנו של פרק זה להגיע למסקנות בתחום הערכת מוסרית, אך יש מקום להכללת הפרובלמאטיקה סביב הערכת תפקידם של ה"יודנראט"ים.

כן יש להוסיף את בעיית התיעוד. החומר שבידינו אין בו כדי לשחזר את המצב במלואו. יתכן מאוד שנעלמים מאיתנו דברים שהיו מחזקים את ההערכות השליליות לגבי "יודנראט"ים מסוימים, אך יתכן גם יתכן שהיינו מקבלים אינפורמציה שהיה באפשרותה לאזן את התמונה. אכן יש לקחת בחשבון את המיגבלות הנובעות מכך.

בוברקא — יצחק פוקס כתב:¹⁰⁰ „אך ההשפלה הגדולה ביותר ואת היאוש העמוק ביותר הביאו הגרמנים על היהודים בעזרתן של מועצות היהודים ושל המישרת היהודית. מתוך תקווה נכזבה להציל את חייהם ואת חיי קרוביהם

סייעו כמעט כל החברים של המועצה באורח פעיל — פרט ליוצאים מן הכלל מעטים — לדכא ולהשמיד את האוכלוסיה היהודית".

אכן האשמות כבדות מגיעות נגד חברי ה"יודנראט", אך בהמשך כותב אותו המחבר: „בתקופה ראשונה אירגן היודנראט מיטבח בשביל עניים ומעוטי-יכולת... זמן קצר עד פעולת החיסול הראשונה בקיץ 1942 היה קיים בית-ספר יסודי לילדי ישראל, תחילה בקלויז מצ'ורטקוב ואחר-כך בקלויז סבלו. אייזיק פוקס היה מנהל בית-הספר. בין המורים היה מוטיל לרר".¹⁴¹

יצוין, שמקרה זה של ייסוד בית-ספר הוא אחד הבודדים בכל השטח בו עוסקת עבודה זו. אולם לא עצם הקמת בית-ספר יש לו חשיבות במיסגרת פרק זה, אלא עובדות אחרות העולות מהתיאור הנ"ל: שמו של אייזיק פוקס שהוגדר כמנהל בית-הספר מופיע ברשימת חברי המשרה היהודית¹⁴² ומוטיל לרר, ששימש מורה במוסד זה היה חבר ב"יודנראט".¹⁴³ אין הציוף הזה בא לסתור את ההערכות הקודמות בדבר התנהגותם השלילית של חברי ה"יודנראט", אך יש בו כדי להוכיח כי גם במקרה זה אי-אפשר לדבר על ניתוק מוחלט בין האוכלוסיה היהודית וה"יודנראט" ועל התכחשות קיצונית לאינטרס הציבורי.

שונות ואף מנגדנות הן ההערכות לגבי ה"יודנראט" בעיר בוצ'אץ'. ביקורת קטלנית וכאב עמוק עולים ממכתבו של ד"ר אברהם חלפן:¹⁴⁴ „...בוירות חדשות לבקרים, הנמצעת היהודית השניחה על הצאתן לפועל והמישטרה היהודית הוציאה אותן לפועל. אם משהו מהם חי ויבוא אליכם ראויים הם לחס מיחוד [המרכאות במקור]. היודנראט שלח את אלה, שלא היה לאל ידם לשלם כסף לפדיון, למתנות-חמאות והמישטרה היהודית צדה והיכתה את המסרבים, כי היודנראט הכיר רק דולארים וזהב... היהודים לא ידעו מי אכזרי יותר: היודנראט או הגסטאפו". על חז"ר השני של ה"יודנראט" ידעים לספר כי „בעת האקציות היה מסתובב עם גרון ביד והיה מגלה את המחבואים".¹⁴⁵

ולעומת הערכות אלה כותב בן אותה עיר ברוח אחרת: „הרבה תישגים וזכויות יש לזקוף לזכותו של היודנראט בתקופת הכיבוש הראשונה, בייחוד בסידור העזרה ההודית. בקיץ 1941 הוצפה בוצ'אץ' אלפי יהודים מגורשים מרוסיה פודקארפאצקה. רובם עניים מרודים, בעלי משפחות גדולות ומטופלים בילדים... יש לציין את העזרה הרבה שתושבי העיר, באמצעות היודנראט הגישו לפליטים".¹⁴⁶

סיבות שונות יכולות להביא להערכות מנגדנות כאלה, אך בעיר זו נעוץ הדבר בהעדר הבחנה מספקת בין שלבים שונים בקידמו של ה"יודנראט". בתקופה הראשונה עמד בראש ה"יודנראט" מגדל רייך, ראש ועד הקהילה מלפני המלחמה והוא זכה להערכה חיובית ביותר בתקופת כהונתו. המצב נשתנה עם העמדתו של ברוך קרמר בראש ה"יודנראט".¹⁴⁷

דרוה-יצ'ין — כאן נשמעה ביקורת על אנשי ה"יודנראט", שהתעשרו על חשבון התושבים והגנו על משפחותיהם.¹⁴⁸ כנראה, קיבל שיתוף-הפעולה עם השלטונות הגרמניים אופי קיצוני וזאת ניתן ללמוד משתי עובדות:

(א) בעיר מתארגן ועד במקביל ל"יודגראט"; הוא נושא אופי אוטוריטרי ל"יודגראט" עצמו.¹⁴⁷
 (ב) נעשה ניסיון להתנקש באנשי ה"יודגראט" אשר הסגירו את קרובי המשפחה (של המתנקשים).¹⁴⁸ לגרמנים גרע הדבר, והם ציוו על ה"יודגראט" לתלות את הצעירים. המישרה היהודית ביצעה את הגזירה ותלתה אותם.¹⁴⁹

עם זאת נמצאת עדות אחרת הרואה את הדברים באור שונה. רחל קראוועץ כותבת:¹⁵⁰ „אני דוחה בהחלט את התאשמות, לא הכול נכון". היא מספרת כיצד האנשים לא רצו לקבל את האחריות ב"יודגראט", אבל „לבסוף היה נאלץ להיכנע לדעת הקהל".

האשטש — על המתרחש בעיר זו בתקופת השואה כותב פרץ גולדשטיין ביומנו. קטעים מתוך היומן פורסמו בספר „זכור" של העיר האשטש. לפי תיאוריו של איש זה „ראה הציבור היהודי בעירה ביודגראט נושאים מטעם השלטונות בלי שום לב לעובדה שלאנשים האלה לא היה מנוס מגורלם והיו אומללים מאוד במילוי תפקידם".¹⁵¹

פרץ גולדשטיין מפרט את טענותיו: „לעיתים עשו העוורים את מלאכתם אף בחריצות יתר, היינו לפנינו משורת הדין, אספר אנשים יותר מכפי שנצטוו וכן סירסו פקודות אחרות".¹⁵² „הנהלת הוועד שוכנה בביתו של זלמן זלצמן ולא פעם נזדמן לתושבי המקום לראות את, פרנסי הקהל" (המרכאות במקור) כשהם מסובים עם נציגי השלטון ושומרים, לחיים".¹⁵³

באותו „ספר זכור" מוצאים אנו הסתייגות מהערכות שליליות אלה. לפרקים מתוך יומנו של פרץ גולדשטיין קודמת הערה של המלבי"ד ושם נאמר: „לפי מיטב הקירחנו שעיינו בחומר הנדון, באנו לידי מסקנה, שחברי המועצה בהאשטש האזרו על-ידי גולדשטיין בצבעים שחורים שלא כראוי להם. גישתו לעניין מועצת היהודים לא היתה מוצדקת משום בחינה, לאור כל העובדות שנתגלו לנו לאחר הקירת ההומר. פרץ היה רשאי, כמובן, למתוח ביקורת מלאה על גישתם לעבודה, על אופן ביצוען של פקודות השלטונות, אולם לעשות את ה,פרנסים" מאונס שער לפזאול בעד כל האסונות והגזירות שניהנו על ראשם של יהודי האשטש, זאת היתה טעות אומללה מצידו".¹⁵⁴

אולם נוסף על ההערכה המסייגת הנ"ל נחקלים גם בסניגוריה נלהבת על חברי ה"יודגראט": „האשטש היהודית היתה דוגמה ומופת לאחדות ולמסירות בימים קשים וטרופים אלה. לא היה בהאשטש שום מקרה, אפילו לא יהודי אחד, שיפול עליו חשד כלשהו, בדבר שיתוף-פעולה עם הגרמנים. חברי הקהילה הגנו במסירות-נפש על ענייני הכלל".¹⁵⁵

העדויות הנ"ל על המתרחש בעיר האשטש מבליטות את הפרובלמטיקה סביב בעיות הערכה של פעילות ה"יודגראט". כמקובל מהנה יומנו של פרץ גולדשטיין מקור היסטורי מהימן. ההערות של המלבי"ד והעדויות המאוחרות הסרות אותו יסוד של מקריות. אולם עם זאת נשאלת השאלה האם לא ניתן להצביע על

מיגבלותיו של מקור היסטורי ביומן, ולעומת זאת אולי הערכות מאוחרות יותר רואות את התמונת בהיקף גדול יותר ובאורח שלם יותר — ומכאן הן עשויות לתרום להבחרת הבעיה. בקטעים מיומנו של פרץ גולדשטיין שהובאו לעיל מזכיר הוא לגנאי, ללא כל נסיון לחדור לעומקה של הבעיה, כי חברי ה"יודנראט" "שתו לחיים" עם הגרמנים. ידוע לנו ממקומות אחרים¹⁵⁶ שהיתה זו אחת השיטות לשחד ולהשפיע על הגרמנים.

אינני יודע באיזו מידה הדוגמאות הנ"ל קירבו אותנו לגילוי האמת בעיר זו, אך יש בהן כדי להצביע על הקשיים בהסקת המסקנות. הדרך למיצוי מלא יותר של השאלה היא — איסוף עדויות נוספות, אם ניתן הדבר.

טארנופול — בעיר זו חלו שינויים בראשות ה"יודנראט". ד"ר יעקב ליפער וד"ר ג. פישר העריכו ובמקומם תועמדו בראש ה"יודנראט" ד"ר קארל פוחורילס, אשר ביצע בנאמנות את הוראות הגרמנים¹⁵⁷. "האנשים החדשים ביודנראט עם ד"ר פוחורילס בראש לא השתדלו להסוות את התנהגותם בטעמים אידיאולוגיים, הפכו לכלי־שרת בידי הגרמנים וניסו להציל רק את עצמם".¹⁵⁸

התנהגות זו של אחדים מבין חברי ה"יודנראט" בלטה בסיטואציה אשר חייבה גילוי עליון של אחריות ציבורית. עם קבלת ההוראה בדבר מסירת 600 חולים, זקנים, נכים ומקרייטעד גיסו מיספר חברי היודנראט להתחמק מאחריות זו, אולם היו"ר הפעיל לחץ על המהססים.¹⁵⁹

מיוזף — במכתבו של יהודה ברונשטיין אנו קוראים:¹⁶⁰ "עלי שוב לציין, כי אצלנו לא האשימו את היודנראט בניצול עמדתם לטובת עצמם ויכול אני להעיד כי הכול מה שנעשה על־ידם, נעשה בכוח המציאות המרה והיה בלתי נמנע". ובהמשך נאמר: "עלי להאשים רק בדבר אחד, בתמימות נפשעת על אימון בגרמנים, בראותם איך משמידים קהילה אחרי קהילה מבלי השאיר שריד ופליט, עדיין האמינו לגרמנים שאמרו ותבטיחו להם, כי מיוזף תישאר על כנה בזכות הגילוי המדויק של פקודות הגרמנים".

עדות זו מעניינת, משום שהכותב בא בטענות כלפי ה"יודנראט" לא על דברים שעשו אלא על דברים שלא עשו. אין כאן האשמות בדבר שיתוף-פעולה, אך עולה מתוך המישפטים הללו ביקורת על מחזלים של התנהגה המקומית באירגון הקהילה להתגוננות פעילה יותר. יהודה ברונשטיין משתמש במושג "תמימות נפשעת" ללא ספק היתה בהתנהגותם של אנשי ה"יודנראט" מידה לא מעטה של תמימות, אך האם הם ידעו שנמצאים גם על סף הפסע? בבדיקת הבעיות הללו לא נוכל להתעלם משאלת ההבנה והידיעה של המצב לאשורו על־ידי אנשי ה"יודנראט".

סאמבור — שונה היה המצב בעיר זו. כך מסתבר מעדותה של ד"ר אירנה גלנץ.¹⁶¹ היה זה בחודש יוני 1943. שרידי הקהילה היהודית נאבקו על קיומם. כל רגע ציפו לאקציה חדשה. והנה הוזמנו אנשי ה"יודנראט" לגסטאפו והכול מחכים למה שבפיהם. עם שובו כינס סגן יו"ר ה"יודנראט" ואוסמר את חושבי הגיסו לאסיפה פומבית והודיע שהגרמנים הבטיחו לנו (תורגם

מהמקור הפולני): "שקבוצת האנשים הנמצאים בניסו תישאר בחיים ותעבוד למען הגרמנים, לא רק שכם אחד אלא גם לב אחד" [המרכאות במקור].¹⁴² לפי עדותה של ד"ר גלנץ התברר, שבשעת זו שזאוסטר נאם לפני בני הקהילה הוציאו חברי ה"יודנראט" את משפחותיהם אל מחוץ לגיטו. באותו לילה פרצה האקציה.

אם נכונים הם הדברים כפי שתוארו לעיל, הרי אי-אפשר לדבר על "תמימות" אלא על הטעיה מכוונת. אין גם לשכוח שהדברים קרו ביוני 1943 ובשלב זה של תהליך ההשמדה לא היה מקום לאשליות.

צ'ורטקוב — ראש ה"יודנראט" הראשון ד"ר קרוה נרצח כבר ב-12.10.41.¹⁴³ בתקופת כהונתו הקצרה זכה להערכה חיובית על נאמנותו ועל מסירותו לקהילה. לא כן היחס אל ממלא-מקומו צ'יד אבנר. מאחר שהיודנראט חויב למלא בדייקנות נאמנות את כל פקודות הגרמנים — זה בלבד שימש עילה מספקת שהיהודים יתייחסו בחוסר איתון, ולאחר-מכן באיבה גלויה למוסד ולחבר אנשיו. אנשי היודנראט רוקנו את האוכלוסיה היהודית מכל רכושם, כדי למלא את דרישת הנאצים.¹⁴⁴

יצוין, שהאשמות מסוג זה מועלות נגד חברי ה"יודנראט" גם במקומות אחרים, אך בקשר להערכות סביב הוצאת הרכוש היהודי על-ידי אנשי ה"יודנראט" חלוקות הדעות. אולם בני צ'ורטקוב יודעים לספר דברים הרבה יותר חמורים: "הם מעולם לא ניסו להשתמש באמצעים הגדולים שעברו דרך ידיהם כדי לעשות משהו להקלת תנאי קיומם של יהודי צ'ורטקוב. היודנראט השתמש באמצעים ברוטאליים ועזר גם בחטיפת היהודים. הם השתתפו במשלוח היהודים למחנות-העבודה-השמדה. כן עשו זאת לגבי יהודי הסביבה. ד"ר אבנר ניתל את פעולתו הברודנית ללא שמץ של רחמנות... והיישוב היהודי היה חדור ועם אין-אונים עליו. כל אנשי היודנראט התעשרו על חשבון האוכלוסיה היהודית שנידונה לכליה. איש מיהודי העיר לא בא איתם במגע והמוני היהודים התרחקו מהם כממזרעים. אולם למעשה עשו אנשי היודנראט הכול כדי להתרחק מכלל היהודים בהאמנם שעל-ידי-כך יעלה בידם להקים חיץ בין אלה שגורלם נחתך למות ובניהם העלולים להצליח ולמלט את נפשותיהם ונפש בני משפחותיהם".¹⁴⁵

נעיר רק, שלא נמצאה אף לא עדות אחת בה ייעשה ניסיון לראות את פעילותו באור אחר. גם עברו הציבורי העשיר של ד"ר אבנר¹⁴⁶ לא עמד לו.

קולומיאה — אחת הדמויות שלגביה נתקבלו הערכות מנוגדות באורח קיצוני היתה דמותו של יו"ר ה"יודנראט" בקולומיאה — מרדכי (מוסקה) הורוביץ. לפי מיספר עדויות¹⁴⁷ עמד הורוביץ בגאות על מישמרתו

* że grupa ludzi znajdujących się w getcie zostanie przy życiu i będzie pracowała dla Niemców "nie tylko ramię przy ramieniu, ale serce przy sercu".

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

כיו"ר ה"יודנראט" עד סופו הטראגי. כותב אליעזר אונגר: „בשנים-עשר באוקטובר 1941 נתפסו כאלפיים יהודים על-ידי הגסטאפו וביניהם גם אשתו. יעצוהו ידידיו שילך לראש הגסטאפו לבקש את אשתו, אולם הוא סירב באומרו, אם אי אפשר לי להתיר יהודים אחרים, איני רוצה להיות יוצא מן הכלל ולהתיר את אשתי [המרכאות במקור] — אשתו לא חזרה עוד.”¹⁶⁹

גם אחרים כתבו ברוח זו, וציינו את דאגתו ומסירותו של הורוביץ ושל אחותו לקהילה ומוסדותיה בתקופת פעילותו.

נציג ה"יודנראט" שטיפל בבעיות הבריאות היה ד"ר צייגר, אולם...

„בתרבת גדיבות והקרבה טיפל בה כוטק הורוביץ יו"ר היודנראט, לפי דעתי אחת הדמויות תופות ביותר ויחד-עם-זאת הסראניות ביותר בגיטו וכן אחותו מאריה.”¹⁷⁰

הורוביץ ואחותו עזרו לבית-החולים והשתדלו לספק את כל הצרכים.¹⁷¹ אולם ישנם וישנם גם תיאורים אחרים. אנשי העיר קוסוב הסמוכה לקולומיאה ניסו לעזור לבני קהילתם אשר הוגלו והועברו לקולומיאה. כאשר גילו בני קוסוב דאגה לגורל הזקנים, החולים והילדים — אמר הורוביץ, כי לא כדאי להתעניין כלל וכלל ב„פסולת הזאת.”¹⁷²

גם מעיר קוטי מספרים על הורוביץ שהיה „עריץ וניצל לרעה את סמכויותיו.”¹⁷³ נראה לי, כי בזכות עזרתו של יעקב היגר¹⁷⁴ ניתן להסביר את הסתירות בהתנהגותו ובפעילותו של הורוביץ. אקדיש לעדות זו מקום נרחב, משום שיש בה נסיון להעריך את דמותו של הורוביץ. גם אם „פרשת הורוביץ” אינה דומה בדיוק להתנהגותם של מנהיגים אחרים באיזור בו אנו עוסקים, תרי יש ודאי בפעילותם של חברי „יודנראט”ים אחרים מצבים ואלמנטים דומים ויש בהם בכל-זאת משהו „טיפוסי”.

מוצאו של הורוביץ מאחת המשפחות האצילות ביותר בקולומיאה. היה זה אדם אציל-נפש, בעל בית-חרושת גדול, והעסיק עניים רבים במישעלו. אחותו עסקה בפעולות סעד בבית-החרושת, והורוביץ עצמו גילה תמיד יחס טוב אל הפועלים ואל הסובבים אותו כן היה בעל השפעה בחוגים נוצריים.¹⁷⁵

מכאן ברור שאנשים אשר עבדו לפני המלחמה באיגונים פוליטיים וציבוריים שונים, בשעה שהתעוררה הבעיה של הרכבת ה"יודנראט", סברו כי יש להפקיד את גורל היהודים דווקא בידי (של הורוביץ), ורק הוא יצליח למלא תפקיד זה לטובת היהודים.¹⁷⁶

והנה „אותו כוטק הורוביץ, אדם יקר, עם כל התכונות החיוביות — תפך לחיה טורפת.”¹⁷⁷ מדוע? האם בגלל זה שחשב כי רק בדרך זו ניתן להציל את היהודים? יתכן. הוא היה אומר — חנו הכול אך הישארו בחיים — הביקורים שלו אצל הגסטאפו בתוקף תפקידו הוציאו אותו משינוי-המישקל הנפשי — כך מתאר ומעריך אותו יעקב היגר. מתוך עדותו של הג"ל משתמע שיש ליחס את השינוי בהתנהגותו של הורוביץ למשבר נפשי עמוק אשר פקד אותו. ובהמשך אנו שומעים:

„בעצמו (הורוביץ) התחיל להכות יהודים בגלל סירוב למסור את רכושם. הוא היה אוסר אותם בבית הסוהר של היודנראט. הורוביץ היה מסוגל להכות יהודי ברחוב בגלל זה שלא אמר לו, גוטן מורגן, הער יודנראט“ (בוקר טוב, אדון יודנראט).”¹⁷ קשה להסביר את התנהגותו בפרשת תפיסת אשתו על-ידי אנטי הגסטאפו בראש השנה ב-1941. „אז תפסו גם את אחותי הבכירה, חברת אחרת של הורוביץ, אותה הכיר אישית. התחננתי בפניו, כי ינסה לשחררה ואז ניתן היה עוד להציל אחדים מבין האסירים. הוא (הורוביץ) נתן לי בעיטה וצעק: דוממר קרל, אינני הולך להוציא את אשתי, האם אלך לשחרר את אחותך?“¹⁸ „באותם הימים תקף אותו סירוף. הוא בכה, צחק, התפלל והשתולל בבניין היודנראט“ —

„בשבת אחת בפברואר 1942 הכריז שיש בדעתו לתרגם לגרמנית פרקי תהילים ולמסור אותם במתנה ל-Leideritz (המפקד הגרמני במקום — א.ו.). הוא ציווה להביא יהודים אשר היו בקיאים במלאכת התרגום והעבודה עצמה התנהלה אצלו בחדר... בתודמנות אחרת הומין אליו יהודים דתיים בשבת והכריח אותם להגיע אל המקום במרכבה.”¹⁹

את הורוביץ העסיקה השאלה כיצד יתייחסו אליו אם יישאר בחיים. הוא הרגיש כי רובצת עליו אחריות כבדה ופנה אל העד ואמר: „הינך סבור שאשאר בחיים אחרי המלחמה ותוכל לערוך חשבון איתי.”²⁰

הורוביץ ניסה להרעיל את עצמו בחודש אוקטובר 1942, אך הגרמנים הצילו אותו. בפעם השנייה שלח יד בגפשו בחודש נובמבר אותה שנה ואז התאבד יחד עם אחותו.

העד מסיים: „בעיני היה הורוביץ דמות טראגית. הוא רצה לעזור ליהודים, אבל לפי הבנתו שלו.”²¹

למרות שפרק מיוחד בעבודתי עוסק בעניין ההתאבדויות, החלטתי להתעכב על מקרהו של הורוביץ כאן. נראה לי כי פרשה זו עשויה לזרוק אור ולתרום להבנה (ולא להצדקה) של בעיות רבות בנושא שיתוף-פעולה עם הגרמנים ובשאלת הערכה.

רובנה — ה„יודנראט“ היה מורכב מאלמנטים שונים. בולטת השתתפותם של מנהל הניסנסיה „אוישוויאטסה“ („Oswiata“) ועוד מיספר מורים. כן השתתף בו חיים רחנר — ציר הסיים הפולני לשעבר. ההערבות על ה„יודנראט“ הן חלוקות. „אין ללמד עליו זכות — קשה גם להטיל בו אשמות.”²² עם זאת במקום אחר מועלות נגדו טענות רציניות — „הוא ירד על האקציה הראשונה, אבל התריש, חילק תעודות-העבודה בין קרובים וידידים.”²³ אחרים מציינים את מצבה הקשה של המרעצה היהודית: „טענות נגדה לא חסרו, והחשדות כלפי חבריה גברו ועצמו, אם גם לא תמיד היה להם יסוד ואף-על-פי-כן לא יכולת לאלת מחבריה שלא עמדו על הטובה מבחינה מוסרית.”²⁴

אין הדוגמאות, שהובאו בפרק זה, ממצות את כל הבעיות הכרוכות בגילויי „שיתוף-פעולה“ באיזור, אך יש בהן חתך מייצג מצבים טיפוסיים. קשה לקבוע

לדרכם של ת. יודנראטים בדרום-מזרח פולין

קריטריונים ברורים להערכת פעולות ה"יודנראטים" גם בשל היחסיות שבדבר וגם בגלל היעדר עדויות מספיקות.

עם זאת, למרות הקשיים הכרוכים בסיכום התופעות הנ"ל במיספרים, נעשה ניסיון בתחום זה בפרק הדרג, בעיות הרציפות האישית והעניינית בין ועדי הקהילות וה"יודנראטים".¹⁴

עמידתם של מנהיגי-הציבור — הקרבה עצמית והתאבדות

הקהילה היהודית והמנהיגות היו צריכים להכריע בשאלות גורליות והחשובה בהן שאלת החיים — במובן הפשוט והנעלה של המלה.

תוצאות פרשיות היסטוריות שונות נבחנות לאור עמידתה של המנהיגות. כך גם בנרשא שלנו. לא פעם מעלית השאלה האם הקופת השואה אינה מוכיחה את כשלונה של המנהיגות היהודית.

בדיקת שאלה זו אינה מן הקלות והעוסקים בה נתקלים בקשיים רבים. הערכות של עובדות ידועות מצביעות על מורכבות הבעיה. המנהיגים היהודיים נדרשו לקבוע את עמדתם בשאלות שלא נתנסו בהן לפני כן. המחלומות שהונחתו על הציבור היהודי העמידו רבים בפני מיבחן של העדפת האינטרס האישי על זה של הציבור. במקרים לא מעטים שונות ההערכות לגבי פעולות, שביסודן רצון הרצון לעשות למען הציבור היהודי.

בנסיבות אלה מתעוררת השאלה — כיצד עמדה המנהיגות היהודית? אין להתעלם מן העובדה שלא כולם עמדו במיבחן, אולם רבים לא נשכרו בתקופה קריטית זו.

עמידת איתנה להגנת על קיומה של הקהילה היהודית, שמירה על הכבוד הלאומי והאישי, נכונות להקרבה ללא גבול, מאבק על חיי כל פרט ופרט, העזה הכרוכה באובדן חיים — כל אלה איפיונו שורה ארוכה של מנהיגים יהודיים במקומות שונים. לגבי כולם מסתים המאבק הזה בסוף טראגדי, אולם התחנות האחרונות היו שונות. אחדים איבדו את עצמם לדעת כביטוי עליון למחאה על האסון שפקד את עם, אחרים נקטו מדיניות אשר פירושה המעשי — התאבדות — גם אם הדבר בוצע בידי הגרמנים, ומנהיגים אחדים התייצבו בראש המרי הפעיל והגלוי ולא נטשו את עמדות הפיקוד עד הסוף.

הציבור היהודי ידע להוקיר את מסירות ליבם של מנהיגיו. במקומות רבים אין חילוקי-דעות בשאלת עמידתם היפה של ראשי הקהילה. העדויות חוזרות ומאשרות מעשי גבורה, דביקות בקהילה, דאגה לשלומה ולקיומה והליכה משותפת בדרכם האחרונה.

בעיית עמידתם של המנהיגים היהודים מעלה שאלות נוספות:
האם קיים קשר בין עמידתם היפה לבין מעמדם הציבורי לפני המלחמה.
מהו הרקע למקרי התאבדות — רקע אישי או ציבורי.

נביא עתה דוגמאות לבעיות הנדונות:

אוזיראן — בראש ה"יודנראט" עמד מנדל מייברגר, יו"ר הקהילה היהודית לפני המלחמה. על מעשיו ועל עמידתו הגאה בשנות המצוקה הללו שומעים אנו במאמרו של צבי פנסטר.¹⁸⁶

אוסטראה — כותב אחד מבני העיר:¹⁸⁷ „עמדתי ליד ערישתו של היודנראט באוסטראה וראיתי את חבריו בפעולתם היוזימיות ואני רואה חובה לעצמי להקדיש להם פרק מיוחד מזכרונותי, ובמידת האפשר אשתדל להיות סוקר אובייקטיבי, כפי שראת אותם כל יהודי באוסטראה.

תוך כוונות ודוניות להשפילם עד עפר, קבעו להם הגרמנים את ראינותיהם רק בחזק, כשנציג היהודים עמד לפני הגרמני וכובעו בידו כעבד לפני אדוניו, או כשהוא רץ לפני מרכבתו ובדרך זו נתקבלו הפקודות ונמסרו הווי"חות בעניינים יהודיים. אך למרות כל זאת — זה ייאמר לשבחם ולתהילתם — שמו חברי המועצה נפשים בכפם ועשו מאמצים על-אנושיים במטרה להציל את מעט היהודים שבליחן ולו לחיי שעה ואולי יעבור זעם. „בימים שקטים, בזמן שכל יהודי ראג איכשהו לעצמו, לעורר, הוניהו חברי המועצה את עצמם ואת אשר להם, רק ישבו על המדוכה וטיכסו עצה במה ומי צד להקל על סיבלם של כלל היהודים בעיר. „בכל הנסיגות הקשים והמסוכנים הללו עמדו חברי היודנראט בכבוד, לא ניסו להתחמק משום דבר, הכול בכוונה כנה ובתיקוה — ולו הקלושה ביותר — להעביר את רוע הגזירה מיהודי אוסטראה שנשארו לפליטה“.

יצוין שבראש ה"יודנראט" הראשון עמדו חיים גולפרסון — יו"ר הקהילה היהודית לפני ספטמבר 1939 והרב גינצבורג ממנהיגי הקהילה, אולם גם חברי ה"יודנראט" האחרונים שאינם שייכים למנהיגות הוותיקה עמדו יפה בתקופה קשה זו. כותב אתרן ולדמן ביומנו:¹⁸⁷

„אברתם קומנדאנט נודע בעיר כנדבן בעל יד פתוחה למטרות שונות, אך מעולם לא התמסר במיוחד לעסקנות ציבורית. הגנה בימים השחורים ליהודי אוסטראה נתעלה למדרגת ראש ומנהיג לעדה בת 3,000 נפש ואת תפקידו זה מילא בנאמנות ובמסירות נפש בתורתו שוקד על מישמרתו חסיד ובכל מקום. בזמן שהשלטונות דרשו בגי"ערוכה, היה הוא הילך הראשון כדי למלט נפשו של אחר, ומדרכו זאת לא סר עד הרגע האחרון“.

בהמשך מעלה כותב היומן קווים לדמותם של חברי ה"יודנראט" הנוספים: „פאליק גריינים, היה יהודי מהעם שעד לאסון לא התעסק מעולם בענייני הציבור. משנלקחו ממנו אשתו ובניו בעת האקציה השנייה והוא נשאר עירי כאבן, הקדיש את חייו האומללים לצורכי הכלל. עד מהרה הוכיח את עצמו כאדם הגון מאוד ומילא את תפקידו הקשה במסירות ובנאמנות לאין סוף. הוא הכיר לדעת את ההמונים ואף הם החזירו לו אהבה רבה ואימון מלא אל חיקו. כל דרישה שיצאה מפיו ותחתיה קשה כאשר תהיה — נובדה כדבר קדוש וזאת בגלל כנות רוחו וכוונותיו הטהורות“.

ועוד דוגמה:

„אברהם יצחק שטלמייסטר, אדם צעיר, מבחל-פינקסים ממיקצו, לא התפנת מעולם לעבודות הכלל. הודות לקשריו הטובים הצליחו

לפעמים לסחוט מתם (מן הגרמנים – א.ו.) קמח או גריסים לשבור רעבונה של האוכלוסיה היהודית. בכלל עשה שטלמייסטר ככל שהשיגה ידו, כדי להקל במשהו על חייהם הקשים של יהודי אוסטראה".

יצוין כי עוסקים אנו באנשי ה"יודנראט" בשלב מאוחר למדי ובמקומות אחרים רבו המקרים של חדירת אלמנטים פחות רגישים לצורכי הקהילה היהודית.

בוליחוב – יו"ר ה"יודנראט" ד"ר רייפאיון התאבד.¹⁸⁸ יש להניח כי ההתאבדות באה כתגובה על מדיניותם של הגרמנים כלפי בני הקהילה היהודית במקום.

ולאדימירץ – בראש ה"יודנראט" עמד יעקב איזנברג – עסקן ציבורי חשוב בעיר. ערב האקציה הראשונה הציעו לו מכריז האוקראינים, "מקום מיבטחים עד אשר יעבור הדעם". – תשובתו היתה: "לי אסור למצוא מיקלט. גורלם של הכול יהיה גורלי. אני לא אבדל מיהודי ולאדימירץ".¹⁸⁹ התנתנות זו של איזנברג מקבלת אישור נוסף בעדויות אחרות: "מפקד המיטרה האוקראינית מותא בא אל יו"ר היודנראט והציע לו להסתתר והיה מוכן להתביאו. י. איזנברג השיב את פניו ריקם".¹⁹⁰

מו"ריטש הגדול – המצב בעיר זו הוזכר כבר במקומות אחרים בעבודת זו. נחזור ונציין שהיה קיים קשר הדוק בין חברי ה"יודנראט" והקהילה. ואומנם היו"ר הראשון של ה"יודנראט" אברהם שוץ התאבד.¹⁹¹ על התנהגותו מספרים עוד: "אברהם שוץ דער קאמענדאנט פון יודנראט האט געביד געמוזט אויספילן אלע באפילן און מיט א שווער הארץ איז ער געגאנגען פון הייז צו הייז, געפארערט און געטרייסט" (אברהם שוץ מפקד היודנראט היה חייב המיסכן למלא את כל הפקודות, וכל כך כבד הלך מבית לבית, תבע וניחם).¹⁹² גם סגנו וממלא-מקומו של שוץ – ישעיהו רובינשטיין גילה חוש הודעות עם הקהילה. "משה שרייבר הציע לי, רובינשטיין, מטובי מזיריטש, לצאת איתו ליער. הוא סירב באומרו: ברצוני להישאר עם המיניין האחרון של בני עיריתנו האומללה".¹⁹³

בוסק – במידה ותיערך אייפנם חקירת יסודית ויזכרו אנשי ה"יודנראט" מן העירית הקטנה בוסק שבאוקראינה המערבית יירשם לסוכה שמו של השתיין ראש ה"יודנראט", אשר ידע לשכר את אנשי הגסטאפו, אף לא גבהל ולא נפחד, "נשאר על מישמרתו ותמיד מצא דרך ואפשרות לביטול גזירות ובמסך שגה תמימה של שהותי בעיירת שמר על שלימותה של הקהילה". ראש המיטרה פרידמן מצא דרכים לקבלת ידיעות מוקדמות חשובות ודרושות ביותר בשביל היודנראט, למען ידעו מראש איך לנהוג כדי להציל ולהעביר גזירות על-ידי הכנת שוחד לתלייני היטלר".¹⁹⁴

בורשצוב – על עמידתו היפה של היו"ר הראשון של ה"יודנראט" בעיר זו ד"ר וולף קס מספרים מקורות שונים.¹⁹⁵ לפי עדות אחת סירב ד"ר קס למלא

דרישות הגרמנים ואמר: „כלתה פרוטה מן תבוס ואין בידנו לתת יותר“.¹⁸⁸
הוא נאסר ונשלח לבלז'ץ.

בוצ'אץ' — יו"ר ה„יודנראט“ מגדל רייך, יו"ר ועד הקהילה לפני המלחמה, התפטר מתפקידו משום שלא יכול היה לשאת את האחריות הכבדה ואת הפגיעות באוכלוסיה היהודית.¹⁸⁹ הכול מציינים לחיוב את פעולתו. חבר ה„יודנראט“ ד"ר חכט תאבד.¹⁹⁰

גליגה — ה„יודנראט“ המקומי: „כולם הגנו במסירות נפש על צנינים ציבוריים עד יום נופלם בידי בגריעוולת“.¹⁹¹

הורודנקה — בעיר זו בולטת פעילותו של ה„יודנראט“ לסיפוק הצרכים הפנימיים של האוכלוסיה היהודית. מציינים את פעילותו של ישראל קוגלר אשר עשה רבות להפעלתו של המיטבח הציבורי על כל הקשיים והסכנות הכרוכות בכך. כותבים הפעילים שעבדו במיטבח: „בין חברי היודנראט שבאנו איתם במגע יומיומי להגדלת המיצרכים נמצא מר ישראל קוגלר. מן הרגע הראשון הבין לדוחנו והתלהב ממעשינו והיה לנו לעזר רב. הגיל נוסע לכפרים בסביבה לשם איסוף מיצרכים להבטחת קיומו והרחבתו של המיטבח. תודות לאישיותו ורצונו החזק של מר קוגלר הצלחנו להתגבר על הקשיים ולהמשיך בפעולה“.¹⁹²

אין בידנו אינפורמציה על כל חברי ה„יודנראט“, אך על אחד מהם מספרים: „ד"ר שניידר לא נימנה על חברי האגודה הציונית. עם זאת ביקר בארץ-ישראל ב-1937 כחבר במישלחת של רופאים. היה ידוע כרופא טוב ומיטיב והיה מרפא חולים עניים חינם. התנהגותו בתקופת השואה היתה למופת ומסירת. הוא ואשתו סירבו להתיידד עם ה„קרייזהאופטמאך“ וכתוצאה מכך לא הוצאו משורות הגידונים למותו. הוא לא רצה להשתמש, ובחר להיות יחד עם כל היהודים בעת הסכנה“.¹⁹³ במקום ההריגה בסמאקוביץ' היה ד"ר שניידר היחיד שהעז להרים את קולו ולהתריע נגד המרצחים, ועל כך נורה במקום עוד לפני הגיעו אל תבור.

מקרהו של ד"ר שניידר מקבל אישור ממקור אחר והתיאור קצת שונה: ד"ר שניידר, הרופא המפורסם והעשיר ביותר של הסביבה, נתפס יחד עם 3,000 תראשונים. בזמן חפירת הקברים הכיר אותו מנהל האספקה, הקרייז' לאנדווידט, קראמר, שנכח מתוך השתתפות פעילה בטכס ההשמדה. קראמר פנה למפקד הגרמני והצביע על ד"ר שניידר כעל „ווירטשאפטליך נוצליכר יודע“ (יהודי מועיל מבחינה מישקית). המפקד ניגש אליו לחתו הביתה. אך הרופא השיב „גורלו כגורל אחיו“, וויתר על חסדו... כפי שנודע אחר-כך היו במיפקדת המקום שני אוסטרים. עמדתו של ד"ר שניידר על סף קיברו עשתה רושם רב גם על התליינים. הפקידים האוסטריים וייפו שני פאספורטים בשביל אלמנה שניידר וביתה והעבירו אותן לעיר אחרת כ„פולקס-וויטשה“.¹⁹⁴

בלודמיר נדרש ה"יודנראט" להגיש רשימה של יהודים לגירוש. יו"ר ה"יודנראט" ערד ויילר סירב. הוא אמר (בפולנית): "אינני אלוהים ולא אשפוט אנשים מי לחיים ומי למות". עם שובו הרעיל את עצמו ואת משפחתו.²⁰²

לאחוא — רבות דובר על אירגונה של הקהילה היהודית במקום בתקופת הכיבוש הנאצי. ה"יודנראט" ניסתה והצליחה במידה לא מועטה להקל את סיבילה של האוכלוסייה. השיא במאבקה של הקהילה הוא במרד כללי של העיירה. הכול מצביעים על דב לופאטין, יו"ר ה"יודנראט", כעומד בראש כל התנועה הזאת. ערב היסול הגיעו ניסו הגרמנים לפתוח את לופאטין שיימנע מכל פעולות התנגדות. על כך השיב לופאטין: "לשיעורין לא תרצחו אותנו — או שכולנו נשארים בחיים או שכולנו מושמדים".²⁰³

עם התחלת האקציה פקד ה"יודנראט" להצית את בתי הגיטו ולשלוח באש את מעט הרכוש שנותר. "אותה שעה נכנס דב לופאטין לביתו של חפץ והצית אותו. גם חברי הוועד האחרים הלכו בעיקבותיו".²⁰⁴ לדב לופאטין מסורת ארוכה של פעילות ציבורית. הוא עמד בראש התסתדרות הציונית במקום לפני 1939. מציינים גם את עמידתו היפה בתקופה הסובייטית.²⁰⁵

טוצין — בעיר זו פרץ מרד בין הראשונים מסוגו וגדול בהיקפו. ב-23.9.42 נצטוו היהודים להתרכז ליד שער הגיטו. קבוצה של יהודים ניתלה תעמולה נגד הנראה זו. סגן יו"ר ה"יודנראט" מאיר גרינפלד כינס את יהודי הגיטו לבית-הכנסת וקרא למרד. הוא ציווה להכין חומרי-שריפה ודרש שכל אחד יצית את ביתו.²⁰⁶ ואומנם אספו התושבים חומר דליק. הגיטו הוצת. הגדרות נפרצו וכאלפים מבני הגיטו הגיעו ליצרות.²⁰⁷

בעיות המוני אינן שייכות לנושא העבודה, אך יש להצביע על ההתפתחות בעיר טוצין כעל דוגמה מובהקת של קשר הדוק בין המנהיגות והקהילה וכעל סמל של עמידה משותפת וגאון עד הסוף הטראגי. יתכן כי ניתן לראות בפרשת טוצין דרך אלטרנטיבית למדיניותם של ה"יודנראט"ים גם במקומות אחרים ובמיוחד בשלבים מאוחרים של תהליך ההשמדה.

סארגי — כאן מעלים על נס את מסירתו של יו"ר ה"יודנראט" שמריתו גרשנק. הוא היה ראש הקהילה היהודית לפני המלחמה. כן מציינים לשבח את התנהגותו של משה פיקמן — חבר הנהלת הקהילה לשעבר וחבר ה"יודנראט" בתקופת הנאצים.²⁰⁸

אולם עובדות נוספות עשויות להבליט עוד יותר את אופיים של אחדים מבין חברי ה"יודנראט", ולהבהיר מה היתה האוריינטאציה הכללית על דרכה של הקהילה.

"פליטים שהגיעו לסארגי באו אל היודנראט בהצעה, שהציעו אותה עוד קודם לכן למרגוליס — מפקד המישטרה היהודית — להצית את הגיטו ולברוח ליער. מרגוליס שם לב לדברים ובירר אותם עם וולודיה הזקן שהיה חבר

* Ja nie jestem Bogiem i nie będę ludzi sądził kto ma żyć, a kto nie.

היודנראט... בישיבת ההחלט לקבוע איש מיוחד לכל רחוב והוא יצרף אליו ארבעה אנשים. אנשים אלה יכינו בגוין או נפט ובזיונתן האות יציתו את הגיטו מכל עבר.²⁰ רק בשל התנהגותו והתנגדותו של גוימאן, מזכיר ה"יודנראט", פליט מפולין הקונגרסאית — בוטלה התוכנית. בעיית היחסים בין האוכלוסיה המקומית והפליטים למיניהם דורשת עיון ובדיקה. כאן נציין רק שיוזמי התוכנית ומכשיליה היו פליטים שמחוץ לסארני.

סטאניסלאבוב — ביולי 1942 התלונן שוטר אוקראיני, שהוכה על-ידי יהודים. כתגובה על כך דרשו הגרמנים כי ה"יודנראט" יספק 1,000 יהודים ולא היה כל ספק מה מצפה להם. ה"יודנראט" סירב להיצנות לדרישת הגרמנים. כתוצאה מכך ניתלה יו"ר ה"יודנראט" ס. גולדשטיין וחברי "יודנראט" נוספים.²¹ בסיוסק נבחר ליור ה"יודנראט" דוד אלפר, מנהל הגימנסיה, "תרבות". יומיים לאחר בחירתו התפטר מכהונה זו.²² מעריכים כי התפטרות זו קשורה בשיקולים מצפוניים-מוסריים, וטבירים שהעריך גבוהה את הקשיים הכרוכים במלוי תפקיד זה. ואומנם בטבח הראשון, כעשרה ימים אחרי התפטרות, הוצא דוד אלפר מביתו ונרצח עם עוד כ-20 חברי ה"יודנראט". אין לדעת בוודאות באיזו מידה הוצאתם להורג כבר בימים הראשונים קשורה בהערכה של הגרמנים, כי ה"יודנראט" זה מצויים אלמנטים אשר לא יהיו מוכנים לשתף-פעולה באורח צייתני ותוך כניעה מוחלטת. עם זאת ברור, כי הכובש לא מצא כאן נכונות לשיתוף-פעולה לפי רוחו ולפי הבנתו.

קולומיאה — על התאבדותו של יו"ר ה"יודנראט" ס. הרובין ראה לעיל.²³

קומארנה — אחרי האקציה הראשונה בג' מרחשוון תשי"ב, פנו הגרמנים ליו"ר ה"יודנראט" בדרישה לספק מצרכים רבים לגסטאפו. באלאבאן כינס את היודנראט ואמר שהפעם לא ייענה לדרישה זו. התנהל ויכוח והוא אמר: החלטתי עקרונית למסור את נפשי בעד הכלל, כדי שלא יוסיפו הרשעים לשחק מישהו רשע זה!²⁴

קוסוב — כאשר בפסח נודע שעומד משהו להתרחש בעיר הסתתרו כל היהודים והרחובות היו ריקים מאדם. נותרו רק ארבעה אנשי ה"יודנראט", אשר החליטו להישאר כדי להישגש עם אנשי הגסטאפו. אותם הארבעה נפרדו מבני משפחותיהם מתוך ההכרה, שהם יהיו הקורבנות הראשונים. הם התיישבו במקום ישיבתו של הוועד והיכו. כאשר נתקבל הטלפון שאנשי הגסטאפו באו הרגיש אחד חולשה ושלוש הנותרים ביקשו ממנו להסתתר. הם נפרדו והיכו לבאות.²⁵ לפנינו דוגמה בולטת של העדפת האינטרס הציבורי על זה האישי.

קוריץ — רבים מבין חברי ה"יודנראט" חילקו את גורל בני קהילתם. שתדלנות ושוחד — כל אלה לא יכלו לבטל את הגזירות של טכונת התופת הגרמנית. במוצאי ראש-השנה [כנראה ב' 1942 — א.ו.] הודיעו יידיי היהודים ליודנראט, ששוב חופרים בורות. נציגי היהודים הודיעו לנו מיד [ההדגשה שלי — א.ו.], שאין להתמיץ אף רגע, וכל מי שיכולת בידו יקום וימלט כי ימי ספורים.²⁶

אכן בשלב שה"יודנראט" הרגיש, כי אין בכוחו למנוע יותר את השואה המתקרבת, עשה הכול כדי שאנשי הקהילה ימלטו על נפשם, משה קראסנוסטאבסקי, התחיל לתכנן מעשה התאבדות, לאחר שאשתו וילדיה ניספו וחגורת-התג סביב הקהילה נתהרקה, ואומנם בהתקרב הקץ, בעת האקציה האחרונה, התאבד על-ידי תצתה, וכתוצאה מכך אחות האש בגיטו כולו.²¹⁶

יצוין שגם חברי "יודנראט" נוסף התאבד בתלייה. היה זה יוקל מרקוש.²¹⁷ בין חברי ה"יודנראט" בקורין מוצאים אנו עסקני-ציבור חשובים כמו: וואליך מאליאר — יו"ר הקהילה היהודית מלפני המלחמה — ומשה גילדמן. זה האחרון ידוע בכינויו "דיאריה מישה" ועמד בראש יחידת פארטיזאנים יהודים.²¹⁸ לפני המלחמה היה מ. גילדמן עסקן ציבורי רבגוני (במשך 15 שנה כיהן כיו"ר אירגון בעלי-מלאכה בעיר, היה בהנהלת "בית היתומים" וכן גיבש על המקהלה בעיר). הפרטים הללו הובאו כדי להצביע על הרציפות בפעילות הציבורית למען הקהילה גם בתנאים אחרים לגמרי. אשתדל להתייחס לבעיה זו בהמשך העבודה.

קמיון קושירסקי — היו"ר הראשון של ה"יודנראט" היה שמואל ורבליה.²¹⁹ באקציה הראשונה ניתנה לו האפשרות להינצל, אולם הוא החליט ללכת יחד עם העצורים ומצא את מותו עם בני קהילתו באב תש"א. עובדה זאת מוצאת את אישורה גם בעדויות נוספות. שמואל ורבליה, הכואב שבר עמו הולך מרצונו הטוב עם קבוצת יהודים המובלים להורג.²²⁰

בפעולתו של ה"יודנראט" במקום ניתקלים בתופעה, שיש בה כדי להצביע על העדר כל נסיון לנצל את המעמד הציבורי למען האינטרסים האישיים. על כך ניתן לעמוד מן התיאור לפיו, כאשר חברי היודנראט נדרשו לגייס 100 נשים לעבודה שלהן קודם את גשותיהם " [ההדגשה שלי — א.ו.] ²²¹ על התאבדותו של עורך-הדין בנימין לנדסברג שומעים אנו מן העיר קרמניץ. הנ"ל התחיל בפעילותו ב"יודנראט", אך כעבור זמן-מה התן את צווארו והוציא את נשמתו.²²² אדם זה היה עסקן ציוני בולט בחיים הציבוריים בעיר לפני המלחמה.²²³

ראוה רוסקה — הקהילה היהודית העמידה בראשה את ד"ר מנדל ממנהיגי הקהילה לשעבר. ד"ר מנדל בקבלו את ראשות היודנראט נטל על עצמו את האחריות הכבדה, אדם זה שלא יכול היה לסבול שום אי-צדק נאלץ לעמוד בתנאים קשים.²²⁴ בעמידתו היפה והנאה תוך שמירה על האינטרסים של הקהילה עורר את זעמם של הגרמנים, נאסר, הורחק מן העיר וניספת.

ראטנה — בראש ה"יודנראט" עמד הרב דוד אהרון שפירא. כאשר נדרש למסור לגרמנים 8 יהודים באשמת תבילה — סירב. הוא אמר: "מיד קענט איר געמען, קיין אומשולדיקע מענטשן גיב איך נישט איבער צום טויט" (אחתי אתם יכולים לקחת, אנשים חפים מפשע אינני מוסר למות).²²⁵ גם סגנו ר' איצל גראבוב — לא רצה לשתף-פעולה עם הגרמנים בתחום מסירת היהודים. את דוד אהרון שפירא הצליחו, לפי שעה, להציל, אך סגנו ועוד חבר אחר של

ה"יודנראט" נכלאו בבית-הסוהר. הודות למאמציה של הקהילה הם שוחררו אחרי מיספר חודשים, אך ניספו באקציות הבאות.

בני העיר ידעו להעריך את עמידתם היפה של המנהיגים. "לגאווותנו אפשר לומר, שהן היודנראט והן התושבים האחרים של העיר דווקא בחקופת האסון געשו ידידותיים יותר ומסורים יותר אחד לשני אולי יותר מתמיד".²²⁶

ועוד עדות נוספת להערכת דמותו של יו"ר ה"יודנראט" הרב דוד אהרון שפירא: "היהודי היחידי שעודד את העיריה היה ר' דוד אהרון שפירא ד"ל. הוא היה יהודי גא מאוד ומלא ביטחון. הוא היה תמיד מנחם את כולם עם חיוך על פניו: אנחנו נבלה אותם בעזרת האלוהים — היה נוהג לומר" (תורגם מידיש).²²⁷ ועוד: "בימי ההורבן, כאשר הוא [הרב אהרון דוד שפירא] היה יו"ר היודנראט, הגן וכיסה תכופות בנופו על היהודים בני-עיריתו, במסירות-נפש חסרת תקדים, כאב על ילדיו".²²⁸

יצוין כי הרב אהרון דוד שפירא היה יו"ר ועד הקהילה במקום לפני ספטמבר 1939, כן היו מיוצגים ב"יודנראט" חברים רבים נוספים של ועד הקהילה.²²⁹

ברובנה התאבד חבר ה"יודנראט" עורך-הדין סוזארצ'ק. הוא התנגד לשתוק-פעולה עם הגרמנים ובמחשבו נתן ביטוי להתנגדות זו.²³⁰

ישנה עוד ידיעה מרובנה על התאבדותם של חברי "יודנראט" אחרים, אולם הדברים אינם מבוססים דיים. כותבת חנה נוסבלאט: "ביודנראט היו שלושה אנשים. רובם היו אנשים בעלי רמה מסרית גבוהה. ד"ר ברגר — מזרחי להיסטוריה בגימנסיה, אושוויאטה' וד"ר וייטברג — מזרחי לפוליטיה באותה גימנסיה. גרסה לי שהוא התאבד כי לא יכול היה להמשיך בתנאים אלה, ואותו הדבר ד"ר ברגר. כל עוד נדרשה מהאוכלוסיה קונטריבוציה גדולה, הם שיכנעו שאולי במחיר זה, ככל זאת, ידחו את גור-הדין".²³¹ משום שהעדה עצמה כותבת "גרסה לי" יש אם כן לבדוק את מהימנותה של הידיעה.

רוה טין — ב"יודנראט" משתתפים עסקני-ציבור לשעבר ונכבדי הקהילה היהודית במקום. במסגרת זו נמצאים: ד"ר אמראנט ד"ר גולדשלאג — חברי ועד הקהילה, ולפי יומנה של רוה הלפרין, "היו ביודנראט בעיקר חברי ההנהלה של הקהילה היהודית לשעבר".²³²

ד"ר א. שטרצר כותב, שאינו מבין כיצד אנשי ה"יודנראט" נתנו להשלוח עצמם, אבל: "כהאב אבצר די יודנראטניקעס אויך באוואונדערס פאר זייערע אייגענע גערוון או געוואגטקייט" (אבל השתאיתי גם לעצביי-הברזל ולנעוזותם של אנשי היודנראט).²³³ הוא העריך במיוחד את פעולותיהם ואת מסירותם של ד"ר פרייזאלד ושלמה אטראנט.

בבדיקת עמידתם של אנשי ה"יודנראט" ישנה חשיבות גם ליחסם אל אירגון פעולות ההתנגדות וברוהטין בערכה ישיבה סודית של ה"יודנראט" והמישטרה היהודית ב-15 במאי 1943 בה הוחלט לרכוש נשק ולשלוח קבוצות מזוינות ליער.²³⁴ לגרמנים נודע, כנראה, על התוכנית הללו והם אספו את כל חברי המישטרה היהודית והוציאו אותם להורג ב-6 ביוני 1943.

הערות סיכום לפרק זה:

בפרק זה רוכזו פרטיות של הקרבת עצמית מצד המנהיגות היהודית ושל עמידה איתנה בשירות הקהילה. המעשים בהם דגו כאן וכו' להערכה חיובית כללית. נראה לי כי פרק זה עשוי לתרום לגיבוש תמונה מלאה יותר לגבי המתרחש בתקופה הנאצית, לאחר שכפרקים אחרים הצבענו על גילויים של שיתוף-פעולה עם הגרמנים ועל המקרים לגביהם קיימות הערכות מנוגדות.

לפנינו תיאורים מלמעלה מ־20 מקומות. לדעתי אין כאן סכנה של נסיון להבליט יותר על המידה את החיובי משום שאותה סכנה קיימת גם לגבי הנסיונות להבליט את השלילה. יש לתאר את העובדות ומתוכן העלה התמונה כולה.

בדעתי להציג שאלה אחת העולה מתוך הפרק והיא: האם קיים קשר בין עמידתם של מנהיגי הקהילה היהודית לבין עברם הציבורי? עובדה היא כי רבים מכין אלה שהוזכרו כאן בפרק זה מילאו בעבר תפקידים ציבוריים אחראיים.

אינני מתעלם מן הקשיים במתן תשובה פסקנית על השאלה שהצגתי, וזאת משום שלא רוכזו כאן כל המקרים בהם מעורבים פעילי ציבור לשעבר, וכן חסר גם אלמנט ההשוואה ביחס לחברי ה"יודגראט"ים שלא מילאו תפקידים ציבוריים לפני תחילתה. ויחד עם זאת השאלה בעינה עומדת.

התעכבנו גם על פרשת ההתאבדות, והנה הסיכום:

השם	התפקיד ב"יודגראט"	שם המקום	מעמדו לפני תחילתה	הערות
ד"ר רייפאיון	יו"ר	בולחוב	אישיות ידועה בעיר, בעל בית-חרושת	התאבד עם אחותו
שוץ אברהם	יו"ר	מזריטש הגדול		
ד"ר הכט ואשתו	חבר	בוצ'אץ'		
הורוביץ מרדכי	יו"ר	קולומיאה		
קראסנוסטאבסקי משה	יו"ר	קורץ	עסקן ציוני בולט עורך-דין ידוע בעיר	יש לבדוק את מהימנות הידיעה על התאבדותם
מארקיש יואל	חבר	קורץ		
עו"ד לנדסברג בנימין	חבר	קרמניץ		
עו"ד סוחרצ'וק	חבר	רובנה		
ד"ר רייסברג	חבר	רובנה	מורה בגימנסיה	
ד"ר ברגר	חבר	רובנה		
עו"ד ויילר ומשפ'	יו"ר	לודמיר	עורך-דין ידוע בעיר	

בכל המקרים הנ"ל בולט הקשר בין המעשים הטראגיים הללו לבין פעילותם הציבורית. כמעט כולם נחרו בהתאבדות כאשר נדרשו למלא הוראות בניגוד למצפונם, או בשעה שלא יכלו לשאת באחריות לגורל קהילתם. אין לדעת אם לא פעלו כאן גם שיקולים אישיים, אך אין להפריד בין הדברים. בעיני הקהילה קיבלו ההתאבדותות ביטוי המגנתי וראו בהן שלב אחרון בפעילותם הציבורית. בין הפרשיות, שרוכזו בפרק זה, בולטים גם מקרים בהם עסקיית ציבור לא שמו קץ לחייהם בעצמם, אך נקטו מדיניות שפירושה מוות מידי הרוצחים. הם עשו זאת תוך הכרה מלאה לגבי התוצאות הנלתי-נמנעות של צעד זה.

שלבים שונים בקיומם ובפעילותם של ה"יודנראט"ים

בתקופת קצרה יחסית²² של קיום ה"יודנראט"ים באיזור בו עוסקת העבודה עברו על מוסד זה שינויים רבים באופי פעולתו, בהיקף סמכויותיו ובתרכובו האישי. השינויים הללו — מקורם בשני תחומים: המדיניות הגרמנית בשאלת ה"יודנראט"ים וריסוקה של האוכלוסיה היהודית והמנהיגות אל מיסגרת זו. מצד הגרמנים בולטת מדיניות עקיבה רק בנקודה אחת: ניצול ה"יודנראט"ים כמכשיר עזר חשוב בביצוע מדיניות ההשמדה שלהם. אולם הקו הנגדלי הזה היה בנוי על טאקטיקות מקומיות שונות:

(א) בשורה של ישובים הושמדה האינטליגנציה היהודית כולה ובתוכה המנהיגות המקומית כבר בימים הראשונים לכיבוש. מעריכים, כי צעדים אלה היו צריכים להרוס כל אשליה שתיתכן גורמאליזאציה במצבם של היהודים, והיסול מנהיגות פוטנציאלית בא למנוע כל אפשרות של התנגדות מצד האוכלוסיה היהודית. לפיתים נעשו פעולות אלה בטרם הוחל בהקמת ה"יודנראט"ים ובמקרים אחרים מיד אחרי הקמתם וחברי ה"יודנראט"ים היו בין הקורבנות הראשונים. במקומות בהם הושמדה המנהיגות הלוקאלית כבר בשלב הראשון פתעוררת הבעיה כיצד תספיק מצב זה על עמידתה של הקהילה היהודית. כן יש לבדוק מי הם האלמנטים אשר נכנסו או, "הוכנסו" ל"יודנראט" ומה היתה מדיניותם כלפי האוכלוסיה היהודית.

(ב) ניגוד בולט למדיניות של השמדה כמעט טוטאלית של המנהיגות היהודית המקומית בשלבים הראשונים של הכיבוש מהווה תגטייה למשוך אל שורות ה"יודנראט" את הבולטים מבין המנהיגים החתיקים ובעלי ההשפעה במקום. יצוין כי מדובר כאן בשינוי טאקטי בלבד מצד הגרמנים ללא כל שינוי מהותי במטרה הסופית שלהם.

גרמנים סברו, כנראה, שניתן לפגוע באוכלוסיה היהודית תוך ניצול המנהיגות היהודית ועשו אומנם הכול כדי להגשים קו זה. בהתאם למדיניות זו שותפו המנהיגים היהודיים ב"יודנראט" תוך שידולים וכפייה, אך במקומות רבים גילתה

הקהילה היהודית יוזמה עצמית ונאחזה במדיניות גרמנית זו כדי להעניק לעבודת ה"יודנראט" משמעות שונה ולפי הבנתה, יכולתה וצרכיה של האוכלוסיה היהודית ועל כך דובר בראשית המאמר.

אם הגרמנים חשבו להביא לדיסקרדיטאציה של המנהיגות היהודית בעיני הציבור היהודי (ואומנם הצליחו במקרים מסוימים) כדי לגרום לשיתוקו ולהתפוררותו הפנימית, הרי השיקולים הללו לא עלו יפה בכל המקרים.

המנהיגות היהודית אשר העמדה בראש הקהילות, לעיתים על-פי בחירתה ורצונה המפורש של האוכלוסיה ולעיתים מתוך כפייה מבחוץ, ניצלה את מעמדה כדי לנהל מדיניות לטובת הקהילה בתנאים הנתונים. כאן, כאמור, נוצרת מתחנות בין ה"יודנראט" לבין הגרמנים והם "פותחים" את הבעיה על-ידי חיסולם של יחידים או של "יודנראט"ים שלמים. נקודה זו חשובה להבחנה בין שלבים שונים בקיומם של ה"יודנראט"ים.

הגרמנים השאירו בחיים, לא פעם, אלמנטים שהיו מוכנים לשתף-פעולה איתם ללא התחשבות באינטרסים של הקהילה. על רקע זה נוצר במקומות רבים קרע חמור בין ה"יודנראט" לבין האוכלוסיה היהודית.

בבדיקת בעיה זו יש לראות מי הם האנשים אשר הוססים את מקומה של המנהיגות הקודמת.

(ג) במקביל לתהליך החלשת מעמדה של המנהיגות היהודית המסורתית והמושרשת, בשתי הדרכים האפשריות (כפי שצינו בסעיפים א' ו'ב'), מעודדים הגרמנים את חזירתם של אלמנטים זרים לתוך ה"יודנראט". השיקול הוא, כי אנשים אלה יהיו מוכנים לקבל ביוזר קלות את מרותם של הנאצים והדבר צריך היה להביא להגברת האנטאגוניזם הפנימי בקרב הקהילה היהודית. ואומנם שיקול זה פעל במקומות שונים.

משני מקורות באו אנשים "זרים" אל ה"יודנראט":

פליטים יהודיים ממערב פולין או משטחי תרבות גרמנית (גרמנית, אוסטריה ואף צ'כיה);

אנשים לא מקומיים שבאו בעיקבות חיסולן של קהילות קטנות וריכוזן במקומות גדולים יותר.

נראה, כי שלושת הגורמים הנ"ל במדיניות הגרמנית משפיעים על השינויים במעמדם של ה"יודנראט"ים וקובעים את השלבים השונים בפעילותם ובהרכבם האישי.

נסקור תחילה את המקומות בהם הורגשה בעיית היחסים בין הפליטים לבין האוכלוסיה המקומית.

בורשצוב — על ה"קאדנציות" השונות ב"יודנראט" בעיר זו נעמד בהמשך, אך גבליט את היחסים בין האוכלוסיה היהודית ליו"ר השני של מוסד זה — אוסקאר קסינג שהיה ממוצא וינאי. עלייתו קשורה בסילוקו של ד"ר קס הי"ר הראשון. וגם אם לא היתה להסינג יד בדבר, הרי ככל וזאת הפך הוא לאובייקט של ביקורת. כך שרו עליו ועל פליטים אחרים בגיטו:

„אין באַרשטשיוו איז דאָ אַ יידנפאַראַט
הייסט ער דער יידנראַט
בראש איז אַסקאַר דער ווינער [ההדגשה שלי — א.ו.]
מיט די פערציק אַרדנונגס דינער.
ובהמשך:

און טאָמער ס'איז נאָך
וויי און אַר
קען ברוך משה פון סקאלע [ההדגשה שלי — א.ו.]
אויך געבן אַ באַר.²⁷

מחברו השיר נותנים ביטוי לביקורת על שני זרים: אסקאר מוינה וברוך
משה מסקאלה.

(תרגום חופשי של השיר:
בבורשצ'וב ישנו יודנפאראט [מישחק-מלים: בגידת-יהודים]
שקוראים לו יודנראט,
אוסקאר הוינאי עומד בראש
עם ארבעים משרתי הסדר.
ושמא עדיין, —
אוי ואבוי,
יכול גם ברוך משה מסקאלה
לתת מהלומה.)

דובנה — „בראש היודנראט עמד ד"ר טויבנסלד, סורה בבית-הספר
הרבותי; בחרו בו ליודנראט, כנראה בגלל ידיעתו את השפה הגרמנית ובשל
היותו אדם בעל הופעה. מוכיר היודנראט היה מרגוליס, אף הוא מורה. שאר חברי
היודנראט היו יהודים מפולין המערבית, שהגיעו אלינו בשנת 1939, בבורחם אז
מפני הגרמנים, ואחדים מבני העיר — כולם יהוד שנים-עשר איש.²⁸
י"ר הקהילה היהודית במקום נורה מיד בראשית הכיבוש ב-3.7.1941²⁹
וכפי שאנו מתרשמים מן התיאור הנ"ל, פעל בבחירתו של ד"ר טויבנסלד השיקול
של יכולת לייצג את הקהילה וידיעת השפה הגרמנית. בעיית גיהול
משא-ומתן עם הגרמנים העסיקה את היהודים ובמקומות רבים נבחרו במיוחד
ל„יודנראט“ ידעי גרמנית. מסיבה זו מצאו גם פליטים את דרכם אל ה„יודנראט“.
אין אנו יודעים מה היתה הסיבה בדובנה לצירופם של הפליטים ל„יודנראט“ וכן
אין שומעים על מתיחות סביב גקודה זו.

לוצק — ה„יודנראט“ שהוקם בעיר זו היתה תערובת של אלמנטים שונים.
מיוצגת כאן המנהיגות הוותיקה, כגון:
קלמן פרישברג, י"ר הקהילה היהודית לשעבר וחבר מועצת העירייה;
גב' האוסמאן, י"ר התנועה הרביוניסטית בעיר ודמות ידועה באיזור כולו;
לייזר דאלן, סנאטור פולני לשעבר;

ד"ר הופמאן, מנהל הבאנק בעיר;
יהושע ברגר, מנהל בית-הספר „תרבות“; ועוד.
אולם לצידם של האנשים הנ"ל פעלו ב„יודנראט“ פליטים מן המערב ולפי
העדויות שבידינו הרגשה מתיחות בין הנציגים המקומיים והזרים.
„לקלמן פרישברג כחבר היודנראט לא היתה כל השפעה; לעומת זאת
סאשה פינטשוק יחד עם קבוצת פליטים מפולין המערבית דאגו רק לאינטרס האישי
שלםם“²³⁷
הדאגה לאינטרס האישי והפקרת ענייני הקהילה אינה אופיינית רק לפליטים,
גם המקומיים הואשמו לא פעם בנישה דומה, אך מה שחשוב כאן לגבי הנושא שלנו
כי מבליטים עובדה זו.

מיוזן — „עם כניסתם של הגרמנים התחילו לארגן יודנראט. בעיירה
היה, סולטיס [ראש העיירה — א.ו.] יהודי בשם אבא שטובל. הוא לא ידע גרמנית
ולכן הגרמנים קישרו אותו עם מיספר „היימלאנז“ (חסרי-בית, פליטים) שכן
ידעו גרמנית והם יחד יצרו את היודנראט“²³⁸ גם במקום אחר מציינים כי
ב„יודנראט“ השתתף הירש גולדנברגר כ„נציג הפליטים“²³⁹.
שוב חוזרת הסיבה לצירופם של הפליטים ל„יודנראט“ — ידעת השפה הגרמנית.
אך הפעם ביוזמת הגרמנים עצמם. מתוך כל התיאורים על עיר זו אין כל רמז לכך,
שהשותפות בין המקומיים והפליטים לא עלתה יפה.

סארי — בעיר זו בולטת פעילותו של גוימאן, עורך-דין מקאליש. הוא
שימש מזכיר ה„יודנראט“ וזאת בשל שליטתו בשפה הגרמנית. „גוימאן זה
שירת את הגרמנים כמשרת נאמן; הוא היה למעשה השליט במרעצה והטיל את
פחדו על הכול“²⁴⁰.

בעדויות רבות מציינים את העובדה כי גוימאן נקט עמדה עוינת לקהילה
ובמיוחד בשאלות רגישות, כגון: אירגון ההתנגדות לגרמנים, מבין חברי
ה„יודנראט“ היו רבים קשורים לחוגי המחתרת ושיתופי-פעולה עם מתכנני פעולות
ההתנגדות לנאצים, ולכן בולטת התנגדותו של גוימאן אשר הכשיל את כל
התוכניות²⁴¹. יצוין שפליטים אחרים בעיר זו היו בין יוזמי התוכניות הללו.²⁴²

סטולין — בעיר זו התרכזו כ-1,000 פליטים ממערב פולין, ה„יודנראט“
נבחר ביוזמתם של היהודים ואליו צורף והועמד בראשו נתן ברגר — פליט
מלודז, ששלט יפה בשפה הגרמנית.²⁴³ השאלה היא: באיזו מידה בחרו בברגר
בשל מנגלותיו האישיות או שמא ראו בו את נציגם של הפליטים. מכל מקום ברגר
גילה פעילות רבה לטובת הקהילה כולה וזכה להערכה חיובית ביותר.²⁴⁴ ב-10.9.42,
לפני האקציה, הוזמנו כל (ההרגשה שלי — א.ו.) חברי ה„יודנראט“ למישורה
ושם ניספו כולם.²⁴⁵

פינסק — למעלה מ-20 חברים של ה„יודנראט“ הראשון נרצחו מיד
באוגוסט 1941. נותרו רק כ-7-8 אנשים, ב„קאדנציה“ השנייה בלטה מנהיגותו

של מינסקי, תושב דאנציג לשעבר. „בוקשטאנסקי היה היוזר המוכר, אך יזר למעשה היה מוטל מינסקי, אשר כתושב דאנציג בעבר היטיב לדבר גרמנית, ועיקר פעולתו היה המגע היומיומי עם הגרמנים.“²⁴⁸

לשיתופם של פליטים מסוג אחר עדים אנו בעיר קמייניץ פודולסקי. כידוע, הגיעו לעיר זו אלפי פליטים מהונגאריה אשר גורשו משם בשל היותם „חסרי נתינות“ הונגאריה. והנה, לפי עדותו של אחד הפליטים,²⁴⁹ הוקם בעיר זו „יודנראט“ מ שותף לפליטים מהונגאריה וליהודים מקומיים. מטעם ההונגארים נבנס למסד זה מינצר, והוא הפך יזר ה„יודנראט“, וכן נבנס ד"ר אדלשטיין. מטעם יהודי המקום השתתף עז"ד אמסטר פסח. „מינצר ידע גרמנית — הוא היה אזרח אוסטרי לשעבר.“²⁵⁰

בבואנו לסכם את השאלה בדבר חלקם של הפליטים בפעילות הציבורית, נציין שאחת הסיבות הבולטות בשילובם של הפליטים ב„יודנראטים“ היתה — ידיעת השפה הגרמנית (אגב היתה זו, לא פעם, הסיבה לבחירתם של אנשים מקומיים ל„יודנראט“). הצורך לנהל משא-ומתן עם השלטונות הגרמניים חייב ניצול כל האמצעים, והפליטים תרמו כאן את חלקם.

אינני יודע אם לגד עיניהם של העסקנים המקומיים עמד העיקרון של הענקת ייצוג להמוני הפליטים שהיו מרוכזים במזרח פולין, אך ראינו כי לעיתים קרובות היתה זו יוזמה יהודית אשר הביאה לשיתופם של הפליטים ב„יודנראט“.

אולם ראינו גם, שהגרמנים עצמם עשו ל„החדרת“ הפליטים ל„יודנראט“, יתכן כי אף מצידם פעל כאן הרצון להכניס אלמנטים שקל יחסית למצוא אותם שפה משותפת. אך למעג „שפה משותפת“ משמעות כפולה. הגרמנים החדירו אנשים זרים מתוך שיטלים, כי הם יהיו פחות רגישים לצרכיו ולתגובותיו של אותו ציבור בראשו הם הועמדו מטעם סמכות חיצונית ועוינת.

לא נוכל להתעלם מן העובדה שהיתה קיימת מתיחות בין הפליטים לבין האוכלוסייה המקומית. האם ניתן היה למנוע תופעות כאלה בתקופה של זעזועים חברתיים וכלכליים כפי שפקדו את הציבור היהודי. נחזור ונציין שמתחוות חברתית היתה קיימת גם בקהילות שם לא נמצאו פליטים, ולעומת זאת עדים אנו לגילויים של הבנה ושיתוף-פעולה בין הפליטים לבין האוכלוסייה המקומית.

השינויים בהרכב האיש של ה„יודנראטים“ והשפעתם על יחסה של האוכלוסייה היהודית אל מוסד זה

במסגרת פרק זה הודן בבדיקת שלבים בקיומם של ה„יודנראטים“ ייעשה כאן ניסיון לבחון את התופעה הזאת מקרוב.

לפני שנסקור את המצב ביישובים הנכנסים לתחום עבודתי זו נציג מיספר שאלות:

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

מה מקורם של השינויים? האם על השינויים בהרכב האישי של ה"יודנראט" פעל גורם חיצוני — גרמני, או פנימי — יידי? במי פוגעים השינויים? האם ניתן להצביע על סילוקם של אלמנטים יידיים ומזרחיים בפעילות הציבורית? ובאיזה שלב מבוצע הדבר? האם חל מיפנה במדיניותם של ה"יודנראט"ים עם ביצוע שינויים אישיים? מה היו תגובותיה של הקהילה היהודית על התמורות בהרכבו של ה"יודנראט"?

אוסטראה — בעיר זו ניתן להבחין בשלושה שלבים בקיומו של ה"יודנראט". בראש ה"יודנראט" הראשון עמדו: חיים גולפרסון, יו"ר הקהילה היהודית לפני המלחמה ולצידו הרב גינצבורג.²² לאחר שה"יודנראט" הראשון הוסל באקציה הראשונה באוגוסט 1941, הוקם חדש ובראשו חיים דווידזון, מזכיר אדמיניסטרטיבי של הקהילה לפני 1939 ודמות בולטת בחיים הציבוריים. הוא השתתף, כנראה, גם ב"קאדנציה" הראשונה של ה"יודנראט". רוב חברי ה"יודנראט" השני הוצאו להורג בחודש ספטמבר 1941. בראש המוסד התייצב הפעם אברהם קיסנדאנט. איש זה לא היה פעיל לפני כן בחיים ציבוריים. באוסטראה לא חל שינוי בפעילות ה"יודנראט" בכל שלושת השלבים והוא זוכה להערכת חמה על עמידתו היפה.

דער יודנראט אין אסטרייך איז געשטאנען אריף דער געעריקער מאַראַלישער חוץ קיינער פון די לעבנסגעבליבענע דערמאנט נישט קיין אייגענע פון יודנראט פאַרשטייער מיט קיין שלעכט וואָרט. אַסטרייך איז געווען פֿיין און געבליבן פֿיין ביזן טויט.²³ „אַלע מיטגלידער פון יודנראט" זענען געווען ריין פון זינד לגבי זייערע ברידער. איין עדה קדושים וטהורים."²⁴

(תרגום מיידיש)

היידנראט באוסטראה עמד על הגובה המוסרי הראוי. אף לא איש אחד מקרב הנותרים בחיים אינו מזכיר אף אחד מנציגי ה"יודנראט" במלה רעה. אוסטראה היתה נאה ונשארה נאה עד למוות. כל חברי ה"יודנראט" היו נקיים מעוון ביחס לאחיהם. עדת קדושים וטהורים כולה).

ניתן אם כן לומר שהשינויים האישיים אינם משפיעים על מעמדו של ה"יודנראט" בעיני הקהילה.

בעיר בוצ'אץ קיימים שני שלבים בולטים בקיומו של ה"יודנראט". הרבה הישגים וחכיות זוקפים בני עיר זו לזכותו של ה"יודנראט" בתקופה הראשונה, כאשר בראשו עמד מגדל רייך, יו"ר ועד הקהילה בעבר.²⁵ מגדל רייך התפטר משום שלא יכול היה להשלים עם מדיניות הגרמנים ואת מקומו תפס ברוך קרמר. כאן חל שינוי קיצוני ביחס היי"ר אל האוכלוסייה. ביקורת קטלנית מושמעת כלפי קרמר. „בעת האקציות היה מסתובב עם גרון ביד והיה מגלה את המתבואים."²⁶ התנהגות אכזרית זו מאשרים גם עדים נוספים. „בי-1943 שלט

ב"יודגראט, ביד רמה' ברוך קרמר, בעל תנועת-המכילת לפני המלחמה ואיש, אגודת-ישראל פעיל"²⁵⁴, געוועזן א פרומער ייד, אנצקטייטער אגודה-ייד, געטראגן א לאנגע רויטע באָרד" (היה יהודי אדוק, איש-אגודה פעיל, בעל זקן אדום ארוך). עם קבלת תפקיד יו"ר ה"יודגראט" גילה את זקנו.

לפנינו דמות טראגית, וההסבר להתנהגות זו יש לחפש במשברים נפשיים עמוקים או בתסביכים אחרים. יתכן שהאפיוודה הבאה תסביר לנו ולו במקצת את מצבו של קרמר. ביוזמת העד²⁵⁵ ותוך שיתוף-פעולה עם אחד מחברי ה"יודגראט" אורגנה מסיבת פורים. חבורה מגילת פורים מודרנית והביקורת על אשכנזיות הפנתה נגד קרמר. קרמר עצמו לא השתתף במסיבת, אך למחרת היום הוזמן את העד וחקר אותו על יחסה של האוכלוסיה היהודית אליו. כאשר מסר לו העד על היחס השלילי מצד הקהילה אליו, הסתיר את פניו בידיו ובכאב אמר, "אוי אוי אוי — וואס זיי האבן געמאכט פון אונדז" (הה, מה הם עשו מאיתנו).²⁵⁶

בורשצ'וב — ארבעה אנשים התחלפו בראשות ה"יודגראט" בעיר זו בתקופה של שנתיים. גראה שהשינויים הללו משקפים שלבים ידועים בהתפתחות מוסד זה גם במקומות אחרים.

ציינו כבר בפרקים שונים את עמידתו הגאה של היז"ר הראשון של ה"יודגראט" ד"ר וולף קס, שהיה עורך-דין ידוע בעיר. בתקופת כהונתו עמד ה"יודגראט" על רמה מוסרית גבוהה. אולם במרוצת הזמן נוצרה אוטוריזציה פנימית נגדו. הופעל עליו לחץ שיתפטר מרצונו החופשי.²⁵⁷ לאחר שהוא לא ניכנע ללחץ מתנגדי-מתחריו, התייצבה מישלחת של היהודים בפני הגרמנים והלשינה עליו שיש לו דולארים. הוא נאמר ונשלח לבלדץ.

עם הרחקתו של ד"ר קס חל מיפנה בפעילות ה"יודגראט" כלפי האוכלוסיה היהודית. על התנהגותו של היז"ר השני אוסקאר קסינג כתבנו בפרק הקודם. אך נבליט עתה את יחסה של הקהילה אל ה"יודגראט" החדש. אחריו תדחתו של כעס [קס — א.ו.] איבר היודגראט את מעמדו, את האימון של הקהילה היהודית. הוא הפך לכלי בידי הגרמנים. המצב הגיע עד כדי כך שבאקציה האחרונה הם ישבו ליד בית-העלמין ורשמו בשקט את דברי-הערך שנלקחו מקורבנות אשר שכנו הרוגים בקירבת המקום.²⁵⁸ כן מציינים כי בתקופתו של ד"ר קס איש לא ישב בבית-הסוהר היהודי.²⁵⁹ כל התיאורים הנ"ל משקפים את ההערכות לגבי השלבים השונים בקיומו של ה"יודגראט" בבורשצ'וב.

בתקופת כהונתו של ד"ר קס היתה גם התערבות גרמנית בהרכב ה"יודגראט". לפי דרישתם הורחק מן ה"יודגראט" הרב שלמה קרץ ואת מקומו תפס בנו, מאיר.²⁶⁰ היז"ר השלישי של ה"יודגראט" היה ד"ר ביידאף. עליו שומעים שחית קודם פעיל במיסגרת J.S.S. במקום ועמד בקשרים עם המרכז בקראקא.²⁶¹

ראש ה"יודגראט" האחרון היה גיסן אלינגר מסקולה. תקופת כהונתו משקפת את השלב האחרון בקיום הקהילות באזור, כאשר היהודים מתסביכה רוכזו במקומות גדולים יותר. הגיסו קיבל אז אופי של מתנה-עבודה. כאמור, עשויה התפתחות

זו בבורשצ'וב לשמש דוגמה למצב בערים אחרות תוך שינויים לוקאליים ידועים. בולטת כאן הבחנה ברורה בין השלב הראשון, כאשר קיים קשר הדוק בין ה"יודנראט" לקהילה וניכרת הזדהות ביניהם, לבין השלבים המאוחרים שם חל ניתוק.

בורשצ'ין — בתקופה הראשונה עמדו בראש ה"יודנראט" מנהיגים מסורים ומקובלים על האוכלוסיה.²⁶ בראש ה"יודנראט" עמד מינה טוביאס, פעיל בחיים הציבוריים, שסירב לשתף-פעולה עם הגרמנים לאחר שגילה את כוונותיהם.²⁷ עם פרישתו של הנ"ל עלת במקומו בן-ידודו פיליפ טוביאס. בשלב זה מתגבר שיתוף-הפעולה עם הגרמנים.²⁸

להתפתחות מיוחדת עדים אנו בעיר דרוהיצ'ין. כאן פעלו שני ועדים: ה"יודנראט" הרשמי ונעד נוסף בשם "ועד לעזרת הפליטים". באסיפת בחירות של ה"יודנראט", אשר נערכה בבית-המידרש הגדול,²⁹ סירבו אנשים רבים להיבחר למסד זה. כנראה, שבעיקבות הסתייגות זו נשארו מנהיגים רבים מחוץ ל"יודנראט". יתכן שגם עובדה זו השפיעה על התנהגותו של ה"יודנראט", ומסבירה את יחסה של האוכלוסיה היהודית אליו ואת צמיחתו של ועד נוסף. בדרוהיצ'ין נשמעת ביקורת קשה על אנשי ה"יודנראט", שהתעשרו על חשבון התושבים והגנו על משפחותיהם.³⁰ כן נעשה נסיון להתנקם באנשי ה"יודנראט" מצד צעירים יהודיים.³¹

על רקע זה של מתיחות בין הנציגות הרשמית לבין הקהילה מקבלת התארגנות "הוועד לעזרת הפליטים" משמעות אופוזיציונית בולטת. גם התרכב האישי של ועד זה מצביע על מישקלו הציבורי. היו בו: עיתונאי מאנשי הציבור החשובים במקום, שלושה רבנים, שני שוחטים, מורים רבים, רופאים.³²

על ועד זה שומעים הערכות חמות: "דער הילפס קאמיטעט איז זייער באליבט געווארן בי דער באפעלקערונג" (ועד העזרה התחבב מאוד על האוכלוסיה).³³

ההתפתחות בדרוהיצ'ין מלמדת כיצד המציאות של הימים והם הצמיחה מימנרות ציבוריות נוספות מחוץ ל"יודנראט". התפתחויות מסוג זה לא בלטו במקומות אחרים באזור זה. לרוב התנהל המאבק הציבורי בתוך ה"יודנראט". מכל מקום לא קיבלו הזרמים האופוזיציוניים ביטוי מאורגן.

זבלוטוב — ה"יודנראט" הראשון היה מורכב מנכבדי היהודים בעיר. אולם כפי שנמסר, "לא היה להם לבאים רוב נחת מהיודנראט הזה, שכן לא יכלו למלא בדיוק אחרי כל דרישותיהם וגזירותיהם. בסיועה של מועצת היהודים המחוזית בקולומיאה סולק היודנראט הזה ואחר מונה [התרגשה שלי — א.ה.] במקומו".³⁴

אין לנו פרטים על מעמדו הציבורי של חברי ה"יודנראט" החדשים, אבל הרקע לסילוקם של הראשונים בולט: חילוקי-דיעות לגבי מדיניותו של מסד זה, כן חשובה העובדה, שההחלטה בוצעה בעזרת גורמים יהודיים.

טלוסטה — תחילה עמד בראש ה"יודנראט" יעקב פל (פעל), חבר במועצת הקהילה ומנהל הבאנק במקום לפני 1939. התערכות הכללית לגביז היא חיובית.

בחורף 42–1941 התפטר יעקב פל ובמקומו בא ד"ר אוורמאן, שמוצאו ממיקוליניץ שליד טארנופול. ביחס לדמות זו ישנן הערכות שונות. אחדים מציינים שגם הוא „היה תגון מאוד וכל שאיפתו הייתה להגן על העיר היהודית“.²⁷

ובמקום אחר: „ד"ר אוורמאן הביא ידיעה מצ'רטקוב לפיה הגיע תורה של טלוסטה והודיע לאנשים שיש להתנתר“.²⁸ עם זאת לפי עדות אחרת אגו שומעים: „תחילה כלל היודנראט את מנהל הבאנק יעקב פל, עקיבא לאנגוולץ, ליאזן קראסובקי, ישראל קראטשף ואחרים, אך הם התפטרו אחרי זמן קצר ואחרים שבאו שיתפסו פעולה עם הגרמנים“.²⁹

טארנופול — כאן הושמדה קבוצה גדולה של האינטליגנציה היהודית מיד עם כניסתם של הגרמנים בראשית חודש יולי 1941. הם התייצבו בגסטאפו, לאחר שנאמר להם, כי עליהם לבחור ועד, ושם נחרגו. אחרי ניסיון טראגי זה ניסו עסקגיה ציבורי להתחמק מלהיכנס ל"יודנראט". עם זאת ב"קארנציה" הראשונה נוטלים חלק אישים חשובים וה"יודנראט" פיתח פעילות ציבורית ענפה. אולם כעבור זמן-מה הורחקו מראשות ה"יודנראט" ד"ר פישקר וד"ר ליפה ובמקומם בא ד"ר קארל פוזורילס ועליו נמתחה ביקורת קטלנית.³⁰

לודמיר — ההתפתחות בעיר זו יש בה קווים אופייניים למצב בקהילות אחרות, אך שוב בולטת בה נקודה ספציפית.

ארבעה יושבי ראש של ה"יודנראט" ידעה לודמיר.

הראשון היה הרב מורגנשטרן, עסקן ציבורי ידוע. הוא נפטר חודשיים אחרי כניסת הגרמנים. אולם כבר באקציה שנערכה ב-31.7.1941 נתפסו כמאתיים איש וביניהם אנשי ה"יודנראט".

ראשות ה"יודנראט" עוברת לידי שיעור-הדין ויילר, שהיה מראשוני עורכי הדין בעיר.

לאחר שיעור-הדין ויילר ניספה בספטמבר 1942 בא במקומו ד"ר בארדאך, רופא שיניים.³¹

היורר הרביעי והאחרון היה לייב קודיש. אדם זה ביסס את מעמדו על שיתוף-פעולה עם הגרמנים ורצה להכניע ביד קשה את הקהילה. מאשימים אותו כי ידע על האקציה השנייה ולא מסר על כך לחושבים. המתיחות בינו לבין הקהילה גברה והלכה עד כדי כך שחשבו כיצד לסלק את קודיש, אך חששו כי הדבר יביא לחיסולו של הגיטו.³²

ניתן למצוא בהתנהגותו של קודיש קווים לחסיך של גדלות — ללא כל יחס אל המתרחש סביבו. מלווה אותו גם, כנראה, תרגשת יעוד ושליתות. בניטו נותרו רק שרידי הקהילה וקודיש דיבר על אפשרות של הצלה. הוא עורר מחשבות מסוג

זה, כדי להצדיק את קו פעולתו לפי יס להקריב חלקים של הקהילה למען הצלתם של אחרים.

תפיסה זו מצאה את ביטוייה במסיבת "שימחת תורה" שאורגנה בגיטו ב־1942. המסיבה אורגנה ביוזמתו ובהשראתו של לייב קודיש.²⁷ הנאצים דיברו על האפשרות שאחדים בכל זאת יישארו בחיים. כן נשמעו סקירות על סופרים שונים ואחד מן המשתתפים קרא מיצירתו על "השמדת העיירה". היה זה ערב קודר ואפוף אווירה טראגית. המתארים ערב זה רואים בו הצגה פרטית של לייב קודיש.

אולם לשיא התחבשאות הגיע לייב קודיש בעריכת חגיגות לציון חתונת הכסף שלו. בשעה ששרידי הגיטו היו בצילו של גרדום, ערך הוא מסיבה מפוארת. אנשי הגיטו אף שלחו מתנות... "אין מען האט די גאנצע באכט געהאליעט און געטאנצט" (וכל הלילה התחוללו וריקדו).²⁸

גביא קטע מ"געטא לידער" (שירי גיטו), שם מתארים את ה"מאורע".²⁹

אין געטא איז היינט זייער בנילוסין
קודיש פראוועט היינט זיין זילבערנע חתונה
זיין כלי קודש צוזאמענגרופן
די אלע זיינע לייבן געלאסענע.
ער איז דער הער, ער איז דער קעניג
פאר וועמען זאל ער מורא האבן
די אלע אין געטא גייען אים אן זייער ווייניג
ערשט פריער האט מען דריי יידן געשאסן
און ביים קלאוועט באגראבן.

(תרגום חופשי של השיר :

הגיטו היום מאוד בנילוסין
קודיש חוגג היום את חתונת הכסף שלו
כלי הקודש שלו הוועקו,
כל אותם אריות שלו המאולפים.
הוא האדון, הוא המלך
ממי הוא יירא
כל הללו בגיטו מעט מאוד נוגעים לו
קצת קודם שלושה יהודים גורו
וליד בית-השימוש נקברה).

נראה לי, כי השיר משקף יפה את מעמדו של לייב קודיש ואת מצבה של הקהילה היהודית בשלב זה.³⁰

סטאניסלאבוב — שינויים רבים עברו על ה"יודנראט". בשלבים הראשונים עמדו בראשו פעילי הקהילה היהודית במקום, ביחרי הציבור במועצת

העירייה, עסקנים במוסדות הסעד והתרבות. כזה היה אופיים של שלושת יושבי ראש ה"יודנראט" הראשונים: מ. י. זייבלד, ד"ר לאם ומרדכי גולדשטיין. הראשון סולק משום שהגרמנים לא היו מרוצים ממנו; השני נעלמו עיקבותיו אחרי אחד מביקוריו במשרד הגסטאפו; והשלישי, מרדכי גולדשטיין ניתלה בפומבי בשל סירובו למסור יהודים.

עם כל המשותף לשלושתם ראויה לבדיקה מיוחדת דמותו של משה ישראל זייבלד. לנ"ל היה עבר ציבורי עשיר,²⁶ אולם מתוך סקירת פעילותו הציבורית מתברר שלפניו דמות אשר פיתחה קווי התנהגות אופוזיציוניים ביחס לגורמים אחרים ובתוך מיסגרות בהן לא הובטחה לו שליטה מוחלטת. הוא מגלה גישה שתלטנית ואנטי-דמוקרטית במוסדות הנתונים למרותו. משה ישראל זייבלד הוכר בעיר כעסקן תקיף, כ"פוגע ביסודות הפארלאמנטריזם".²⁷

בעיקבות הנתונים הללו יש מקום להעלות את השאלה: האם יש קשר בין אופיו זה של משה ישראל זייבלד, לפיו מצטיירת דמות של מנהיג כפייתי, לבין העובדה שהראש נתמנה ליו"ר הראשון של ה"יודנראט"? אין בידינו להוכיח כי קיים קשר סיבתי בין שני הנתונים הנ"ל, אך יש מקום להציג את הבעיה. לא מן הנמנע שהגרמנים ראו בעין יפה מנהיג אשר היה פחות רגיש לדרכי פעולה דמוקרטיות. יתכן שגם משה ישראל זייבלד ראה במצב החדש אפשרות להגיע לשלטון בילעדי בקהילה היהודית. אולם אם אומנם קיוו הגרמנים לטפח כאן דמות של מנהיג אשר יתפזר ביתר קלות לכלי-שרת בידיהם — הרי התברר כי טעו. אחרי האקציה הראשונה הודח משה ישראל זייבלד מתפקידו. הגרמנים טענו שאינו ממלא כראוי את תפקידו.²⁸ כנראה, שהמשותף בינו לבין הקהילה עלה על הניגודים ביניהם.

גם שתי ה"קאדנציות" הנוספות נשאו אופי דומה. גם ד"ר לאם וגם מרדכי גולדשטיין לא היו מוכנים להרחיק לכת בשיתוף-פעולה עם הנאצים. רק לאחר חיסולם של שלושה אלה הגיע תורו של אדם בשם שנפלד. לפי כל העדויות, הוא ציית באופן מוחלט לדרישות הגרמנים ודאג בעיקר לענייניו הפרטיים.²⁹

סקאלאט — לפי דרישתם של האוקראינים הקים לייבוש דגן ועד זמני. עם דחיקת רגליהם של האוקראינים פיזרו הגרמנים את הוועד הנ"ל וציוו להקים "יודנראט". על הקשיים בהקמת ה"יודנראט" הצבענו באחד הפרקים הקודמים. מסתבר שהיתה קיימת הסתייגות רצינית בקרב האינטליגנציה להיכנס ל"יודנראט".³⁰ נוצר חלל מכחינה ציבורית ואת ראשות ה"יודנראט" תפס מאיר גירלר.

אין בידינו נתונים מדויקים כיצד הגיע איש זה למשרה זו, אך כבר בראשית דרכו נוצרה מתחות בינו לבין הקהילה היהודית וחברים אחרים של ה"יודנראט".³¹ ניתן איפוא להסיק שבסקאלאט חסר היה השלב הראשון האופייני בקיומם של ה"יודנראטים" במקומות אחרים — שלב בו ניכרת השפעתה של המנהיגות הוותיקה ב"יודנראטים".

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

צ'ורטקוב — הבדלים גדולים בולטים במעמדו של ה"יודנראט" בשתי תקופות עיקריות. מייחסים את ההבדלים לשינוי בהרכבו תאישי של ה"יודנראט", ובמיוחד עם חילופי יושבי-הראש.

בראש ה"יודנראט" הראשון עמד ד"ר קרוזה. קווים לדמותו ולהתנהגותו מעלה בנימין הרצוג:²⁰⁰

„ד"ר קרוזה היה עורך-דין ידוע. הקליינטורה שלו היתה מורכבת מפולנים עשירים ובעלי-אחוזות. הוא היה שייך לחוגים המתבוללים בעיר, אבל עם מינויו ליו"ר היודנראט מצא שפה משותפת עם האוכלוסיה היהודית במקום... כאשר הגרמנים היו נכנסים למשרד היודנראט נשמעה הפקודה: אכטונג! וכולם היו ניצבים דום. רק ד"ר קרו [קרוזה — א.ה.] היה נשאר יושב ובישיבה דיבר עם הגרמנים. בעבור שלושה שבועות נעצרו כל חברי היודנראט והיהודים נצטוו לשלם סכום גדול. אחרים שוחררו פרט לד"ר קרוזה וד"ר פרנקל". לפי גירסה אחרת התחזרו מכור-התריגה רק עו"ד אבנר ופלדמן,²⁰¹ והראשון הועמד בראש ה"יודנראט" השני. כאן מתחיל שלב שני העומד בסימן של ביתוק מוחלט בין ה"יודנראט" והקהילה. קשה לתאר את ההאשמות שהועלו נגד ה"יודנראט" בתקופה זו.

אכן, הבדל תואמי בין שתי התקופות בפעולתו של ה"יודנראט". הראשונה מצטיינת במאבק להקלת מצבה של הקהילה היהודית והשנייה מבשרת את חיסולה הטוטאלי תוך גילויים קיצוניים של שיתוף-פעולה.

קוטי — עם הכיבוש נכנסו ל"יודנראט" אנשים אתראיים ועסקנים ציבוריים לשעבר.²⁰² כאשר החריף תהליך ההשמדה הורחקו העסקנים הללו מן הוועד ואחדים מהם התאבדו.²⁰³ יהודי קוטי חויבו לשלם כ-5 אלפים דולארים. יו"ר ה"יודנראט" ד"ר מנשה מנדל סירב. בעיקבות סירוב זה הורחק מכהונתו ובמקומו נתמנה זיגמונט טילינגר.²⁰⁴ יש עדיין מקום לבדוק באיזו מידה באה ההדחה ביוזמת ה"יודנראט" בקולומיאט.

קרמניץ — בהרכבו הראשון השתתפו ב"יודנראט" אנשים מכובדים אשר בשום אופן לא הסכימו למכור את אחיהם; מאוחר יותר קשה לומר זאת.²⁰⁵ על ה"יודנראט" עברו גילגולים רבים. בקיץ 1941 נעשה ברנפלד, יהודי צ'כי, יו"ר ה"יודנראט" במקום. אין בידי ידיעות אם קדם לברנפלד יהודי אחר כתפקיד זה. אחרי מותו של ברנפלד מילא תפקיד זה ד"ר מנדל מקראקוב.²⁰⁶

על ד"ר מנדל נאמר ש"היה איש ישר, הקים מיטבה ובית-מרחץ בגיטו",²⁰⁷ אך במקום אחר צויין כי: „מבין הפליטים מן המערב מילאו אחרים תפקיד טראגי בקרמניץ. הם הפכו למעשה למבצעי מדיניות הגרמנים בגיטו".²⁰⁸

התאבדותו של עורך-הדין בנימין לנדסברג, חבר ה"יודנראט" מבני המקום, הוזכרה בפרק הקודם.

ראדזיווילוב — ב־15 באוגוסט 1941 הפך הוועד היהודי הזמני ל„יודגראט“. היד"ר הראשון התפטר מטעמים מצפוניים, כי לא יכול לשאת באחריות הכבדה. במקומו מונה ליו"ר יעקב פורמאן, „אדם חסר מצפון, סאדיסטי.“⁹⁹ הוועד החדש עשה שירות רע לקהילה היהודית.¹⁰⁰

ראינו איפוא כיצד בשלבים מסוימים בקיומו של ה„יודגראט“ משתנה יחסה של האוכלוסיה אל מוסד זה. הקהילה קבעה את יחסה וגיבשה את הערכתה על-פי מדיניותו של ה„יודגראט“ — הן לחיוב והן לשלילה. הקריטריונים להערכה היו: דאגה לצורכי הקהילה, ביצוע הסמכויות שהוענקו ל„יודגראט“יים לשמירה על העדה, ופעילות מחוץ לסמכויות הרשמיות — לקידום המטרות הנ"ל.

מהרד העיון בחומר שרוכז בפרק זה מסתבר, כי ה„יודגראט“יים הראשונים זכו יותר להערכת חיובית (אם כי היו תופעות של התנהגות מופתית גם ב„קאדנציות“ מאוחרות יותר של ה„יודגראט“), בשעה שהביקורת השלילית אופיינית יותר לשלבים מאוחרים.

התמורות בפעולתם של ה„יודגראט“יים כרוכות בדרך-כלל בשינויים אישיים, ועל הסיבות לכך עמדנו בראשית הפרק. מכאן עולה המסקנה, שאין לדבר על שלבים שונים בפעילותם של אותם האנשים אלא על אנשים אחרים. הבחנה זו חשובה לבדיקת אופייה של המנהיגות היהודית בתקופת השואה.

אולם לא רק האנשים קבעו את ההבדלים בין התקופות. תהליך ההשפעה נעשה אינטנסיבי יותר ותלחץ הגרמני נעשה ברוטאלי יותר. היה פחות מקום לחיסרון נגדי. בדרך-כלל מהווה סיום הקאדנציה הראשונה (והתקופה אינה נמדדת ביחידת-זמן קבועה אלא במשך כהונתו של היורר הראשון של ה„יודגראט“) מיפנה בחיי הקהילה היהודית המבשר החמרת המצב.

תבעיות הללו סוכמו מבחינה עניינית ומבחינה מיספרית ב„ילקוט מורשת“, חוברת י"א, נובמבר 1969, עמ' 108—112.

הערות

1. ספר בורשטיין, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל־אביב תש"ך 1960, עמ' 91.
2. ספר בוסק — לזכר תקווה שחרבה, תשכ"ה 1965, עמ' 217. יצויין לגבי עדות זו, שגם אם נאמר בה מפורש, כי היודגראט לא נבחר, בכל זאת יש בה רמז להסכמה ולהיענות מסוימת מצד היהודים. לאספקט זה של הכשיה משמעות עקרונית, ועל כך בהמשך העבודה.
3. ספר בארשטיין, תש"ך 1960, עמ' 181.
4. האשטש — ספר זכרון, תל־אביב תשי"ז 1957, עמ' 165. עם זאת מצוין כותב הזמן ש„היודגראט היה דומה במעמדו לוועד הקהילה“. מביט הערכת פעולתו של היודגראט בעיר זו ישנם חילוקי־דעות רציניים.
5. ספר הורודנקה, תשכ"ד 1963, עמ' 360.
6. עיר וקזים, תל־אביב 1949, עמ' 129.

לדרכם של ה"יודנראט"ים בדרום-מזרח פולין

7. ספר קומרנא — מאת הרב ברוך ישר, ירושלים תשכ"ח, עמ' 169.
8. קרעמעניץ — וויזשניארדעק און פאטשאיעוו, בוענאס איירעס 1965, עמ' 342.
9. ספר ולאויטירין, תל-אביב (בלי הארץ), עמ' 406.
10. ספר טלוטטה, תשכ"ו 1965, עמ' 102.
11. ספר זכרון לקהילת לודביפול, תל-אביב תשכ"ה 1965, עמ' 100.
12. ספר לוצק, תל-אביב תשכ"א 1961, עמ' 403.
13. סטולין — ספר זכרון לקהילת סטולין והסביבה, תל-אביב 1952, עמ' 213. נתן ברגנר זכה להשרנה חיובית ביותר על מסירותו והקרבתו — ר' שם.
14. ספר סטרי, תל-אביב תשכ"ב 1962, עמ' 173.
15. וויסבראד אברהם, עם שטארבט א שטעטל, מגילת סקאלאט, מינכן 1948, עמ' 28—29.
16. פנקס קאוועל, בוענאס איירעס תשי"ב 1951, עמ' 82.
17. ספר הזכרון לקהילת קמין קישירסקי והסביבה, תל-אביב 1965, עמ' 743.
18. דראהיטשין — פינק הונדערט יאר יידיש לעבן, שיקאגו תשי"ח, עמ' 291.
19. עיירתנו יוסוצק, ישראל, תשכ"ד, עמ' 101. בהמשך הקטע מופיעים שמות של חברי היודנראט.
20. שם, עמ' 101.
21. לחווא — אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ז 1957, עמ' 47.
22. פון לעצטן חורבן, חוברת 3, נובמבר 1946, עדות של חיים שקליאר ואברהם פיינברג, עמ' 9.
23. ביולטין של אירגון יוצאי ראווה רוסקת בישראל, חוברת מס' 2, נובמבר 1961, עמ' 5.
24. שם, עמ' 6.
25. מגילת בליגע (גליניאנע), גיריווק 1950, עמ' 251.
26. פונסק — ספר עדות וזכרון לקהילת פונסק — קארלין, כרך ב', 1956, עמ' 326.
27. ספר שטריסל, תשכ"ד, עמ' 376.
28. קהילת רהטין והסביבה — יזר בחייה ובכליונה — תל-אביב 1962, עמ' 330.
29. מדיריטש גדול בבנייה ובחורבנה, ישראל תשס"ז 1955, עמ' 304.
30. שם, עמ' 217.
31. פון לעצטן חורבן, חוברת מס' 10, עמ' 110.
32. ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב, חיפה-תל-אביב תשכ"ז, עמ' 365.
33. קיטעווער יזכור בוך, גיריווק 1958, עמ' 118.
34. ספר קוסוב, תל-אביב תשכ"ד 1964, עמ' 277.
35. ספר קורין (והלין), ספר זכרון לקהילתנו שעלה עליה הכוונה, תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 349.
36. ספר הזכרון לקהילת קמין קישירסקי והסביבה, תל-אביב 1965, עמ' 105.
37. ספר זכרון ראדוויילוב, תשכ"ו 1966, עמ' 213.
38. עדותו של יעקב היגר, "יד ושם" מס' 03/2141, עמ' 8.
39. עדותם של רבקה ומנחם שאוור, "יד ושם" מס' 03/2142, עמ' 6.
40. ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב, חיפה-תל-אביב תשכ"ז, עמ' 311.
41. ספר קובל — ספר עדות וזכרון לקהילתנו שעלה עליה הכוונה, תל-אביב תשי"ז 1957, עמ' 443.
42. ספר קורין (והלין) — ספר זכרון לקהילתנו שעלה עליה הכוונה, תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 349.
43. וויסבראד אברהם, עם שטארבט א שטעטל, מגילת סקאלאט, מינכן 1948, עמ' 29.
44. ספר בוטשאטש, תל-אביב תשס"ז, עמ' 237.
45. פון לעצטן חורבן, חוברת מס' 3, נובמבר 1946, עמ' 9.
46. לחווא, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ז, עמ' 32—33.
47. שם, עמ' 57.
48. סטולין — ספר זכרון לקהילת סטולין והסביבה, תל-אביב תשי"ב, עמ' 213.

49. ספר זכרון ראדזיווילוב, תשכ"ז 1966, עמ' 212.
50. ספר הזכרון לקהילת קמיון קושינסקי והסביבה, תל-אביב 1965, עמ' 104.
51. שם, עמ' 105.
52. קהילת רוהטין והסביבה — עיר בחייה ובכליותה, תל-אביב 1962, עמ' 230.
53. על השינויים בהרכבם האישי של היודנראטים והשפעתם על אופיו של מוסד זה ראה: אהרון וייס, "להערכתם של היודנראטים", "מורשת" י"א, נובמבר 1960, עמ' 108—113.
54. ראה עמ' 61.
55. מגילת גלינע (גליגאנע), ניריארק 1950, עמ' 248.
56. שם, עמ' 349.
57. שם, עמ' 250.
58. שם, עמ' 251.
59. ספר בורשטיין, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ד 1960, עמ' 93.
60. שם, עמ' 93.
61. שם, עמ' 323.
62. סאטעס שטען, בבואי למחרת — מסע בפולין 1946, תל-אביב 1946, עמ' 225—227, פרטים נוספים על פרשת זו ניתן למצוא ב"לקט והליון", אוסף זכרונות ותעודות, כרך 2, תל-אביב תשי"ג, עמ' 56.
63. לחוא, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ז, עמ' 47.
64. ספר זכרון לקדושי סוקולי — סאקאלער יונגער בוך, תל-אביב 1962, עמ' 57.
65. שם, עמ' 60.
66. שם, עמ' 68.
67. קיטעווער יונגער בוך — פון אייב הווע, ניריארק 1958, עמ' 118.
68. שם, עמ' 118.
69. שם, עמ' 128.
70. שם.
71. שם.
72. פרשת הרטים של קוסוב והסביבה — דברי עדות מפי יהושע גע'טנער, הוועד למען יהודי אירופה, ירושלים 1944, עמ' 17.
73. ספר קוסוב, תל-אביב תשכ"ד 1964, עמ' 310.
74. מויריטש גדול בבנינה ובחורבנה, תשט"ז 1955, עמ' 304.
75. שם, עמ' 217.
76. שם, עמ' 360.
77. עיירתנו ויסוצק, תשכ"ד, עמ' 103. רבים מבין הנוכחים באסיפת, בה הוחלט על הפעלת ה"תרם" היו אנשי היודנראט.
78. ספר ולאדימיר, גלעד לזכר שירנו, תל-אביב (כלי תאריך), עמ' 407—408.
79. ספר אוזיראן והסביבה, ירושלים-תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 302.
80. פנקס אוסטראה — ספר זכרון לקהילת אוסטראה, תל-אביב תשי"ד, עמ' 362—363. פרשה זו מקבלת אישור נוסף בעדותו של H. F. Graebe ב"יד ושם" מס' 03/2875, עמ' 51.
81. לזכר קהילת בוברקא ובנותיה, עמ' 208.
82. לחוא, ראשונים למרד, אנציקלופדיה של גלויות, עמ' 33.
83. סטולין, ספר זכרון לקהילת סטולין והסביבה, תל-אביב תשי"ב, עמ' 220.
84. סטאניסלאב — ערים ואמהות בישראל, כרך המישי, ירושלים תשי"ב, עמ' 66.
85. ספר שטמיטל, תשכ"ד 1964, עמ' 382.
86. שם, עמ' 393.
87. עדותו של יוסף קנפל, "יד ושם" מס' 03/1653, עמ' 3.
88. ספר טלוטטה, תשכ"ז 1965, עמ' 103.
89. שם, עמ' 110.

לדרכם של ה"יודנראטים" בדרום-מזרח פולין

90. שם, עמ' 107.
91. ספר קטוב, תל-אביב תשכ"ד 1964, עמ' 277.
92. שם, עמ' 287.
93. שם, עמ' 290.
94. שם, עמ' 302.
95. ספר בוסק — לזכר הקהילה שחרבה, תשכ"ה 1965, עמ' 226.
96. שם, עמ' 226.
97. שם, עמ' 227.
98. שם, עמ' 227.
99. ספר לוצק, תל-אביב תשכ"א 1961, עמ' 451.
100. ספר הזכרון לקהילת קמין קשינסקי והסביבה, תל-אביב 1965, עמ' 149.
101. ספר קוריצ, ספר זכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורה, תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 378.
102. יזכור בך ראטנע, דאס לעבן און דער אומקום פון א יידיש שטעטל אין וואלין, בוענאס איירעס 1954, עמ' 567.
103. Taffet Gerszon, Zagłada Żydów Żółkiewskich, Łódź, 1949, p. 33-34; רונברג יוסף, ארכיון יד ושם E/23-1.
104. ספר קטוב, תל-אביב תשכ"ד 1964, עמ' 310.
105. ספר בוטשאטש — מצבת זכרון לקהילה קדושה, תל-אביב תשט"ו, עמ' 261.
106. ספר בארשטשין, הוצאת ספרים ע"ש י. ל. פרץ, תשי"ד 1960, עמ' 188.
107. ספר זכרון לדרוהוביץ, בוויסלב והסביבה, תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 161.
108. שם, עמ' 161.
109. טרנפול, אנציקלופדיה של גלויות, כרך 3, תל-אביב-ירושלים 1955, עמ' 403.
110. ספר זכרון לקדושי סוקולי, תל-אביב 1962, עמ' 57.
111. מזוז — ספר זכרון, תל-אביב תשכ"א, עמ' 93.
112. עדותו של יעקב היגר, "יד ושם" מס' 03/2141, עמ' 21.
113. ספר אחיראן והסביבה, ירושלים-תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 236.
114. שם, עמ' 297.
115. ספר בורשטיין, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ד 1960, עמ' 91.
116. ספר טלוסטת, תשכ"ו 1965, עמ' 102.
117. טרנפול, אנציקלופדיה של גלויות, כרך 3, ירושלים-תל-אביב 1955, עמ' 394-393.
118. ספר זכרון לקדושי סוקולי, תל-אביב 1962, עמ' 54.
119. עס שטארבט א שטעטל, מגילת סקאלאט — מאת אברהם ווייסבראד, מינבען 1948, עמ' 29.
120. אליעזר אונגר, יזכור, תל-אביב תשי"ח, עמ' 53.
121. עדותו של יעקב היגר, "יד ושם" מס' 03/2141, עמ' 22.
122. ראה בהמשך על עמידתם של אנשי היודנראט.
123. ראה בהמשך הקאמר.
- הערת כללית: רפואי ההתנהגות הללו חלים על כל ה"קאדנציות" של היודנראטים ולא תמיד מתייחסים רק ליושבי-הראש.
124. ספר בורשטיין, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ד 1960, עמ' 323.
125. עדותו של מקס דונר, "יד ושם" מס' 03/1323, עמ' 5.
126. עדותו של יוסף וייסמן, "יד ושם" מס' 03/2744, עמ' 16.
127. ספר טלוסטת, תשכ"ז 1965, עמ' 103.
128. ספר לוצק, תל-אביב תשכ"א 1961, עמ' 485. יצוין שלגבי הערכת דמותו ופעולתו של טאטש פינציק ישנם חילוקי דעות. ראה עמ' 429.
129. אמי וייץ, על הרבותיך סטיסלוב, תל-אביב תשי"ו, עמ' 30.

130. אברהם ווייסבראד, עס שטארבט א שטעטל, מגילת סקאלאט, פינכען 1948, עמ' 37, וכן במקומות נוספים בספר. יש לציין, שבשלב זה חסרים מקורות נוספים לתיאור המאורעות בסקאלאט כפי שתוארו על-ידי הנ"ל.
131. שם, עמ' 69.
132. שם, עמ' 50.
133. שם, עמ' 64.
134. ספר סטמיטל, תשכ"ד 1964, עמ' 378. אין פרטים נוספים על אוסיה של האסיפה.
135. שם, עמ' 379.
136. קיטעווער יזכור בוך, נירנבורק 1958, עמ' 131.
137. עדותו של יעקב היגר, „יד ושם" מס' 03/2141, עמ' 10.
138. לזכר קהילת בוברקא ובנותיה, עמ' 96.
139. שם, עמ' 97.
140. שם, עמ' 97.
141. שם, עמ' 96.
142. ספר בוטשאטש — סוצבת זכרון לקהילה קדושה, תל-אביב תשס"ז, עמ' 233.
143. עדותו של שמואל רוזן, „יד ושם" מס' 03/2055, עמ' 4.
144. ספר בוטשאטש, תל-אביב תשס"ז, עמ' 238.
145. ראה את תיאור השלבים השונים בפעילות חידונוט בעיר זו בעמ' 94—105—106.
146. דראהיטשין — פינג' הענדערט יאר יידיש לעבן, זיקאגע תש"ח, עמ' 291.
147. שם, עמ' 292.
148. שם, עמ' 297.
149. שם.
150. שם, עמ' 315.
151. האשטש — ספר זכרון, תל-אביב תש"ח 1957, עמ' 166.
152. שם, עמ' 165.
153. שם, עמ' 166.
154. שם, עמ' 164.
155. שם, עמ' 216.
156. ראה פרשיות דומות בעיר בוסק, ספר בוסק, לזכר הקהילה שחרבה, תשכ"ה, עמ' 224.
157. טרנפול, אנציקלופדיה של גלויות, כרך 3, עמ' 398.
158. שם, עמ' 398.
159. שם, עמ' 401.
160. מיוז' — ספר זכרון, תל-אביב תשכ"א, עמ' 92—93.
161. עדות ד"ר אירנה גלנץ-סגדור, „יד ושם" מס' 03/2179, עמ' 27—28.
162. שם.
163. ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צורטקוב, חיפה-תל-אביב תשכ"ז, עמ' 278.
164. שם, עמ' 265.
165. שם, עמ' 266.
166. שם, עמ' 299.
167. אונגר אליעזר, זכור, תל-אביב תש"ה, עמ' 54—59: פרקי גליציה, ספר זכרון לד"ר אברהם וילברשטיין, תש"ז, עמ' 447.
168. אונגר אליעזר, זכור, עמ' 58—59.
169. עדות של מקס וולנשטיין-לינסקי, „יד ושם" מס' 03/1810, עמ' 6.
170. שם, עמ' 13.
171. פרשת הדמים של קיסוב והסביבה, דברי עדות מפי יהושע גערטנער, ירושלים 1944, עמ' 17.
172. קיטעווער יזכור בוך, סוף אייזיג החפץ, נירנבורק 1958, עמ' 131.
173. עדות של יעקב היגר, „יד ושם" מס' 03/2141 (הערבים תרגמו מפולנית).

לדרכם של ה"יודנראטיים" בדרום-מזרח פולין

174. עדות של יעקב היגר, עמ' 16.
175. שם, עמ' 17.
176. שם, עמ' 17.
177. שם, עמ' 18.
178. שם, עמ' 19.
179. שם.
180. שם, עמ' 20.
181. רובנה — ספר זכרון, תשי"ז, עמ' 526.
182. שם, עמ' 532.
183. שם, עמ' 557.
184. ראה, "ילקוט מורשת" י"א, נובמבר 1939, עמ' 108—112.
185. ספר אוזיראן והסביבה, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ט 1959, עמ' 288.
186. פנקס איסטראה — ספר זכרון לקהילת אוסטראה, תל-אביב תשי"ד 1960, עמ' 355 ואילך.
187. שם, עמ' 356 ואילך נכתב כ"19.11.42.
188. ספר הזכרון לקדושי בוליהוב, תשי"ז 1957, עמ' 122.
189. ספר ולאדימיר — גלעד לזכר שירז, תל-אביב (בלי תאריך), עמ' 317.
190. שם, עמ' 337.
191. מורייטש גרול בבניינה ובחורבנה, תשט"ו 1955, עמ' 217.
192. שם, עמ' 359.
193. ילקוט ווהלין — אוסף זכרונות ותעודות, כרך 2, דוברת י', אלול תשי"ט, עמ' 28.
194. כל המובאות הללו מופיעות ב"ספר בוסק, לזכר הקהילה שחריבה", תשכ"ח, עמ' 224.
- לגבי התנהגותו של פרידמן זו עדות יחידה, ויש לקחת מנבלה זו בחשבון. יצוין כי ההערות הוויכוחיות הבי"ל אופייניות, כנראה, לשלב ראשון בפעילות היודנראט בשנים 1941—1942; מאוחר יותר מופיעות הערות שליליות; יתכן שדיו אלה כבר אנשים אחרים. ראה שם, עמ' 219, 229.
195. ספר בורשטשיץ, תשי"ד 1960, עמ' 183—184.
196. ספר אוזיראן והסביבה, ירושלים-תל-אביב תשי"ט, עמ' 310.
197. עדות של שלמה רוזן, "יד ושם" מס' 03/2055, עמ' 4.
198. קהילת גליצא 1473—1943, מאת אשר בורך, ירושלים תשי"ז, עמ' קי"ב.
199. ספר הורדונקת, תשנ"ד 1963, עמ' 366.
200. שם, עמ' 362.
201. ויסמן שלום, פרישת הטבח בגליציה המזרחית, "הארץ" 24.10.44.
202. עדותה של הנה גוטברג, "יד ושם" מס' 03/1652, עמ' 7—8.
203. לחורא, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תשי"ז 1957, עמ' 62.
204. שם, עמ' 62.
205. שם, עמ' 204—206.
206. סמט שמשון, בבואי לטחרת, מסע בפולין 1946, תל-אביב 1946, עמ' 226—227.
207. ילקוט ווהלין — אוסף זכרונות ותעודות, כרך 2, קיבוץ ייד-ט"ז, תל-אביב תשי"ב, עמ' 58.
208. ספר יזכר לקהילת סארני, ירושלים-תל-אביב תשכ"א, עמ' 275.
209. שם, עמ' 316.
210. סטניסלב, ערים ואמהות בישראל, כרך 4, ירושלים תשי"ב, עמ' 83.
211. פונסק — ספר עדות וזכרון לקהילת פונסק-קארלין, כרך ב', תל-אביב תשכ"ז, עמ' 326.
212. את פרשת הורוביץ תיארו בפרק הקודם בו רוכזו תופעות של שיתוף-פעולה עם הגרמנים. על אף העובדה שהורוביץ התאבד, אין טקום לשלב את מקרהו בפרק זה כי תוארו תופעות בעלות צביון חיובי. ישנה נטייה לראות התנהגותו של הורוביץ כשלילית.

213. ספר קומרנא (בית קומרנא) מאת הרב ברוך ישר (שליכטר), ירושלים תשכ"ח, עמ' 173. פרטים נוספים על מותו של בלבן מוסר אברהם ויס, עדות ב' יד ושם' מס' 03/1579, עמ' 7: „בלבן נכנס לגרמנים והודיע להם שאין בידו למלא דרישותיהם, הם ברוגזם התנפלו עליו ועם הבקבוקים הרגו אותו במקום”.
214. ספר קוסוב, תל־אביב תשכ"ד 1964, עמ' 290.
215. ספר קורין — ספר זכרון לקהילתנו שעלת עליה הכורח, ת"א תשי"ט 1959, עמ' 152.
216. שם, עמ' 402—406.
217. שם, עמ' 344.
218. שם, עמ' 490.
219. ספר הזכרון לקהילת קמין קאשידסקי והסביבה, תל־אביב 1965, עמ' 105.
220. שם, עמ' 148.
221. שם, עמ' 732.
222. קרעמעניץ — וויזשנאראדעק אין פאטשאיעוו — יזכור בוך, בוענאס איירעס תשכ"ו 1965, עמ' 347.
223. שם, עמ' 267.
224. ביולטין של אירגון יוצאי רוח רוסקה והסביבה בישראל, הוצרת שנייה, נובמבר 1961, עמ' 5.
225. יזכור בוך ראטנע — דאס לעבן און דער אומקום פון א יידיש שטעטל אין וואלין, בוענאס איירעס 1954, עמ' 468.
226. שם, עמ' 492.
227. שם, עמ' 567.
228. שם, עמ' 591.
229. שם, עמ' 105.
230. רובנה — ספר זכרון, השי"ו, עמ' 543.
231. עדות של חנה נטנבלט, „יד ושם" מס' 03/2881, עמ' 6.
232. קהילת רוהטין והסביבה — עיר בחייה ובכליותה, תל־אביב 1962, עמ' 230.
233. שם, עמ' 292.
234. שם, עמ' 228.
235. מרבית הייזגראסים חוסלי באמצע 1943. בתקופה זו הפך האזור כמעט ל„יודנרייך”.
236. שרידים רוכזו במחנות העבודה.
237. ספר בארשטשיוו, תשי"ד 1960, עמ' 184.
238. דובנא, ספר זכרון, תל־אביב תשכ"ו 1966, עמ' 481.
239. שם, עמ' 532.
240. ספר לוצק, תל־אביב תשכ"א 1961, עמ' 429. ישנה עדות הסותרת הערכת זו על מאשה פינצ'וק, טוענים שסאשה פינצ'וק היה בעד אירגון פעולת התנגדות מזוינת.
241. שם, עמ' 485.
242. קרעמעניץ — וויזשנאראדעק און פאטשאיעוו — יזכור בוך, בוענאס איירעס תשכ"ו 1965, עמ' 380—381.
243. מיוז' — ספר זכרון, תל־אביב תשכ"א, עמ' 26.
244. ספר יזכור לקהילת סאריני, תל־אביב תשכ"א, עמ' 275.
245. שם, עמ' 277.
246. שם, עמ' 316.
247. סטולין, ספר זכרון לקהילת סטולין והסביבה, תל־אביב תשי"ב, עמ' 218.
248. שם, עמ' 220.
249. שם, עמ' 222.
250. פינטק, ספר עדות וזכרון לקהילת פינטק־קארלין, כרך ב', תל־אביב תשכ"ו, עמ' 326.
251. עדות של משה דויטש, „יד ושם" מס' 03/1764, עמ' 6.
252. שם.

לדרכם של ה"יודנראטים" בדרום-מזרח פולין

251. ברינצס מיכל, ווען דאס לעבן האט געבליט (אסטרע), בענאס איירעס 1954, עמ' 422.
252. שם, עמ' 426.
253. שם, עמ' 428.
254. ספר בוטשאטש, מצבת זכרון לקהילה קדושה, תל-אביב תשט"ו, עמ' 238.
255. עדות של שמואל רחון, "יד ושם" מס' 03/2055, עמ' 4.
256. עדות של הרצוג, "יד ושם" מס' M-1/E1876/1726, עמ' 1.
257. שם, עמ' 2.
258. שם, עמ' 4.
259. ספר בארשטיין, תש"ך 1960, עמ' 184.
260. שם, עמ' 184.
261. שם, עמ' 185.
262. שם, עמ' 181.
263. שם, עמ' 191.
264. ספר בורשטיין, אנציקלופדיה של גלויות, ירושלים-תל-אביב תש"ך 1960, עמ' 385.
265. שם, עמ' 285.
266. פיליס טאביאס נשאר בחיים, המיר את דתו ונמצא בעה כתיבת העדות בפולין, שם, עמ' 323.
267. ראה פרק על "בחירה יהודית עצמית של היודנראטים", עמ' 61.
268. דראהטשין, סגף הנדערת יאר יידיש לעבן, שיקאגו תש"ח 1958, עמ' 291.
269. שם, עמ' 297.
270. שם, עמ' 292.
271. שם, עמ' 292.
272. פיר וקחים — זבלוטוב המלאה והחרבה, תל-אביב תש"ט 1949, עמ' 129—130.
273. ספר טלוטטה, תשכ"ו 1965, עמ' 105.
274. שם, עמ' 108.
275. שם, עמ' 176. יצוין שגם עקיבא לננהולץ היה חבר במועצת הקהילה לפני המלחמה.
276. ראה בפרק על "גילויים של שיתוף פעולה עם הגרמנים", עמ' 87.
277. פנסק לודמיר, ספר זכרון לקהילת לודמיר, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 436. במקום אחר נאמר כי ע"ד וויילר התאבד. ראה עמ' 95.
278. שם, עמ' 498.
279. שם, עמ' 504.
280. שם, עמ' 5.
281. וייסטאן נחום, געטא לידער" מ"ז. 12.8.43, שם, עמ' 553.
282. באותו פנסק לודמיר, מחוכי וזבאוו התיאורים הנ"ל, מתפרסם גם יומנו של משה מרגלית. גם הוא מצטרף להערכת שלילית של היודנראט בתקופתו של קודיש ואף לפני כן. שם, עמ' 367.
283. ברצוני לפרט את עברו הציבורי של מ. י. זיבילד כדי להציגם מה היה נסיונו בעבודה הציבורית: זיבילד נבחר לוועד הקהילה ב"1928, חבר מועצת העירייה ב"1933, חבר מועצת הקהילה ב"1934, חבר במועצת הגלילית לעניינים היהודיים הכלכליים, עמד בראש "יד הרוצים", י"ד אגודת האופים ומנהל באנק בעלי מלאכה, פעיל בקרן היסוד, כל הפרטים הללו פזורים בספר-סטאניסלב, ערים ואמהות בישראל, כרך המישי, ירושלים תש"ב, עמ' 216, 231, 243, 297.
284. שם, עמ' 221.
285. אמי וייץ: על הרבנות, סטניסלבוב, תל-אביב תש"י, עמ' 43.
286. סטאניסלאב — ערים ואמהות בישראל, כרך המישי, עמ' 93.
287. וייסבראד אברהם, עס שטארבט א שטעטל, מגילת סקאלאט, מינבען 1948, עמ' 29.
288. שם, עמ' 49.
289. עדות של בנימין הרצוג, "יד ושם" מס' M-1/E 1876/1727, עמ' 2—3.

אהרון וייס

290. ספר יזכור להנצחת קרועי קהילת צ'ורטקוב, חיפה-תל-אביב תשכ"ז, עמ' 290.
291. קיטצווער יזכור בוך מאת אייזיק הווען, ניריארק, 1958, עמ' 128.
292. שם, עמ' 128—129.
293. שם, עמ' 130.
294. קרעמעניץ — וויזשנאדעק און פאטשאיעוו — יזכור בוך, בוענאס איירעס 1965, עמ' 347.
295. שם, עמ' 349.
296. שם, עמ' 349.
297. שם, עמ' 347.
298. ספר זכרון ראדוויילוב, תשכ"ז 1966, עמ' 213.
299. שם, עמ' 214.

Mr. Aharon Weiss, a research fellow in the Faculty of Modern Jewry at the Hebrew University, has written a research on the Judenrats in South-East Poland. He put in a great deal of work to find out about the ways they were set up, their make-up, their character, and their motivations. Mr. Weiss scorns arbitrary generalisations, and tries to come to conclusions based on authentic material, having checked it thoroughly beforehand. It turns out that the Judenrats in small places were not the same as those Judenrats that made themselves collaborators.

Mr. Eilon Peled has researched into the camps of the expelled illegal immigrants in Cyprus. Eilon's work was put together as his graduation thesis in the High School in Kibbutz Yavne. Afterwards Eilon wrote his work up, and we find in front of us very interesting conclusions about the internal conditions of the Cyprus camps, the part that the Jewish Settlement in Eretz-Israel played in helping the illegal immigrants, and also the relationships between the immigrants and the British authorities.

In the framework of documentation, we present here a document given by Dr. Yosef Walak from Bar-Ilan University about the problems of Jewish students in Nazi Germany's schools.

Dr. Yeshayahu Yelinek, from Haifa University, continues with his far-reaching bibliography about Slovakian Jewry.

Dr. Dov Levine, a researcher into Modern Jewry at the Hebrew University, reviews Hillel Zeidel's book "Man under Trial".

We publish here a lecture by Shlomo Yitzchaki, a member of Kibbutz Evron, about Hungarian Jewry in the last few generations.